

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГАРНІЙ УНІВЕРСИТЕТ

В. С. Костюк, А. М. Андрющенко, І. П. Борейко

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Навчальний посібник

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2009

ББК 65.01я73
К 72
УДК 330(075.8)

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-2001 від 15.11.2007)*

Рецензенти:

Крисальний О. В. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу науково-організаційного забезпечення ННЦ „Інститут аграрної економіки”;

Савчук В. К. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри статистики та економічного аналізу Національного аграрного університету;

Музиченко А. С. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини.

Костюк В. С., Андрющенко А. М., Борейко І. П.

К 72 Економічна теорія: : Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 282 с.

ISBN 978-966-364-764-7

Навчальний посібник підготовлено згідно з основними вимогами програми курсу „Економічна теорія”, затвердженої і рекомендованої Міністерством аграрної політики для аграрних вищих навчальних закладів II – IV рівнів акредитації з напрямів підготовки фахівців „Агрономія” та „Харчові технології і інженерія”. Навчальний посібник складається з теоретичної та практичної частин, що полегшує вивчення предмета економічної теорії. Призначений для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів.

ISBN 978-966-364-764-7

© В. С. Костюк, А. М. Андрющенко, І. П. Борейко, 2009
© Центр учбової літератури, 2009

КОРОТКИЙ ЗМІСТ

1.	Характеристика дисципліни «Економічна теорія»	8
2.	Структура навчальної дисципліни за модульною системою	10
3.	Навчально-тематичний план дисципліни «Економічна теорія»	11
4.	Тематичний план, проблематика та зміст лекційних занять з дисципліни «Економічна теорія»	17
5.	Методичні вказівки та завдання для проведення семінарських занять з дисципліни «Економічна теорія» ...	139
6.	Орієнтовна тематика рефератів	239
7.	Перелік питань з дисципліни «Економічна теорія», які виносяться на іспит для студентів денної та заочної форми навчання	241
8.	Завдання для виконання контрольних робіт з дисципліни «Економічна теорія» для студентів заочної форми навчання	244
9.	Термінологічний словник	251
10	Список рекомендованої літератури	278

ЗМІСТ

Характеристика дисципліни «Економічна теорія»	8
Структура навчальної дисципліни за модульною системою	10
Навчально-тематичний план дисципліни “Економічна теорія”	11
Тематичний план, проблематика та зміст лекційних занять з дисципліни “Економічна теорія”	17
ЧАСТИНА I Тематичний план, проблематика та зміст лекційних занять дисципліни “Економічна теорія”	17
Модуль I. Загальні основи економічного розвитку суспільства	17
Тема 1. Економічна теорія як наука	17
1.1. Предмет економічної теорії та її місце в системі економічних наук	17
1.2. Етапи становлення і розвитку економічної думки в суспільстві Сучасні економічні теорії	18
1.3. Економічні закони та категорії, їх класифікація	22
1.4. Метод економічної теорії та його складові елементи	23
Тема 2. Суспільне виробництво та фактори, що на нього впливають	25
2.1. Суть і структура продуктивних сил та виробничих відносин	25
2.2. Фази та сфери суспільного виробництва	28
2.3. Суспільно-економічні формації	30
Тема 3. Суспільний продукт. Рушійні сили розвитку економіки та виробництва	32
3.1. Суть та характеристика людських потреб і благ	32
3.2. Характеристика суспільного продукту та його основні форми	35
3.3. Економічна ефективність суспільного виробництва	36
3.4. Суть і види економічного прогресу	38
Тема 4. Власність у системі виробничих відносин	43
4.1. Суть власності, її економічний та юридичний зміст	43
4.2. Типи, види та форми власності	45
4.3. Реформування відносин власності на сучасному етапі розвитку України	47

Тема 5. Основні форми економічного розвитку.	
Товарна організація та її роль в еволюції суспільства	49
5.1. Форми суспільного виробництва	49
5.2. Товар та його властивості	51
5.3. Суть грошей і грошових систем, їх еволюція	52

Модуль II. Загальні основи ринкової економіки та державне регулювання економічних процесів 56

Тема 6. Ринкова економіка та її еволюція	56
6.1. Поняття про ринкову економіку та її складові елементи	56
6.2. Інфраструктура ринку	59
6.3. Концепції та моделі ринкової економіки	61
Тема 7. Механізм функціонування ринку	63
7.1. Попит та пропозиція. Взаємодія між ними	63
7.2. Підприємства та фірми: суть, значення та класифікація	68
7.3. Капітал, витрати, ціна і прибуток	70
7.4. Монополії та конкуренція	79
Тема 8. Підприємництво та бізнес	82
8.1. Еволюція та визначення понять “підприємництво” та “бізнес”	82
8.2. Суб’єкти підприємницької діяльності	84
8.3. Взаємозв’язок форм власності та підприємництва	85
8.4. Менеджмент і маркетинг	86
Тема 9. Макроекономічна нестабільність та державне регулювання	100
9.1. Циклічність розвитку економіки	100
9.2. Безробіття та зайнятість	102
9.3. Інфляція. Причини інфляції в Україні	103
Тема 10. Державне регулювання економічних процесів	105
10.1. Кейнсіанська теорія регулювання економіки та причини її виникнення	105
10.2. Державне регулювання економіки: суб’єкти, об’єкти, мета та функції	106
10.3. Методи державного регулювання економічних процесів	107
10.4. Соціальна політика держави	110

Тема 11. Аграрні відносини та особливості їхнього розвитку в сучасних умовах	114
11.1. Сучасний стан аграрного виробництва в Україні	114
11.2. Еволюція власності та організаційно-правових формувань на селі	115
11.3. Земельна рента та її форми в сучасних умовах	117

Тема 12. Світове господарство та місце України в світовій економіці	120
12.1. Світове господарство та його структура.	120
12.2. Форми міжнародних економічних відносин.	122
12.3. Глобалізація світогосподарських зв'язків та загальноцивілізаційні проблеми людства.	137

ЧАСТИНА II Методичні вказівки та завдання для проведення семінарських занять з дисципліни “Економічна теорія” 139

Модуль I. Загальні основи економічного розвитку суспільства 139

Тема 1. Економічна теорія як наука	139
--	-----

Тема 2. Суспільне виробництво та фактори, що на нього впливають .	146
---	-----

Тема 3. Суспільний продукт. Рушійні сили розвитку економіки та виробництва	153
--	-----

Тема 4. Власність у системі виробничих відносин	162
---	-----

Тема 5. Основні форми економічного розвитку. Товарна організація та її роль в еволюції суспільства	168
--	-----

Модуль II. Загальні основи ринкової економіки та державне регулювання економічних процесів 178

Тема 6. Ринкова економіка та її еволюція	178
--	-----

Тема 7. Механізм функціонування ринку	187
---	-----

Тема 8. Підприємництво та бізнес	198
--	-----

Тема 9. Макроекономічна нестабільність та державне регулювання .	207
--	-----

Тема 10. Державне регулювання економічних процесів.	216
---	-----

Тема 11. Аграрні відносини та особливості їх розвитку в сучасних умовах	226
Тема 12. Світове господарство та місце України в світовій економіці.	233
Орієнтовна тематика рефератів	239
Перелік питань до іспиту для студентів денної та заочної форм навчання.	241
Завдання для виконання контрольних робіт для студентів заочної форми навчання	244
Термінологічний словник	251
Рекомендована література	278

ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ»

Економічна теорія належить до циклу дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки. Предметом її вивчення є закономірності розвитку економічних систем, економічні закони та принципи їх функціонування, дії людей, спрямовані на ефективне господарювання за умов обмежених економічних і природних ресурсів, особливості функціонування ринку в Україні, сучасні процеси глобалізації економічного життя суспільства.

У курсі «Економічна теорія» на основі узагальнення фундаментальних надбань світової економічної думки і практики господарювання розглядаються основні питання економічної теорії – загальні основи соціально-економічного розвитку суспільства, товарного виробництва і ринкової економіки, теоретичні основи мікро- та макроекономіки, світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Мета викладання – комплексне вивчення економічної системи, ґрунтовне пізнання проблем ефективного використання суспільством обмежених виробничих ресурсів і шляхів досягнення максимальних кінцевих результатів у задоволенні людських потреб, що невідмінно зростають.

Завдання курсу – забезпечити ґрунтовну підготовку бакалаврів з економічної теорії як базової дисципліни навчальних планів технологічних спеціальностей, а саме:

- 1) науково обґрунтувати загальні основи економічного життя суспільства;
- 2) розкрити закономірності розвитку суспільного виробництва;
- 3) з'ясувати механізм дії економічних законів і механізм використання їх людьми в процесі господарської діяльності;
- 4) визначити суттєві риси основних соціально-економічних систем та напрямки їх еволюції;
- 5) з'ясувати роль економічної теорії у розробці шляхів формування соціально орієнтованої економічної системи суспільства.

Вивчивши перелічені завдання, студенти повинні знати:

- 1) термінологію та основні засоби економічного аналізу;
- 2) поняття та принципи організації економічних систем;
- 3) закономірності функціонування суб'єктів економічних систем у різних ринкових ситуаціях;
- 4) особливості розвитку виробничих відносин та продуктивних сил;
- 5) основні економічні явища і процеси в державі;
- 6) особливості формування ринків факторів виробництва;

- 7) особливості утворення цін на послуги праці, капіталу, природних ресурсів відповідно до типу ринкової структури;
- 8) вплив методів державного регулювання на економічні процеси в державі.

Вивчивши перелічені завдання, студенти повинні вміти:

- 1) застосовувати прийоми економічних досліджень для аналізу функціонування самостійних господарських систем;
- 2) розробляти методи оптимізації поведінки економічних суб'єктів у ринкових умовах;
- 3) аналізувати дієвість державних важелів для координації діяльності всіх суб'єктів ринкової економіки.

Логіка курсу полягає в засвоєнні знань про основні принципи і механізми функціонування економічної системи держави та здобутті необхідних практичних навичок роботи з економічними моделями, явищами і процесами.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ” ЗА МОДУЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

№ зміс- тового модуля	НАЗВА ТЕМИ
МОДУЛЬ I. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	
1	Економічна теорія як наука
2	Суспільне виробництво та фактори, що на нього впливають
3	Суспільний продукт. Рушійні сили розвитку економіки та ви- робництва
4	Власність у системі виробничих відносин
5	Основні форми економічного розвитку. Товарна організація та її роль в еволюції суспільства
<i>Форма модульного контролю – контроль-опитування та тестування</i>	
МОДУЛЬ II. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	
6	Ринкова економіка та її еволюція
7	Механізм функціонування ринку
8	Підприємництво та бізнес
9	Макроекономічна нестабільність та державне регулювання
10	Державне регулювання економічних процесів
11	Аграрні відносини та особливості їхнього розвитку в сучасних умовах
12	Світове господарство та місце України в світовій економіці
<i>Форма модульного контролю – контроль-опитування та тестування</i>	
<i>Форма підсумкового контролю – екзамен</i>	

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ “ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ”

Згідно з навчальним планом обсяг годин, які виділяються для вивчення дисципліни, становить 108 годин. Навчальним планом передбачено проведення лекцій та семінарських занять. Частина курсу виноситься на самостійне опрацювання. Весь курс умовно поділено на два модулі. Форма проведення модульного контролю – теоретичні запитання та тестування, форма проведення підсумкового контролю – екзамен.

МОДУЛЬ І. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Тема 1. Економічна теорія як наука

Предмет економічної теорії. Економія, політична економія, економікс. Економічна теорія та предмет її вивчення. Місце економічної теорії в системі наук. Функції економічної теорії. Єдність економічної теорії та господарської практики. Предмет вивчення мікро-, мезо-, макро- та мега-економіки.

Зародження та основні етапи розвитку економічної теорії. Первісна економічна думка та її представники. Меркантилізм. Фізіократи. Класична політична економія. Марксизм. Маржиналізм. Подальший розвиток економічної думки.

Економічні суб'єкти та економічні об'єкти. Об'єктивне та суб'єктивне в економіці.

Економічні закони та економічні категорії.

Формальна логіка та її методи. Діалектична та математична логіка. Системний і структурно-функціональний методи дослідження. Економіко-математичне та статистичне моделювання. Позитивний та нормативний аналіз. Особливості мікро-та макроекономічного аналізу.

Тема 2. Суспільне виробництво та фактори, що на нього впливають

Передумови виробництва: потреби, ресурси, продуктивні сили.

Виробництво як процес суспільної праці. Поняття суспільного виробництва і його прості елементи. Матеріальне і нематеріальне виробництво. Суспільний поділ праці та його форми. Виробництво, розподіл, обмін, споживання.

Основні економічні фактори (ресурси) виробництва, їх взаємодія. Закон відносної обмеженості економічних ресурсів. Крива виробничих можливостей. Короткостроковий та довгостроковий період в економіці. Виробнича функція. Проблема економічного вибору.

Економічна теорія про місце людини в суспільному виробництві, результативність виробництва та її показники.

Суспільне виробництво та суспільне багатство.

Матеріальні основи розвитку сучасної цивілізації. Об'єктивні основи та етапи цивілізаційного процесу. Формацийний та цивілізаційний підходи до процесів суспільного розвитку.

Економічні системи. Зміст та структурні елементи економічної системи. Цілісність, органічність, ієрархічність системи. Функціонування суб'єктів системи в єдності прав, обов'язків та відповідальності.

Типи і моделі економічних систем. Традиційна система. Ринкова економіка вільної конкуренції. Монополія та державно-монополістичний капіталізм. Сучасна ринкова економіка. Соціально-орієнтована ринкова економіка.

Моделі організації національних господарств.

Змішана економічна система. Командно-адміністративна система. Закономірності переходу від однієї економічної системи до іншої. Перехідні економічні системи.

Тема 3. Суспільний продукт. Рушійні сили розвитку економіки та виробництва

Суспільний продукт та його основні форми.

Економічні потреби, їх сутність та види. Класифікація економічних потреб. Закон зростання потреб. Взаємозв'язок виробництво – потреби.

Теорії потреб і мотиваційно-стимуляційний механізм. Теорія потреб Абрахама Маслоу. Теорія потреб Мак-Клелланда та ін.

Економічні інтереси, їх сутність, види та взаємодія. Домінування приватного інтересу у ринковій економіці. Теорія методологічного індивідуалізму.

Благо як засіб задоволення потреб. Корисність благ. Закон насичення потреб. Економічні суперечності та шляхи їх розв'язання.

Економічна ефективність суспільного виробництва. Показники економічної ефективності.

Основні економічні фактори (ресурси) виробництва, їх взаємодія. Закон відносної обмеженості економічних ресурсів. Крива виробничих можливостей. Короткостроковий та довгостроковий період в економіці. Виробнича функція. Проблема економічного вибору.

Фактори суспільного виробництва: організаційно-технологічні фактори; наука як ключовий фактор сучасного виробництва; інформаційний фактор; енергетичний та екологічний фактори виробництва.

НТР та особливості її сучасного стану.

Економічна теорія про місце людини в суспільному виробництві, результативність виробництва та її показники.

Основні напрямки підвищення ефективності суспільного виробництва.

Тема 4. Власність у системі виробничих відносин

Правовий та економічний зміст власності. Право володіння, розпорядження, користування. Взаємодія привласнення та відчуження благ. Суб'єкти та об'єкти відносин власності. Власність в різних економічних системах. Домінуючий об'єкт власності. Права власності як «правила гри» в господарській системі.

Різноманітність форм власності та форм господарювання. Різновиди індивідуальної та колективної форм власності. Особливості акціонерної форми власності. Інтелектуальна власність.

Власність як соціально-економічна основа суспільства та економічний механізм її реалізації.

Еволюція відносин власності. Новітні тенденції у розвитку відносин власності.

Відносини та форми власності в Україні в період переходу до ринку. Роздержавлення та приватизація, їх суть і відмінності. Форми та методи приватизації державного майна. Приватизаційні папери.

Тема 5. Основні форми економічного розвитку. Товарна організація та її роль в еволюції суспільства

Генезис форм організації суспільного виробництва. Натуральне виробництво. Товарне виробництво: умови виникнення, розвиток та типи. Суперечності товарного виробництва.

Товар і його властивості. Поняття товару. Відмінність товару від продукту. Властивості товару: споживна вартість, мінова вартість, вартість. Цінність товару. Корисність товару, її вимір. Закон спадної корисності.

Величина вартості товару та фактори, що на неї впливають. Індивідуальна і суспільна вартість. Закон вартості, його зміст та функції.

Нове в розумінні сутності товару та форм його реалізації.

Специфіка послуги як товару. Інформація як товар. Інформаційна теорія вартості.

Виникнення, суть та функції грошей.

Різноманітність форм грошей: товарні, металеві та паперові гроші; кредитні та електронні гроші. Функціональні форми грошей. Особливості функціонування паперових грошей. Демонетизація.

Закон кількості грошей в обігу.

Теорії грошей. Металістична та номіналістична теорія. Кількісна теорія грошей. Теорія грошей Карла Маркса. Сучасні теорії грошей.

Історія грошей України.

МОДУЛЬ II. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Тема 6. Ринкова економіка та її еволюція

Об'єктивні умови виникнення ринку та його сутність. Поняття ринку, його характерні риси, основні принципи функціонування та етапи розвитку. Функції ринку. Переваги та недоліки ринкового механізму. Сучасні теорії ринку.

Структура, види та сегментація ринків. Критерії класифікації ринків. Ринки факторів виробництва. Тіньовий ринок.

Суб'єкти ринку: домогосподарства, фірми, держава. Зовнішньо-економічні суб'єкти. Система посередників. Взаємозв'язок суб'єктів ринку.

Становлення ринкових відносин в Україні. Інфраструктура ринку: зміст та структура. Біржа як елемент ринкової інфраструктури, її види та функції. Банки та небанківські інституції. Валютна біржа. Формування інфраструктури ринку в Україні.

Тема 7. Механізм функціонування ринку

Суть попиту та фактори, що його визначають. Закон попиту. Крива попиту. Рух по кривій попиту. Зсув кривої попиту.

Пропозиція. Зміст та фактори, що на неї впливають. Закон пропозиції. Крива пропозиції. Рух по кривій пропозиції та зрушення кривої пропозиції.

Діалектична залежність попиту і пропозиції. Еластичність попиту та пропозиції.

Кон'юнктура ринку. Ціна ринкової рівноваги. Механізм ринкового саморегулювання.

Способи ринкової поведінки економічних суб'єктів. Конкуренція, її суть та функції в ринковій економіці. Економічні основи конкуренції. Закон конкуренції.

Види економічної конкуренції: внутрігалузева і міжгалузева; досконала та недосконала конкуренція.

Методи конкурентної боротьби. Методи цінової конкуренції. Методи нецінової конкуренції. Недобросовісна конкуренція.

Монополія та її суть. Форми монополістичних об'єднань. Показники монопольної влади. Монополія і конкуренція.

Антимонопольна політика держави та її суть.

Тема 8. Підприємництво та бізнес

Підприємництво, його суть, основні принципи та ознаки. Теорії підприємництва. Класична та інноваційна моделі підприємництва. Мотивації підприємницької діяльності.

Економічні основи розвитку підприємництва в Україні.

Сучасні організаційні форми підприємництва. Індивідуальне підприємство (одноосібне володіння). Товариство (партнерство). Корпорація. Малий бізнес.

Ризик у підприємницькій діяльності та його види. Венчурний бізнес, тенденції його розвитку. Система франчайзінгу. Підприємницькі мережі.

Фірми як організаційна форма мікроекономіки. Поняття фірми та її види. Поведінка фірми в умовах досконалої і недосконалої конкуренції. Стратегія розвитку фірми.

Суб'єкти підприємницької діяльності: домогосподарства, фірми, держава. Зовнішньо-економічні суб'єкти. Система посередників. Взаємозв'язок суб'єктів ринку.

Тема 9. Макроекономічна нестабільність та державне регулювання

Циклічність розвитку економічних процесів. Цикли ділової активності, їх види.

Фази циклів. Цикли Жуглара, цикли Кондратьєва, цикли Кузнеца. Економічні і структурні кризи. Державне антикризове регулювання економіки.

Безробіття. Види безробіття. Теорія безробіття. Причини безробіття. Закон Оукена.

Природний рівень безробіття. Сучасні методи боротьби з безробіттям.

Інфляція. Види інфляції. Причини інфляції в Україні. Наслідки інфляційних процесів. Рівень інфляції. Показники інфляції: індекс та темп інфляції.

“Правило 70”.

Тема 10. Державне регулювання економічних процесів

Держава як суб'єкт економічної системи. Теоретичні погляди на роль держави в економіці та їх еволюція. Кейнсіанська і неокласична моделі регулювання економіки.

Економічні функції держави. Місце і роль держави в командній економіці. Економічні функції держави в сучасній ринковій економіці. Система цілей державного макроекономічного регулювання.

Форми, методи та інструменти регулювання економіки. Правові, економічні та адміністративні методи. Прямі та непрямі методи. Фінансово-кредитне регулювання економіки. Бюджетно-податкова система як інструмент економічної політики держави.

Державний сектор та державне підприємництво як спосіб реалізації економічних функцій держави.

Тема 11. Аграрні відносини та особливості їх розвитку в сучасних умовах

Аграрні відносини, їх зміст та особливості. Суб'єкти аграрних відносин. Земля як економічна категорія і фактор виробництва. Форми власності на землю і форми господарювання в сільському господарстві. Фермерські господарства. Кооперативні господарства. Державні господарства. Змішані господарства.

Рентні відносини. Сутність земельної ренти, її види та механізм створення. Розподіл і використання рентного доходу. Орендна плата I її структура. Земельний податок.

Ринок землі. Попит і пропозиція на землю. Ціна землі.

Агропромислова інтеграція і агропромисловий комплекс.

Сучасні проблеми реформування та піднесення сільського господарства в Україні. Державна політика регулювання та підтримки сільськогосподарського виробництва.

Тема 12. Світове господарство та місце України в світовій економіці

Сутність, етапи становлення та основні риси світового господарства. Сучасна структура світового господарства.

Міжнародний поділ праці та інтернаціоналізація економіки як основа формування світового господарства. Транснаціональні корпорації і розвиток міжнародних виробничих зв'язків.

Міжнародна економічна інтеграція та її організаційні форми.

Світова торгівля: сутність та структура. Всесвітній ринок товарів і послуг. Сучасні тенденції розвитку світової торгівлі. Торговельна політика, її види та інструменти. Теорія порівняльних витрат. Торговельний і платіжний баланс. Сучасні тенденції розвитку світової торгівлі.

Міжнародні кредитні відносини і механізм їх регулювання.

Зміст і структура світової валютної системи. Валютні курси. Конвертованість валют. Міграція населення і світовий ринок праці. Сутність і причини, форми і тенденції розвитку міграції робочої сили. Проблеми інтеграції економіки України у світове господарство.

Сучасна глобалізація світогосподарських зв'язків і виникнення загально-цивілізаційних проблем людства. Природа і види глобальних проблем сучасності та їх класифікація.

Паливно-енергетична та сировинна проблеми. Демографічні проблеми світу і шляхи її вирішення.

Засвоєння Світового океану і Космосу. Проблема і шляхи скорочення зон зuboжіння, голоду і хвороб у світі. Масштаби загрози і шляхи вирішення екологічних проблем.

Національні і глобальні проблеми роззброєння та демілітаризації економіки.

Взаємопов'язаний характер, економічні основи та шляхи вирішення глобальних проблем людства. Необхідність і форми міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних економічних проблем.

ЧАСТИНА І

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН, ПРОБЛЕМАТИКА ТА ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ ДИСЦИПЛІНИ “ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ”

МОДУЛЬ І. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Тема 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ЯК НАУКА

- 1.1. Предмет економічної теорії та її місце в системі економічних наук.
- 1.2. Етапи становлення і розвитку економічної думки в суспільстві. Сучасні економічні теорії.
- 1.3. Економічні закони та категорії, їх класифікація.
- 1.4. Метод економічної теорії та його складові елементи.

1.1. Предмет економічної теорії та її місце в системі економічних наук

Економічна теорія – це наука, що досліджує дії людей у процесі вибору рідкісних ресурсів для виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів та послуг.

Економічна теорія – це наука, яка вивчає закони розвитку економічної системи, що виникають з приводу виробництва та привласнення товарів і послуг в усіх сферах суспільного відтворення, а також ті аспекти еволюції національної свідомості духу народу, його культури, психології, моралі та поведінки, що впливають на процес економіки.

Економікс – це наука про те, як розподілити обмежені ресурси при необмежених потребах суспільства, і вона повинна дати відповідь на запитання: що виробляти? для кого виробляти? якими засобами виробляти?

Предметом економічної теорії є вивчення організаційно-економічних і виробничих відносин в їх взаємодії з продуктивними силами та організація управління і ефективного ведення всього господарства.

Об'єктом дослідження в економічній теорії є економічна система, яка функціонує на основі певних виробничих відносин.

Головним завданням економічної теорії є характеристика засад функціонування економічних систем через аналіз дії економічних законів.

Основні розділи, які вивчає економічна теорія:

- 1) *політична економія* – це наука про відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг;
- 2) *мікроекономіка* – вивчає економічну поведінку фірм, домогосподарств, конкретних ринків та галузей;
- 3) *макроекономіка* – вивчає закономірності функціонування національної економіки та діяльність держави в економічній системі;

- 4) *мезоекономіка* – вивчає основні засади функціонування регіональної економіки;
- 5) *мегаекономіка* – вивчає міжнародні економічні відносини та дію економічних законів на рівні світової економіки.

Функції економічної теорії:

- 1) *пізнавальна* – полягає в тому, щоб пояснити економічні явища та процеси, дослідити умови та характер функціонування економічних законів та механізм їх дії у суспільстві;
- 2) *теоретична* – полягає в дослідженні процесу еволюції різних економічних систем, розкритті суті економічних законів та обґрунтуванні механізму їхньої дії;
- 3) *практична* – полягає в реалізації суспільством економічних законів на практиці через розробку рекомендацій, концепцій та програм;
- 4) *світоглядна (ідеологічна)* – формування сучасного економічного мислення у суспільстві;
- 5) *методологічна* – економічна теорія виступає теоретичною базою для багатьох інших наук.

1.2. Етапи становлення і розвитку економічної думки в суспільстві. Сучасні економічні теорії

Термін «економія» («*ойкономія*») уперше вжив давньогрецький філософ *Ксенофонт* (бл. 430–355 рр. до н. е.) в працях «Домоустрій», «Кіропедія» та ін.

«*Ойкономія*» («домоводство») – це зведення міркувань і порад щодо управління домом, рабовласницьким господарством, система правил його організації.

Давньогрецький філософ *Аристотель* (384–322 рр. до н. е.) в працях „*Політика*” й «*Афінська політія*» поділив науку про багатство на *економіку*, під якою розумів виробництво благ для задоволення потреб людей, і *хремастику*, що означає вміння наживати достаток, або діяльність, спрямовану на нагромадження багатства. «*Хрема*» – це майно, володіння. В основі виробництва вбачалось використання робочої сили рабів.

На підставі багатосторонніх наукових досліджень визначено, що політична економія як самостійна наука сформувалася в XVII–XVIII ст.

Наприкінці XVIII ст. політична економія як наука відокремлюється від політики, права, моральної філософії, в межах яких вона до цього часу формувалася. Визначились її предмет, метод, завдання.

Економічна теорія як самостійна наука сформувалася в період зародження капіталістичного ладу, формування національного ринку і виражала інтереси буржуазії, яка щойно виступила на арену суспільного розвитку і мала за мету з'ясувати природу і джерела суспільного багат-

ства. Першою теоретичною школою економічної теорії була *школа меркантилізму*. Представники цієї школи вважали, що багатство людей – це гроші – за гроші можна купити все. Меркантилісти радили розширювати зовнішню торгівлю, нагромаджувати золото.

Англійський меркантиліст *Томас Мен* обґрунтував таке положення: баланс зовнішньої торгівлі є регулятором багатства країни, а інший видатний представник цієї школи *Монкретьєн* (1575–1641) увів у обіг термін політичної економії (від грец. – мистецтво правити державою), що означало “наука державного управління економікою”.

Виникнення і розвиток *класичної політичної* економії відбулися в кількох варіантах, насамперед *французькому* і *англійському*. Французький дістав назву фізіократії, а англійський – промислової, або англійської школи.

Основоположником фізіократії був французький економіст *Франсуа Кене* (1694–1774).

Фізіократи піддали різкій критиці погляди меркантилістів, започаткували підхід, згідно з яким економічна політика має спрямовуватися не на заохочення торгівлі й нагромадження грошей, а на створення передумов для розвитку виробництва. Фізіократи були теоретиками та ідеологами вільного підприємництва, вважали, що конкуренція, вільне ринкове ціноутворення, свобода торгівлі, мінімальне державне втручання в економіку забезпечують створення передумов для найефективнішого функціонування господарської системи.

Фізіократи першими в історії економічної науки дали розгорнуту класифікацію доходів і встановили, що розподіл суспільного багатства відбувається відповідно до певних законів і закономірностей. Ф. Кене вперше у світовій науці здійснив аналіз проблеми відтворення суспільного продукту і вважав, що природа будь-якого прибутку лежить у сільському господарстві, а інші галузі мертві.

Питання, які постали перед економістами того часу, не могли бути вирішені за допомогою шкіл меркантилізму та фізіократів, тому починає розвиватися нова наукова школа – *англійська класична школа*.

Політична економія класичної школи досягла вершини в працях *Уільяма Петті* (1623–1687), *Адама Сміта* (1723–1790) і *Давіда Рікардо* (1772–1823). Представники цієї школи започаткували *теорію трудової вартості*. Згідно з даною теорією, єдиним джерелом вартості є людська праця. Вони зосередили свої дослідження на аналізі відносин у сфері виробництва та на вивченні її об’єктивних закономірностей, а також доходів основних класів буржуазного суспільства, механізму конкуренції, кредиту, грошового обігу.

Класична політична економія вперше поставила проблему функціонування економічних законів, досліджувала їх об’єктивний характер, ме-

ханізм дії, необхідність врахування та використання цих законів у практичній діяльності.

Адам Сміт у своїх працях вперше чітко розмежував валовий і чистий національний дохід, основний та оборотний капітал. Він розглядав ринок як саморегульовану систему, що найефективніше розподіляє ресурси. За висновками Адама Сміта, ринкова економіка в умовах конкуренції забезпечує найкращий результат для всіх. Держава не повинна втручатись (або мінімально втручатись) в економічну діяльність господарюючих суб'єктів, але мусить захистити конкуренцію, не допускаючи її обмеження, а також створити загальні умови виробництва: розвивати освіту, будувати дороги, мости, забезпечувати зв'язок тощо.

Заслугою Давіда Рікардо було те, що він звернув увагу на подвійний характер праці, чіткіше розмежувавши споживчу і мінову вартість, та на нерівність між заробітною платою робітника та продуктом його праці.

До представників класичної школи слід віднести також Джона Мілля, Мак-Кулоха.

Одним із напрямів класичної теорії стає *утопічний соціалізм*, засновники якого *Сен Сімон*, *Фур'є*, *Оуен* заклали підвалини теорії соціалізму. Вони стверджували, що розвиток держави повинен відбуватися осередкованими (фаланги Фур'є): 5–6 сімей об'єднуються і роблять усе на свій розсуд, що гармонізує суспільство, проте це призводить до деградації соціалізму. В результаті виникає дефіцит і розвал, тому ці ідеї утопічні.

На основі класичної школи і як критичний відгук на неї з'являється марксистська теорія – *Карл Маркс*, *Фрідріх Енгельс*. Ця економічна течія ґрунтується на класовій боротьбі пролетаріату і капіталістів.

Основні *здобутки* цієї школи:

- 1) Маркс довів до рівня наукової теорії ідеї класичної школи про двоїстий характер праці;
- 2) як важливий момент теорії вартості Маркс виділяє те, що обмін є важливою умовою визначення вартості, його реалізації, перетворення продукту праці на товар;
- 3) він виділив поняття середньої вартості товару (остання визначається робочим часом), навколо якої коливаються ціни, а сама ціна є виразом коливання попиту та пропозиції;
- 4) він розвинув діалектичний метод пізнання, зокрема відокремив такі специфічні форми суперечності, як речовий зміст і суспільну форму. Це дало йому можливість розглянути такі категорії, як капітал (тут він виділив речовий елемент капіталу та суспільну форму), та визначив протиріччя капіталістичного виробництва;
- 5) більш повно обґрунтував предмет економічної теорії. На думку Маркса, політична економія повинна вивчати не лише закони обігу вже виробленого продукту, а й закони безпосереднього виробництва, обміну

- та споживання, досліджувати виробничі відносини в усіх сферах суспільного відтворення у взаємодії з розвитком продуктивних сил;
- 6) обґрунтував важливість акціонерної власності, як в умовах капіталістичного виробництва, так і під час побудови більш прогресивного суспільного ладу;
  - 7) економічно довів об'єктивну неминучість соціалізму, що зумовлено насамперед прогресом продуктивних сил, усупільненням виробництва та праці;
  - 8) Маркс довів переваги суспільних форм власності над приватними, індивідуальними формами;
  - 9) обґрунтував об'єктивне зростання ролі великих підприємств та виникнення монополій, а також дав оцінку економічній ролі держави в умовах капіталізму;
  - 10) Маркс разом з Енгельсом розкрили діалектику форм власності (індивідуальної, акціонерної, державної), відродження індивідуального привласнення на основі колективної праці;
  - 11) Маркс обґрунтував теорію економічних криз, зокрема схеми відтворення.

Сучасні школи

Завдяки високим темпам розвитку науки і продуктивності праці у II половині XIX – на початку XX ст. (до 1929 р.) суспільний прогрес відбувався досить швидко.

У 30-ті роки XX ст. значно загострились кризові явища в економіці західних країн. Виникла потреба у теорії, яка могла б пояснити безробіття, тривале падіння виробництва, наявність невикористаних виробничих потужностей при відносній вузькості народного споживання тощо, і показала можливі шляхи виходу з кризового становища без знищення ринкових основ господарювання. У 1936 р. була опублікована монографія англійського економіста *Джона Кейнса (1883–1946) «Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей»*, у якій викладено основи його теорії та програму державного регулювання економіки.

Кейнсіанська школа – засновник Джон Кейнс – основною тезою школи є те, що держава повинна активно втручатися в перебіг всіх економічних процесів, які відбуваються в суспільстві. Кейнс – засновник макро-економіки – науки про перебіг економічних процесів в усій державі. Він дослідив ринкову економічну систему в цілому, вияснив закони її функціонування, з'ясував комплекс методів активного впливу на процес відтворення суспільного капіталу в масштабі всієї національної економічної системи. Він проаналізував вплив держави на розвиток таких *макроекономічних* величин, як сукупний попит, сукупна пропозиція, споживання, нагромадження, рівень цін, прибутків та ін.

Монетаристська школа – виникла в кінці 50-х років ХХ ст. у США. Засновник Мілтон Фрідмен – професор Чиказького університету. Монетаризм – економічна концепція, згідно з якою грошова маса в обігу відіграє визначальну роль у формуванні економічної кон'юнктури та встановленні причинно-наслідкових зв'язків між зміною кількості грошей і величиною валового національного продукту, а також розвитку виробництва. Виступає проти активного втручання держави в економіку. Засобами регулювання економіки вважає досягнення збалансованості державного бюджету, встановлення високих відсоткових ставок. Досягнення цієї школи – глибокий аналіз дії грошей на ринок товарів, обґрунтування впливу монетарної політики на розвиток економіки.

Школа маржиналізму – її засновник Менгер (з лат. гранична). Основою маржиналізму є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно-необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби в ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів. Широко застосовується в США, Швейцарії, Франції. До *позитивних сторін* існування цієї школи слід віднести: докладний аналіз функціонування ринку, з'ясування закономірностей ціноутворення та грошового обігу, намагання дослідити питання оптимального розподілу та використання ресурсів. До *негативних* слід віднести: переважання суб'єктивної мотивації, суб'єктивної оцінки поведінки людей, абстрагування від вивчення сутності капіталізму, тобто від відносин власності, виробничих відносин. Прихильники даної школи на перше місце у вивченні ставлять не відносини між людьми, а відношення людини до речей.

Інституціоналізм – виник наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. Заперечував обумовленість розвитку людського суспільства виробничими відносинами (відносинами власності), рушійною силою визначав психологічні, соціально-правові фактори. У процесі розвитку суспільства відбувається процес природного відбору інститутів, система яких утворює своєрідну культуру і визначає тип цивілізації. Ці інститути є особливими формами життя, що мають сталий характер.

Школа неолібералізму – ідея абсолютного невтручання держави в процесі економіки.

Математична школа – засновник Вальрас, основна ідея – всі економічні процеси можна пояснити на основі математичної формули.

1.3. Економічні закони та категорії, їхня класифікація

Економічний закон ЕЗ – це внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між економічними явищами і процесами, а також між протилежними сторонами окремих явищ і процесів, їх елементами і властивостями. Сутність, а отже, і закон (бо ці поняття однорідні) всебічно можуть бути

досліджені лише через усі інші категорії діалектики (кількість і якість, зміст і форма, ціле й частина тощо). ЕЗ не залежать від свідомості людей, але залежать від їх свідомої діяльності.

До системи економічних законів належать 4 їх типи:

- *Загальні економічні закони* Ї властиві всім суспільним способам виробництва, тобто це ті закони, які функціонують у всіх без винятку економічних системах (закон зростання потреб, закон відповідності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил, закон зростання продуктивності часу, закон економії робочого часу).
- *Економічні закони, які діють у декількох суспільно-економічних формаціях* – функціонують у кількох економічних системах, де створені для них відповідні умови (закони ринкової економіки, закон вартості, закон попиту і пропозиції тощо). Такі економічні закони відображають сталі й суттєві зв'язки, властиві декільком технологічним способам виробництва в їх взаємодії з деякими однаковими елементами різних суспільних форм в однотипних суспільно-економічних формаціях.
- *Специфічні економічні закони* – ті, що діють лише в межах одного суспільного способу виробництва, тобто притаманні лише одній економічній системі. Найважливіший з них – основний економічний закон, який виражає найбільш глибокі зв'язки між продуктивними силами і виробничими відносинами, відносинами власності у взаємодії з розвитком продуктивних сил.
- *Економічні закони, що діють лише на одній із стадій* (висхідній або низхідній) суспільного способу виробництва. Тобто це такі економічні закони, які функціонують на окремих стадіях даної економічної системи (наприклад, закон породження монополії концентрацією виробництва, який діє на вищій стадії розвитку капіталізму).
- *Економічна категорія* – це логічні, стійкі, абстрактні, теоретичні поняття, які в узагальненому вигляді характеризують зміст економічного явища чи процесу, який реально існує, а також властивості суттєві цим явищам і процесам, тобто економічні категорії – це узагальнюючі поняття, які виражають суттєві сторони явищ і процесів (товар, ринок, попит, пропозиція, ціна, вартість та ін.).

1.4. Метод економічної теорії та його складові елементи

Термін “метод” походить від грецького слова “methodas”, яке означає шлях до чогось.

Метод економічної теорії – це комплекс засобів та прийомів, що використовуються для проникнення в сутність економічного процесу в найбільш загальному філософському значенні. Метод означає засіб пізнання, як певну сукупність або систему прийомів і операцій з метою мис-

леного відтворення предмета, що вивчається, тобто це засіб для вивчення економічної теорії.

Методи поділяють на загальнофілософські та специфічні.

До загальнофілософських відносять:

- 1) *філософські та загально-наукові принципи* (розвитку, суперечності, детермінізму, взаємодії, об'єктивності, аналізу й синтезу, системності тощо);
- 2) *закони діалектики* (взаємозв'язок) – закон єдності і боротьби протилежностей, закон кількісно-якісних змін, закон заперечення заперечення;
- 3) *категорії діалектики* – це кількість і якість, сутність і явище, зміст і форма;
- 4) *закони і категорії економічної теорії* (закон вартості, грошового обігу тощо; категорії вартість, гроші, прибуток та ін.).

До специфічних методів належить метод абстракції. Він полягає в тому, що спочатку виділяють найбільш суттєві сторони процесу, яке вивчаються, відокремлюється від усього другорядного, випадкового. Спочатку дається загальна характеристика явища, визначаються притаманні йому суперечності, а потім розглядаються конкретні вияви цього явища. Шляхом методу абстракції формуються економічні закони та категорії. До методів абстракції відносять:

- *аналіз* – розкладання, розчленування досліджуваного об'єкта на складові частини з подальшим дослідженням кожної з них.
- *синтез* – це зворотній процес, тобто формування цілісної уяви про досліджуваний об'єкт або вивчення предмету в єдності та взаємодії всіх його складових частин, його системної цілісності;
- *індукція* – це перехід від конкретного до загального: конструювання узагальнених висновків, теоретичних результатів, економічних законів на основі емпіричних спостережень великої кількості досліджуваних явищ;
- *дедукція* – це перехід від загального до конкретного – протилежний рух дослідницької думки від загальних наукових висновків до окремих явищ з метою: а) наукової оцінки; б) поглиблення, уточнення, повшення якості спільних наукових висновків, законів.

Наступним специфічним методом економічної теорії є *поєднання логічного та історичного підходу до вивчення економічної теорії*. Логічний взаємозв'язок усіх компонентів суспільства як цілісного організму відбиває історичний процес виникнення та становлення певної системи. Отже, логічний метод дослідження є історичним методом, звільненим від історичної форми та випадковостей історичного процесу.

Великий арсенал методів наукових досліджень поділяється на дві групи:

- 1) *емпіричні* – полягають у зібранні фактів, врахуванні всіх змін, що відбуваються з ними, в їх групуванні, математико-статистичному обробленні;
- 2) *теоретичні* – є засобом проникнення в глибинну сутність досліджуваних явищ, розкриття законів їх функціонування та розвитку.

Тема 2. СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ФАКТОРИ, ЩО НА НЬОГО ВПЛИВАЮТЬ

- 2.1. Суть і структура продуктивних сил та виробничих відносин.
- 2.2. Фази та сфери суспільного виробництва.
- 2.3. Суспільно-економічні формації.

2.1. Суть і структура продуктивних сил та виробничих відносин

Основою розвитку людського суспільства є матеріальне виробництво, створення матеріальних благ. Тому першим історичним актом людини є виробництво засобів, необхідних для задоволення її життєвих потреб. Виробництво матеріальних благ у кожній суспільно-економічній формації має особливості, відбувається за допомогою різних знарядь праці тощо. У межах будь-якого способу виробництва здійснюється взаємодія людини з природою, в якій суб'єктом є людство, а об'єктом — природа. У процесі цієї взаємодії людина видозмінює речовину природи і пристосовує її для задоволення своїх потреб. Ця взаємодія означає процес праці, який охоплює такі основні моменти: праця людини, предмети праці, засоби праці.

Праця — цілеспрямована, усвідомлена діяльність людей, у процесі якої вони видозмінюють зовнішню природу, опосередковують, регулюють і контролюють обмін речовин між людиною і природою і водночас змінюють, вдосконалюють себе.

При цьому людина досягає і власної свідомої мети, що визначає спосіб та характер її дій, і якій особистість підкоряє свою волю. Цим праця людини відрізняється від інстинктивних дій і операцій тварин.

Предмет праці — речовина природи, на яку людина діє у процесі праці, піддаючи її обробці.

Предмети праці бувають двох видів: надані самою природою (наприклад, риба, яку ловлять; дерево, яке рубають); ті, що підлягають попередньому обробленню (видобута руда, яку переплавляють на металургійному заводі). Такий предмет праці називають сирим матеріалом, сировиною.

Засоби праці — створена за законами природи річ або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці.

Основними є механічні засоби праці (машини, устаткування), робочі будівлі, канали, дороги, земля, труби, бочки, посудини тощо. Залежно від виконуваних у процесі праці функцій, певна річ може бути і предметом, і засобом праці. Так, функціонуючий токарний верстат належить до засобів праці, а той, що перебуває в ремонті, — до предметів праці.

У процесі еволюції економічної системи основним продуктом діяльності стають інформаційні ресурси (інформація, знання тощо), то предмети праці є первинна інформація, а засобами праці – способи її перетворення, збереження і передавання. Процес праці є органічною єдністю трьох названих моментів, і визначальна роль у ньому належить людині.

Якщо процес праці розглядати з погляду його результату – продукту, то він є процесом виробництва, а засоби і предмети праці – засобами виробництва.

Фактори виробництва – це всі необхідні елементи, які використовуються для виробництва матеріальних і нематеріальних благ.

До них відносять:

- 1) *працю*;
- 2) *капітал* – це сукупність усіх реальних, матеріальних та грошових засобів, крім землі, які виробництві товарів та послуг;
- 3) *землю* – включає, крім земельних, сукупність природних ресурсів, які використовуються в процесі праці, тобто земля, надра, вода, сонце, вітер, ядерна енергія, вогонь;
- 4) *науку* – це специфічна форма людської діяльності, спрямована на отримання та систематизацію нових знань про природу суспільство і мислення;
- 5) *інформацію* – систему збирання, оброблення та систематизації різноманітних знань людини з метою використання їх у різних сферах її життєдіяльності;
- 6) *підприємницькі здібності* – це здатність людини до організації продуктивної діяльності.

Продуктивні сили і виробничі відносини

До загальної для всіх суспільно-економічних формацій структури продуктивних сил належать засоби виробництва (засоби праці і предмети праці) і люди, які мають виробничий досвід і приводять у рух ці засоби. Головною продуктивною силою є людина.

Продуктивні сили – це фактори (передусім людина), які забезпечують перетворення речовин природи відповідно до потреб людей, створюють матеріальні й духовні блага і визначають зростання продуктивності суспільної праці.

При цьому виникають такі форми організації праці, як кооперація, поділ праці тощо.

Кооперація праці – форма організації праці, виконання робіт, за якої значна кількість людей планомірно і спільно бере участь в одному або різних пов'язаних між собою трудових процесах.

Завдяки такій кооперації праці виникла нова продуктивна сила. Було побудовано гігантські піраміди, інші споруди ще в рабовласницькому суспільстві.

Поділ праці – процес відокремлення різних видів людської діяльності, що виявляється у спеціалізації працівника на виготовленні одного продукту, окремих його деталей або на виконанні певної трудової операції.

Виробничі відносини – суспільна форма розвитку продуктивних сил, змістом якої є відносини (зв'язки) між людьми у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних і духовних благ. Виробничі відносини є *соціально-економічними відносинами* – будуються у площині людина–людина (виробництво, перерозподіл, обмін, споживання).

Крім цього виробничі відносини ще мають назву відносин власності на засоби виробництва, оскільки вони характеризують:

- 1) суспільний спосіб поєднання робітників із засобами виробництва;
- 2) відносини між людьми з приводу привласнення засобів та результатів виробництва;
- 3) умови розпорядження і використання факторів і результатів виробництва.

Отже, виробничі відносини визначають, у чиїх інтересах ведеться виробництво, тип суспільства та класову й соціальну структуру. Це є основою будь-якої економічної системи. Звідси випливає, що: продуктивні сили та виробничі відносини в їх діалектичній єдності та взаємодії становлять суспільний спосіб виробництва, а особливості цієї взаємодії визначаються законом відповідності виробничих відносин рівню, характеру і структурі продуктивних сил.

Економічна система – сукупність усіх видів економічної діяльності та економічних відносин між людьми в процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл і споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства.

Економічні відносини поділяються на :

- 1) *організаційно-економічні* – це сукупність форм та методів господарювання властивих усім галузям н/г, тобто економіці в цілому (кооперація, інтеграція, спеціалізація, глобалізація);
- 2) *техніко-економічні відносини* – це відносини між людьми з приводу використання ними предметів та засобів праці у процесі виробництва, за допомогою яких вони створюють необхідні життєві блага.

Основними підсистемами економічної системи, які утворюються в процесі взаємодії окремих елементів і займають проміжне становище між ними і цілісною системою, є:

- 1) *продуктивні сили* – це сукупність засобів виробництва та працівників з їх фізичними та розумовими здібностями;

- 2) *техніко-економічні відносини* – це відносини між людьми з приводу використання ними предметів та засобів праці у процесі виробництва, за допомогою яких вони створюють необхідні життєві блага;
- 3) *організаційно-економічні відносини* – це відносини між людьми з приводу застосування способів і методів організації виробництва та управління ним;
- 4) *виробничі відносини*, або відносини економічної власності – це відносини привласнення між людьми у сфері безпосереднього виробництва, в обміні, розподілі та споживанні;
- 5) *господарський механізм* (система народного господарства) – це сукупність форм та методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних законів та правових норм.

2.2. Фази та сфери суспільного виробництва

Основою життя людського суспільства є виробництво матеріальних і духовних благ: щоб жити, трудитися, створювати блага, люди повинні їсти, пити, мати одяг, житло, тобто постійно споживати матеріальні і духовні блага. А споживати можна лише те, що створене людською працею. Тому суспільство завжди має виробляти засоби до життя.

Процес виробництва матеріальних і духовних благ являє собою трудову діяльність людей.

Суспільне виробництво за своєю структурою складається з таких фаз:

- 1) *власне виробництво*;
- 2) *розподіл*;
- 3) *обмін*;
- 4) *споживання*.

Насамперед, тісно пов'язані власне виробництво і споживання, тобто дані фази збігаються у просторі й часі. Споживання являє собою використання створених благ. Воно буває двох видів: виробниче і особисте.

Виробниче споживання – це споживання засобів виробництва робочою силою працівника при виготовленні суспільно-необхідного продукту. Отже, цей вид споживання фактично означає виробництво. З цим пов'язане і особисте споживання, в процесі якого відбувається відтворення робочої сили.

Основною метою суспільного виробництва є задоволення особистих потреб всіх членів суспільства. Якщо ж зв'язок між виробництвом і споживанням десь втрачається, то трудова діяльність стає безглуздою, або перетворюється у виробництво заради виробництва, а не для споживання.

Перед тим як увійти у фазу споживання, продукт має пройти стадії розподілу і обміну.

Розподіл виступає в трьох видах:

- 1) розподіл засобів виробництва;
- 2) розподіл трудових ресурсів;
- 3) розподіл предметів споживання.

Для того щоб одержати саме те, що необхідно для задоволення потреб суспільства, виробничого підрозділу (колективу) або людини, продукт має пройти стадію обміну.

Обмін виступає в трьох видах:

- 1) обмін діяльністю і здібностями;
- 2) обмін засобами виробництва;
- 3) обмін предметами споживання.

За сферами економічної діяльності людей у суспільному виробництві можна виділити три блоки галузей:

- 1) основне виробництво;
- 2) виробнича інфраструктура;
- 3) соціальна інфраструктура.

Основне виробництво – це галузі матеріального виробництва, де безпосередньо виготовляються предмети споживання і засоби виробництва. Примноження суспільного багатства залежить саме від цих галузей, від їх технічного рівня. Це: сировинний комплекс, паливно-енергетичний комплекс, металургійний комплекс, АПК, хімічно-лісовий комплекс, виробництво товарів народного споживання, інвестиційний комплекс.

Інфраструктура – це комплекс галузей народного господарства, сфери матеріального і нематеріального виробництва, які обслуговують промисловість і сільське господарство. Інфраструктуру поділяють на два види: 1) виробнича інфраструктура; 2) соціальна інфраструктура.

Виробнича інфраструктура – являє собою комплекс галузей, які обслуговують основне виробництво і забезпечує ефективну економічну діяльність на кожному підприємстві і народному господарстві в цілому.

До цих галузей відносять: 1) транспорт, зв'язок, торгівля, кредитно-фінансові заклади; 2) спеціалізовані галузі ділових послуг (інформаційних, рекламних, лізингових, консультаційних, інженерно-будівельних та інших).

Соціальна інфраструктура – це нематеріальне виробництво, де створюється нематеріальні форми багатства, які відіграють вирішальну роль у розвитку трудящих, примноженні їх розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищення освітнього і культурного рівня.

Соціальна інфраструктура включає такі галузі: 1) охорона здоров'я і фізична культура; 2) загальна середня, спеціальна середня, професійно-технічна і вища освіта, система підвищення кваліфікації; 3) житлово-комунальне господарство; 4) пасажирський транспорт і зв'язок; 5) побутове обслуговування; 6) культура і мистецтво; 7) наука.

Досвід показує, що соціальна інфраструктура в розвинутих країнах перетворюється на основну сферу людської діяльності. В США в сфері соціальних послуг створюється понад 50% ВВП, тоді як в Україні цей показник становить 33,6% ВВП.

2.3. Теорії розвитку суспільства

Базис – це економічна система або суспільний спосіб виробництва. Над базисом формується надбудова.

Надбудова – це соціальні, політичні, правові, ідеологічні, національні та інші відносини. Надбудова та окремі її підсистеми визначаються базисом. Водночас надбудова активно впливає на базис і на окремих короткотермінових проміжках часу деякі її елементи можуть домінувати щодо розвитку базису, тобто у такий спосіб політика може визначати економіку.

У діалектичній єдності та взаємодії базис та надбудова утворюють *суспільно-економічну формацію* – це економічна система і притаманна їй сукупність інших суспільних відносин, які перебувають у складній взаємодії.

Згідно з формаційною теорією Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, розвиток людського суспільства – це поступовий перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої, при чому кожна наступна формація – це новий ступінь розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, а також соціальних, політичних, юридичних та інших форм існування суспільства. Згідно з цією теорією, визначено п'ять суспільно-економічних формацій:

1) первіснообщинна; 2) рабовласницька; 3) феодальна; 4) капіталістична; 5) комуністична.

На підставі формаційного підходу виник цивілізаційний підхід, суть якого полягає в тому, що на розвиток країни впливає не лише зміна в базисі, а й сукупність усіх наявних факторів у країні, таких як економічні, політичні, правові, релігійні, культурні та національні.

Цивілізація – це історичний, конкретний стан суспільства, який характеризується особливим способом праці, певною суспільно-виробничою технологією та відповідною матеріальною та духовною культурою.

Сучасна економічна наука визначає такі стадії розвитку суспільства.

- Існування з моменту зародження людства до кінця XVIII ст. – цей період має назву аграрна цивілізація. На цьому етапі розвитку суспільства не існувало технологічного способу виробництва. Наука та розвиток техніки були відносно самостійними сферами людської діяльності, засоби праці були переважно ручними. Проте цей період характеризується величезним суспільним та економічним прогресом, що приводить до заміни дерев'яних засобів праці на мідні та залізні.

Технологічний спосіб виробництва – інструментально-ручний. Організаційних форм процесу виробництва до появи феодалізму не існує. А в період феодалізму з'являються перші цехи.

- З кінця XVIII ст. до поч. XIX ст. – індустріальний етап розвитку суспільства. Цей етап поділяється на три етапи: а) доіндустріальний; б) індустріальний; в) постіндустріальний.

Індустріальний етап характеризується тим, що наука стає активним учасником виробництва, ручна праця замінюється на машинну. Основними організаційними формами в доіндустріальний період стають мануфактури, в індустріальний та в постіндустріальний – фабрики і заводи.

- Сучасна цивілізація – інформаційна цивілізація.

Тема 3. СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ. РУШІЙНІ СИЛИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА ВИРОБНИЦТВА

- 3.1. Суть та характеристика людських потреб і благ.
- 3.2. Характеристика суспільного продукту та його основні форми.
- 3.3. Економічна ефективність суспільного виробництва.
- 3.4. Суть і види економічного прогресу.

3.1. Суть та характеристика людських потреб і благ

Потреба – це об'єктивна умова існування людини. Зміст цієї категорії полягає в такому:

- 1) потреба – це категорія, що відображає відносини між людьми і умови їхньої життєздатності;
- 2) потреби мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

На сучасному етапі найбільш популярною класифікацією потреб є теорія Абрахама Маслоу. Ця теорія називається Ієрархією потреб Маслоу (рис. 3.1).

Абрахам Маслоу визначив два типи потреб:

- 1) *первинні* – це потреби, які виникають із народженням, без задоволення яких людина взагалі не може нормально функціонувати. До таких потреб відносять фізіологічні потреби та потреби в захисті;
- 2) *вторинні* – це потреби, що виникають як продовження і розвиток первинних потреб. До них відносять соціальні потреби, потреби в самореалізації та творчості. Виникнення таких потреб зумовлене розвитком цивілізації.

Вторинні потреби не можуть бути задоволені без задоволення первинних потреб.

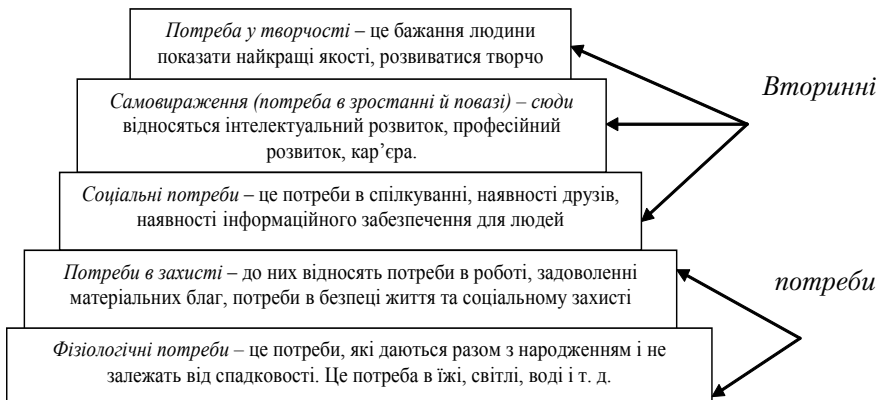

Рис. 3.1. Ієрархія потреб Маслоу

Основним недоліком цієї теорії є те, що вона не враховує національного менталітету та психології окремо взятих людей.

За ступенем реалізації розрізняють:

- 1) *абсолютні потреби* – формуються відповідно до загального світового рівня розвитку виробництва і відображають максимально досягнутий у світовій економіці рівень задоволення потреб людини (ті потреби, які можуть бути досягнуті у світі);
- 2) *реальні потреби* – ті, що можуть бути задоволені при певному розвитку виробництва;
- 3) *платоспроможні потреби* – потреби, які людина може оплатити відповідно до свого матеріального стану;
- 4) *задоволені потреби* – потреби, які фактично задовольняються існуючими на ринку благами і послугами.

У механізмі відтворення економічні й соціальні потреби взаємопов'язані та рівнозначні.

Економічні потреби – це бажання споживачів придбати і використати різні товари і послуги, які приносять їм користь.

Соціальні потреби – стосуються потреб особистого розвитку, потреба у здобутті освіти, самореалізації і творчої діяльності.

Виділяють три *етапи розвитку потреб*:

- 1) матеріально-речові потреби – розвиток даного етапу відбувається до середини 50-х років ХХ ст. Людина прагне задовольнити свої матеріальні потреби;
- 2) розвиток соціальних потреб або розвиток „економіки споживання” – цей напрям формується із середини 50-х років до початку 80-х років ХХ ст. В цей період почали формуватися такі соціальні потреби: побутове обслуговування, медицина, спорт, відпочинок;
- 3) початок 80 років ХХ ст. характеризується зародженням інформаційної революції і зростанням зацікавленості в духовних потребах, пов'язаних з творчістю і духовним розвитком особистості.

На цьому етапі в структурі потреб відбуваються такі принципові зміни:

- 1) перехід від домінування економічних суспільних потреб до соціальних потреб;
- 2) від задоволення елементарних потреб до задоволення потреб на основі індивідуалізованого виробництва;
- 3) від речової структури споживання до переважання в ній послуг гуманітарного характеру, які направлені на розвиток особистості.

Усе те, що задовольняє людські потреби, називають благами (рис. 3.2).

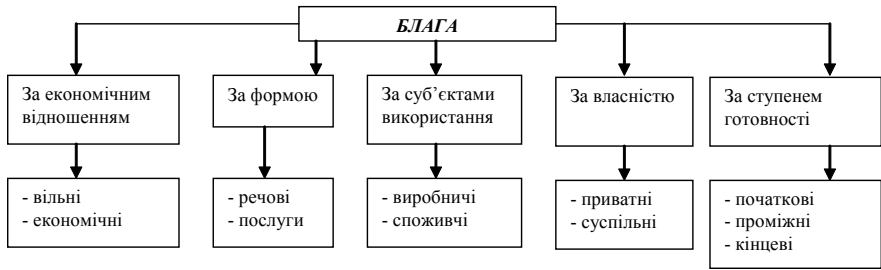

Рис. 3.2. Класифікація благ

Оскільки запаси виробничих благ суспільства обмежені, то в державі можна виробити лише певну визначену кількість благ.

Крива виробничих потужностей відображає всі можливі комбінації максимальних об'ємів випуску благ, які можуть бути вироблені в суспільстві при певних запасах виробничих факторів.

Цей закон схематично показаний на рис. 3.3.

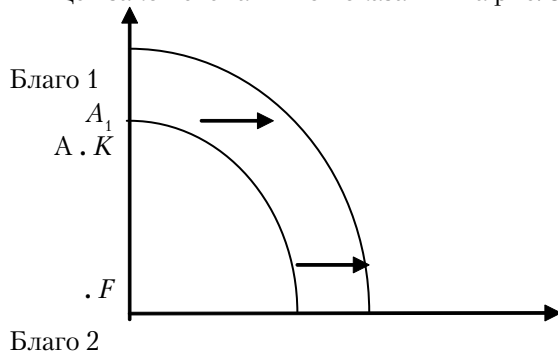

Рис. 3.3. Крива виробничих потужностей

Будь-яка точка на кривій показує максимальний об'єм виробництва.

Якщо точка F знаходиться під кривою виробничих потужностей, то це означає, що в державі виробничі блага використовуються неефективно.

Якщо точка K знаходиться поза кривою, то ця точка не може існувати, оскільки такої кількості виробничих благ немає в розпорядженні виробника, єдиний шлях – знайти нові виробничі блага.

При застосуванні нових технологій крива виробничих можливостей пересувається вправо в криву $A_1 A$.

Кількість інших продуктів, від якої доводиться відмовлятися, щоб отримати деяку кількість іншого продукту, називається альтернативною вартістю цього продукту.

Закон зростання альтернативної вартості полягає в тому, щоб отримати кожну додаткову одиницю потрібного продукту, ми повинні відмовлятися від дедалі більшої кількості іншого продукту.

Економічні інтереси – це категорія, що виражає усвідомлені економічні потреби окремих людей, соціальних верств, груп та класів, які виявляються у поставлених цілях, конкретних завданнях та діях щодо їх досягнення. Саме через інтереси як спонукальні мотиви і проявляються виробничі відносини, тому інтереси розглядають як рушійну силу економічного прогресу.

3.2. Характеристика суспільного продукту та його основні форми

Суспільний продукт (СП) – це сума усіх матеріальних і духовних благ, створених суспільством за певний проміжок часу, як правило за рік.

Однією з форм суспільного продукту є *валовий суспільний продукт (ВСП)*.

Валовий суспільний продукт (ВСП) – це вартість усіх вироблених товарів та послуг у країні, включаючи і проміжні за певний період часу. Такі підрахунки проводять для того, щоб визначити, яка загальна кількість товарів суспільства є проміжними і кінцевими. Такий показник використовується як *кінцевий суспільний продукт (КСП)*.

Кінцевий суспільний продукт (КСП) – це вся маса виробленої за певний час готової продукції, яка надходить у виробниче або особисте споживання, на відновлення спожитих засобів праці та нагромадження в готовому вигляді. Отже, КСП є лише частиною ВСП.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це макроекономічний показник, який виражає ринкову сукупність вартостей кінцевих товарів та послуг, які були вироблені всіма виробництвами за певний проміжок часу.

Валовий національний продукт (ВНП) – це макроекономічний показник, який виражає сукупну вартість кінцевих товарів та послуг, створених факторами виробництва, які є у власності громадян країни, і не лише в межах цієї країни, а й за кордоном.

Національний дохід (НД) – це чистий дохід, виміряний у цінах факторів виробництва або – це макроекономічний показник сукупних доходів усього населення країни за певний період.

Розрізняють вироблений та використаний НД.

Вироблений НД – це весь об'єм заново створеної вартості товарів та послуг (все вироблене).

Використаний НД – це вироблений національний дохід за минулом витрат від усіх стихійних лих, втрат при зберіганні та зовнішньоторгівельного сальдо (використаний).

Оскільки національний дохід визначає добробут життя в країні, то його поділяють на необхідний та додатковий продукт.

Чистий продукт (ЧП) – являє собою частину ВВП. Визначається як різниця ВВП та вартості тих засобів праці, які витрачаються на відшкодування їхньої зношеної частини, тобто це реальний дохід, який суспільство може використати для особистого споживання, а також для розширеного виробництва. ЧП характеризують як НД.

Необхідний продукт – це та частина національного доходу, яка необхідна для нормального відтворення робочої сили, тобто для підтримки її працездатності, включаючи й підготовку нового покоління працівників. За рахунок необхідного продукту повинні покриватися витрати на харчування, одяг, утримання житла, здобуття освіти, задоволення культурних і соціальних потреб. Необхідний продукт характеризується таким показником, як мінімальна величина необхідного продукту – визначається життєвим мінімумом, що потрібен виробникові для відтворення робочої сили і нормального функціонування.

Додатковий продукт – це та частина національного доходу, яка виступає як надлишок над необхідним продуктом. Він може бути досягнутий лише при певному етапі розвитку суспільства, тобто лише тоді, коли робітник виробляє більше, ніж необхідно йому для життя.

Особистий дохід – це сума всіх доходів, які реально отримало населення в грошовій формі.

Національне багатство (НБ) – це сукупність матеріальних і нематеріальних благ, якими розпоряджається суспільство на визначену дату і які створені працею людини за весь попередній період.

3.3. Економічна ефективність суспільного виробництва

Економічна ефективність – це співвідношення між затраченими зусиллями та результатами, які отримало суспільство.

Один із найважливіших показників ефективності – продуктивність праці.

Продуктивність праці – це відношення величини отриманого продукту до затрат праці, які були витрачені на його виробництво:

$$П' = \frac{П}{Т}$$

де, П' – продуктивність праці;

П – вироблений продукт;

Т – кількість праці, яка була витрачена на виробництво.

Зворотній показник – *трудомісткість праці* – визначає затрати праці на виробництво одиниці продукції.

Продуктивність праці і трудомісткість праці – це показники, що характеризують ефективність використання трудових ресурсів.

Ефективність використання матеріальних ресурсів характеризують показники матеріаловіддачі та матеріалоемності.

Матеріаловіддача – це відношення величини продукту до витрат матеріалів:

$$M_B = \frac{\Pi}{M}$$

де, M_B – матеріаловіддача;

Π – вироблений продукт;

M – кількість матеріалів, витрачених на виробництво продукту.

Матеріалоемність – це відношення затраченого матеріалу на виготовлення продукту; характеризує кількість витраченого матеріалу на одиницю виробленого продукту:

$$M_c = \frac{M}{\Pi}$$

Фондовіддача – це відношення кількості виробленого продукту до середньорічної вартості основних виробничих фондів, які є засобами праці:

$$\Phi_e = \frac{\Pi}{\Phi}$$

Фондомісткість – обернений показник до фондовіддачі. Показує, скільки виробничих фондів було використано на виготовлення одиниці продукції:

$$\Phi_m = \frac{\Phi}{\Pi}$$

Капіталовіддача – це показник, який характеризує, скільки основного капіталу витрачено на виробництво одиниці продукції:

$$K_e = \frac{\Pi}{K_o}$$

де, K_B – капіталовіддача;

Π – вироблений продукт;

K_o – основний капітал.

Капіталоемність – характеризує величину основного капіталу, яка була використана у виробництві:

$$K_{\epsilon} = \frac{K_0}{P}$$

Загальна формула економічної ефективності:

$$E = \frac{\Pi}{T} + M + j \times \Psi \times \Phi$$

де, E – ефективність виробництва;

Π – вироблений продукт чи дохід;

M – матеріальні витрати (предмети праці);

J – коефіцієнт переведення одноразових капітальних вкладень в основні фонди та у витрати (коефіцієнт амортизації);

Φ – одноразові вкладення в основні виробничі фонди.

3.4. Суть і види економічного прогресу

Поняття “прогрес” походить від латинського слова “progressive”, що означає рух вперед, поступальний розвиток суспільства по висхідній лінії, від менш досконалих, до більш досконалих форм.

Економічний прогрес – це поступальний розвиток усієї економічної системи, кожного її елемента і підсистеми, на основі якого відбувається соціальний прогрес.

Конкретніше *прогрес технологічного способу виробництва* виражається в переході від способу виробництва, заснованому на ручній праці, до способу виробництва, ґрунтується на машинній праці, а від нього – до технологічного способу виробництва, основою якого є автоматизована праця. Рух уперед у межах *виробничих відносин* концентровано виявляється в еволюції типів і форм економічної власності: від індивідуальної до колективної, від колективної – до акціонерної, від акціонерної – до державної та наддержавної (або інтегрованої) форми власності. *Прогрес організаційно-економічних відносин* виражається у вдосконаленні процесу управління підприємством, маркетингових досліджень тощо. *Прогрес господарського механізму* передбачає еволюцію ринкових важелів управління економікою.

Розрізняють два основні типи економічного розвитку – екстенсивний та інтенсивний.

За *екстенсивного типу* економічне зростання досягається внаслідок кількісного приросту всіх елементів продуктивних сил, насамперед факторів виробництва, за незмінного рівня його технічної бази. Основні фактори цього типу економічного зростання:

- збільшення обсягу інвестицій за збереження наявного рівня технології;

- збільшення кількості працівників;
- зростання обсягів оборотних фондів (сировини, матеріалів тощо).

Так, для збільшення випуску продукції вдвічі у дію вводять у два рази більше машин, верстатів, устаткування такої самої якості, застосовують вдвічі більше робочої сили такої самої кваліфікації та рівня освіти, такі ж форми організації праці, сировину тощо. У цьому разі продуктивність праці й ефективність незмінні.

За *інтенсивного типу* економічного зростання збільшення масштабів випуску продукції досягається внаслідок якісного вдосконалення всієї системи продуктивних сил, насамперед речових і особистісних факторів виробництва. Основою інтенсифікації є науково-технічний прогрес, радикальна форма його розвитку – НТР, що розгортається. Основні фактори такого типу економічного зростання:

- 1) впровадження нової техніки і технології за передовими досягненнями науково-технічного прогресу, основою яких є процес інвестування виробництва;
- 2) підвищення загальноосвітнього і професійного рівнів;
- 3) поліпшення використання основних і оборотних фондів;
- 4) впровадження нових прогресивних форм організації виробництва і праці;
- 5) розвиток підприємницьких здібностей;
- 6) випереджаючий розвиток інформаційної сфери, інформатизація господарської діяльності.

Інтенсифікація виробництва виявляється у зростанні суспільної продуктивності праці (тобто у збільшенні виходу продукції з кожної одиниці залучених у виробництво ресурсів за економії живої, уречевленої праці), у підвищенні якості продукції, ефективності виробництва.

Основні *форми інтенсивного типу розвитку*, або інтенсифікації виробництва:

- *заощаджувальна*, за якої внаслідок впровадження нової техніки і технології зменшується потреба в робочій силі за одноразового зростання складної праці;
- *працезаощаджувальна*, за якої виконання такого самого обсягу робіт здійснюється меншою кількістю працюючих вищої кваліфікації;
- *матеріало- і ресурсозаощаджувальна* (застосовуються економніші предмети праці, наприклад композитні матеріали, або раціональніше використовуються старі предмети праці, споживається менша кількість електроенергії тощо);
- *всєбічна*, за якої раціонально поєднуються всі названі форми і найшвидше зростає ефективність суспільного виробництва.

Критерії економічного прогресу – ознаки, показники, на основі яких обґрунтовується оцінка сутності, в тому числі якості, поступального розвитку економічної системи і головної продуктивної сили – людини.

Німецький філософ *Георг Гегель* (1770–1831) називав суперечність принципом будь-якого розвитку, саморуху. З цього погляду рух – це суперечність, єдність суперечностей. Тому суперечність є джерелом саморуху, його рушійною силою.

Економічна суперечність – суттєве, закономірне відношення і взаємодія між протилежними сторонами економічного явища чи процесу, внаслідок якої вона (суперечність) є їхньою рушійною силою розвитку, а в гносеологічному (пізнавальному) аспекті – основою пізнання сутності економічних законів та категорій.

Суперечність, по-перше, є джерелом саморуху, його рушійною силою. Взаємодія протилежних сторін характеризується їх взаємопроникненням, взаємозумовленістю, взаємо запереченням. По-друге, кожна суперечність проходить у своєму розвитку такі послідовні етапи: *тотожність, відмінність, протилежність, конфлікт* і *ступінь розв'язання суперечності*, перехід її у вищу форму свого розвитку. Найбільш активно суперечність розвивається на перших трьох етапах еволюції суперечності. Рух суперечності відбувається передусім внаслідок більшої активності заперечувальної, революційної сторони. Такою стороною в межах суспільного способу виробництва є продуктивні сили, а з-поміж них головна продуктивна сила – людина.

Тому прогрес суспільства, зокрема економічний, – це діяльність людей, які ставлять перед собою мету і досягають її. Основною рушійною силою діяльності людей є потреби та інтереси. При цьому в процесі виробництва виникають нові потреби, народжуючи ідеальний образ ще не існуючих продуктів і стимулюючи їх виробництво в майбутньому. Так, у разі появи нової техніки необхідно навчити працювати з нею людей, що означає суперечність між цими елементами продуктивних сил, яка розв'язується з підвищенням кваліфікації робочої сили, а водночас стимулює економічний прогрес.

У свою чергу, розвиток економічного прогресу породжує такі суперечності:

- 1) суперечність продуктивних сил;
- 2) суперечність техніко-економічних відносин;
- 3) суперечності економічної власності;
- 4) суперечності господарського механізму;
- 5) суперечності між продуктивними силами і відносинами власності;
- 6) суперечності між сферами відтворення.

Отже, зростання потреб людини є головною рушійною силою розвитку суспільства. Оскільки людина може виступати і суб'єктом, і об'єктом

виробничих відносин, то в середині системи продуктивних сил виникають суперечності, які виявляються у формі факторів економічного прогресу.

Окремими складовими НТР є розвиток науки і техніки. В історії розвитку техніки виокремлюють три основні етапи.

Перший почався з виникненням первісного ладу, появою найелементарніших знарядь праці й тривав до кінця XVIII – початку XIX ст., тобто до появи машинного виробництва. Цей етап охоплює понад 3 млн. років існування людського суспільства, а властивий йому технологічний спосіб виробництва ґрунтувався на ручній праці.

Другий етап тривав до початку розгортання НТР (до середини 50-х років XX ст.) і ґрунтувався на машинній праці. На першому етапі техніка розвивалася на основі емпіричних знарядь і практичного досвіду людей. Розвиток науки і техніки в докапіталістичних формаціях відбувався відокремлено. І лише в XVI–XVIII ст. почався процес поступового зближення наукового і технічного прогресу.

Третій етап триває в сучасному суспільстві і ґрунтується на поєднанні розуму людини та високотехнологічних машин.

Науково-технічний прогрес (НТП) – це якісні (еволюційні) та істотні (революційні) зміни засобів і предметів праці, технологій та ін., тобто існуючої системи продуктивних сил, на основі досягнень науки та інформації, а також аналогічні зміни техніко-економічних відносин – відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва, його концентрації тощо.

Науково-технічний прогрес (НТП) має *еволюційну* та *революційну форми розвитку*. Як загальноісторична закономірність, він виник у період промислової революції кінця XVIII – початку XIX ст. Еволюційна форма розвитку характеризується поступовими кількісними (переважно) та якісними (частково) змінами в розвитку науки і техніки, вдосконаленням традиційних видів техніки, виробництва. Революційна форма розвитку НТП означає появу принципово нових видів, їх практичне застосування тощо, тобто докорінну революційну зміну технологічного способу виробництва.

В історії НТП виділяють дві революції:

- перша почалася наприкінці XVIII ст. і закінчилася наприкінці XIX ст. – характеризується появою мануфактур;
- друга починається в кінці XIX ст. і триває до нашого часу – це електротехнічна революція.

Термін *науково-технічна революція* вперше запровадив у науковий обіг Джон Бернал у книзі “Світ без війни”.

Науково-технічна революція (НТР) – це докорінні зміни у взаємодії людини і природи, а також у системі продуктивних сил та техніко-економічних відносин.

НТР має такі особливості:

- 1) Наука стає активним учасником продуктивних сил. Наука – це загальний духовний продукт суспільного розвитку, загальний інтелект суспільно нагромадженого знання. Для сучасної науки властиві такі тенденції, як її кібернетизація, математизація, космізація, екологізація, посилення орієнтації на людину та ін.

Функцію безпосередньо продуктивної сили наука виконує традиційно, тобто через механізм реалізації наукових винаходів у машинах, робочій силі, предметах праці та інших елементах продуктивних сил, а також через перетворення науки на самостійний фактор виробництва, на відносно самостійну рушійну силу економічного прогресу. Перетворення науки на безпосередньо продуктивну силу супроводжується появою в ній функції управління виробництвом, розширення меж продуктивної праці сукупного виробника. Впровадження принципово нових технологій, створених на основі фундаментальних відкриттів: лазерних, плазових, мембранних та ін. Їм властиві маловідходність, зростання продуктивності праці в десятки разів, висока якість продукції, екологічна чистота тощо;

- 2) докорінна зміна в техніці та технологіях. Центральною ланкою революційного перетворення в цей період є істотна якісна зміна робочих машин і поява четвертої ланки машин – автоматично керуючого пристрою, який долає обмеженість психофізичних можливостей людини як управляючого суб'єкта й істотно змінює роль її у процесі виробництва, який стає все більш незалежним від сприйняття людини і прискорюється;
- 3) докорінна зміна в головній продуктивній силі – людині. Такі перетворення передбачають перевагу розумових зусиль, духовних здібностей людини в організації й управлінні виробництвом, високий рівень освіти і кваліфікації, що дає змогу людині швидко переходити до інших видів праці, забезпечує її професійну мобільність. З-поміж потреб людини вирішальну роль відіграватимуть потреби у вільній і творчій праці, універсальному характері дій особи, у самовдосконаленні, виявленні талантів; потреби у всебічному розвитку здібностей людини до сприйняття знань, максимально можливому подовженні активного життя;
- 4) докорінна зміна в предметах праці – поява принципово нових видів матеріалів із наперед заданими властивостями. Вони створюються на основі синтезу використовуваних раніше матеріалів і речей з необхідними фізико-хімічними властивостями: композитні матеріали (поєднання металів і кераміки, скла й кераміки та ін.), сплави різних металів, полімери, надчисті матеріали, хімічне волокно тощо;
- 5) докорінна зміна у відносинах між людьми та природою – люди почали активно використовувати природу у своїх інтересах.

Тема 4. ВЛАСНІСТЬ У СИСТЕМІ ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН

- 4.1. Суть власності, її економічний та юридичний зміст.
- 4.2. Типи, види та форми власності.
- 4.3. Реформування відносин власності на сучасному етапі розвитку України.

4.1. Суть власності, її економічний та юридичний зміст

Відносини власності виникають між людьми з приводу привласнення матеріальних і духовних благ. Привласнення означає відношення людей до певних речей, як до своїх.

Спочатку відносини власності виступали у формі певних історичних звичаїв. З виникненням держави стали розроблятися юридичні закони, котрі визначали, за якими правовими нормами привласнюється і розподіляється суспільне багатство між різними суб'єктами (окремими громадянами, соціальними групами, класами, державою). Правові відносини власності виражаються в закріпленні за різними суб'єктами прав володіння, користування і розпорядження.

На думку Карла Маркса *власність* – це ставлення індивідів один до одного відповідно до їхнього ставлення до матеріалу, знарядь праці та результатів праці, тобто суть власності полягає у взаємовідносинах між людьми з приводу привласнення матеріальних благ.

На відміну від Маркса, західна економічна думка розглядає власність лише з боку юридичного аспекту, тобто як ставлення людини до речей.

Згідно з Законом України „Про власність”, право власності – це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном. Це визначення поєднує два аспекти власності: юридичний (врегулювання відносин законом) та економічний (відносини з майном).

Отже, *власність* – це сукупність виробничих відносин між людьми з приводу привласнення ними об'єктів власності, насамперед засобів виробництва, що породжує право володіння, користування та розпорядження цими об'єктами та результатами їхнього функціонування.

Власність визначає таке:

- 1) суспільний спосіб поєднання робітників із засобами виробництва;
- 2) відносини між людьми з приводу привласнення засобів та результатів виробництва;
- 3) умови розпорядження і використання факторів і результатів виробництва.

Виділяють такі аспекти власності.

1. *Економічна власність* – це система виробничих відносин між людьми з приводу привласнення ними різноманітних речей (об'єктів) в усіх сферах суспільного відтворення. Економічна власність характеризується двома ознаками: кількісна та якісна.

Кількісна ознака – означає сукупність матеріальних благ, найважливішими з яких є засоби виробництва, предмети праці, предмети споживання, послуги, золото, гроші, цінні папери, ліцензії, патенти, використання людьми сил природи, технології, форми та методи організації виробництва, корисні копалини, інформація.

Якісна ознака – означає процес присвоєння різними суб'єктами власності тих чи інших об'єктів. Привласнення здійснюється, насамперед, у процесі праці, при якому відбувається взаємодія людини з природою, пристосування предметів природи до потреб людини.

Система відносин власності охоплює цілий спектр причинно-наслідкових зв'язків, які знаходять своє відображення у володінні, розпорядженні, користуванні.

Володіння – означає можливість суб'єктів чинити з об'єктами власності на свій розсуд, розпоряджатися речами як завгодно, у своїх інтересах, якщо це не суперечить загальноприйнятим законам.

Розпорядження – означає, що суб'єкти мають право практично вільно застосовувати об'єкти власності, проте у межах повноважень, які були надані власником.

Користування – означає використання об'єктів власності лише в межах задоволення своїх власних потреб з певною метою з обов'язковою умовою повернення об'єктів власникові.

2. *Юридична власність* – це загальна умова виробництва, вияв волі певного класу і правове оформлення цієї волі у юридичних актах, що, як правило, закріплюється угодами.

3. Юридична власність реєструє такі відносини: 1) ставлення однієї особи до іншої або до групи людей; 2) ставлення індивіда до речей.

4. *Соціальний аспект власності* розкриває процес формування і розвитку класів, соціальних верств і груп та їх взаємодію залежно від ставлення до засобів виробництва, способів отримання певної частки національного багатства.

5. *Політичний аспект власності* характеризує вплив на політику держави залежно від наявності певної частки власності, привласнення різних форм національного багатства.

6. *Національний аспект власності* розкриває наявність певної частини власності на території політично незалежної країни в руках громадян цієї або іншої країни. Так, в Україні значна частка стратегічних об'єктів опинилася у власності іноземного капіталу.

7. *Психологічний аспект власності* відображає наявність почуття господаря в людині-працівника або його відсутність, ставлення до власності як до своєї, нічийної або чужої. Внаслідок тотального одержавлення власності у СРСР переважна більшість працівників ставилася до неї як до чужої, що виявлялося в масовому розкраданні цієї власності. У процесі роздержавлення і приватизації в Україні масштаби розкрадання значно зросли.

Виділяють такі *функції власності*:

- 1) функція управління суспільним виробництвом. Для ефективної реалізації цієї функції слід створювати такі умови: працюючі повинні бути власниками засобів виробництва; їх добробут повинен прямо залежати від вкладу в суспільне виробництво; вони повинні розпоряджатися суспільними виробництвом;
- 2) забезпечення необхідної конкурентної боротьби між різними формами суспільного виробництва;
- 3) потреба обміну діяльністю людей у різних формах (обмін досвідом, професійною майстерністю, науково-технічними досягненнями, ідеями, товарами, послугами, інформацією);
- 4) забезпечення соціальної справедливості в суспільстві.

4.2. Типи, види та форми власності

Сучасне суспільство використовує два типи власності (схема 4.1):

- 1) приватна власність;
- 2) суспільна власність.

Приватна власність – характеризується тим, що засоби виробництва, а отже, і вироблені готові продукти належать приватним особам.

Відповідно до класичного визначення приватної власності, яке було дане французьким вченим Анрі Оноре, цей тип власності реалізується через такі права:

- 1) *право володіння*, тобто право виняткового фізичного контролю над благами;
- 2) *право користування* – право вирішувати, хто і як буде використовувати блага;
- 3) *право доходу* – право володіти результатами від використання благ;
- 4) *право суверена* – право на відчуження, споживання, заміну чи знищення благ;
- 5) *право на безпеку* – право на захист від експропріації благ і від псування з боку навколишнього середовища;
- 6) *право на передачу благ у спадщину*;
- 7) *право на безстрокове володіння благами*;
- 8) *заборона на використання благ*, які заподіюють шкоду навколишньому середовищу і суспільству;

9) *право на залишковий характер*, тобто право на існування процедур та інститутів, що забезпечують поновлення порушених правомочностей та потрібних благ.

Суспільна власність характеризується тим, що всі об'єкти власності є належністю всіх суб'єктів разом, тобто належністю кожного її суб'єкта.

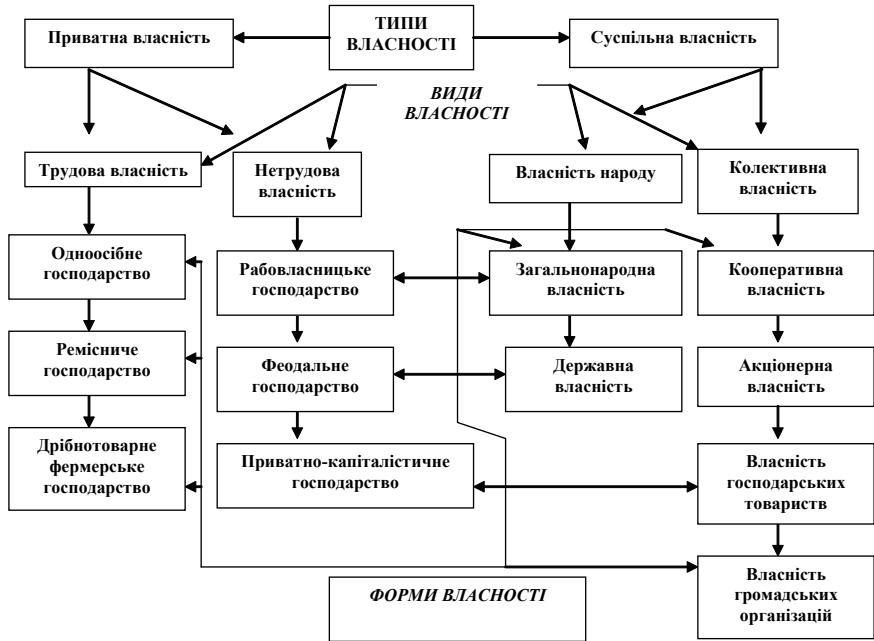

Схема 4.1. Класифікація власності

Об'єктами власності є: природа, її елементи, матеріальні блага, насамперед засоби виробництва, національне багатство, в цілому продуктивні сили, праця, робоча сила, наукові відкриття, науково-технічна діяльність, інформація.

Суб'єктами власності є носії відносин власності.

Об'єктами суспільної власності є земля, її надра, вода, ліси.

Об'єктами державної власності є основні засоби, галузі промисловості, галузі сільського господарства – усі об'єкти комунальної власності.

Об'єктами кооперативної власності є майно цього кооперативу та результати його функціонування.

Об'єктами індивідуальної власності є матеріали, які забезпечують функціонування виробничої і невиробничої сфери індивідуального господарства. До них належать засоби ведення індивідуального, партнер-

ського і колективного виробництва, а також предмети споживання, житло, одяг, побутові речі.

Головним носієм відносин власності виступає *працівник*, як господар своєї держави, власник свого капіталу, виробничих фондів, цінних паперів, робочої сили, житла, землі, технологій.

4.3. Реформування відносин власності на сучасному етапі розвитку України

Змішана економіка – це економіка рівнозначного функціонування всіх форм власності в умовах ринкової економіки.

Закон України „Про власність” від 1994 року декларує 4 форми власності в Україні (схема 4.2):

- 1) *індивідуальна (особиста і приватна)*;
- 2) *колективна*;
- 3) *державна*;
- 4) *власність іноземних держав, спільних підприємств, іноземних громадян*.

Схема 4.2. Класифікація форм власності в Україні

Перехід від однієї форми власності до іншої можливий проведенням таких процесів, як роздержавлення та приватизація.

Роздержавлення – це поняття, що відображає цілий комплекс відносин щодо передачі державної власності в інші форми. Для ефективного роздержавлення повинні бути вирішені такі проблеми:

- 1) подолання соціально-економічної монополії держави;
- 2) забезпечення альтернативності трудових відносин замість безальтернативного державного найму;
- 3) перехід до багатоканальних формувань економічного регулювання;
- 4) утворення соціальних гарантій і соціального захисту трудящих.

Приватизація – це лише етап роздержавлення, який передбачає передання працівникам символу власності на частину засобів виробництва або продаж їх у приватну власність.

Роздержавлення може проходити такими шляхами:

- 1) передача державних підприємств у власність колективу;
- 2) розподіл державної власності чи певної її частини між усіма членами суспільства;
- 3) продаж державного майна громадянам і недержавним юридичним особам.

Способи приватизації:

- 1) *вкуп об'єктів малої приватизації* – це спосіб, за яким власником об'єкта стає товариство покупців, створене його працівниками. Цей спосіб приватизації не передбачає конкуренції серед працівників;
- 2) *вкуп державного майна підприємства згідно з альтернативним планом продукції* – це спосіб приватизації, за яким власником об'єкту стає товариство покупців, яке запропонувало план, альтернативний тому, який розробила комісія з приватизації;
- 3) *вкуп державного майна, зданого в оренду*, – це спосіб, за яким власником майна стає орендар відповідно до договору оренди;
- 4) *продаж на аукціоні та за контрактом (конкурсом)* – це спосіб, за яким власником майна стає покупець, який на аукціоні запропонував максимальну ціну або на конкурсі – найкращі умови для подальшої експлуатації об'єкта, а за рівних умов – найбільшу ціну;
- 5) *продаж акцій відкритих акціонерних товариств* – це спосіб, за яким власниками акцій державних підприємств, перетворених на ВАТ на конкурсних засадах, стають ті покупці, які запропонували найбільшу ціну за найбільшу кількість акцій після реалізації частини їх на пільгових умовах.

Тема 5. ОСНОВНІ ФОРМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. ТОВАРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ В ЕВОЛЮЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

- 5.1. Форми суспільного виробництва.
- 5.2. Товар та його властивості.
- 5.3. Суть грошей і грошових систем, їх еволюція.

5.1. Форми суспільного виробництва

Виділяють три основні форми суспільного виробництва:

- 1) натуральне; 2) товарне; 3) суспільне.

Натуральне виробництво – це виробництво, за якого продукти праці призначаються для задоволення власних потреб виробництва, тобто не для продажу, а для власного споживання.

Ознаки натурального виробництва:

- 1) замкнутий кругообіг продуктів, які, як правило, не виходили за межі господарства;
- 2) кожна господарська одиниця повністю відокремлена та незалежна як у виробництві, так і в споживанні. Саме через це споживання на 100% залежало від власного виробництва;
- 3) суспільний поділ праці в натуральній формі розвинутий слабо;
- 4) слабо виражений суспільний характер виробництва.

Основною причиною виникнення товарного виробництва став *суспільний поділ праці*. Це спеціалізація виробників на виготовленні окремих видів продукції або на певній виробничій діяльності. Поділ праці лише тоді стає основою формування товарного виробництва та обміну через ринок, коли відбувається відокремлення як самостійних виробників і як самостійних власників засобів виробництва.

Товарне виробництво – це форма організації суспільного виробництва, за якої продукти виробляють окремі відособлені товаровиробники, які спеціалізуються на виготовленні певного продукту, що потребує обміну у вигляді купівлі-продажу на ринку. В такому випадку продукти праці стають товарами.

Дві головні умови існування товарного виробництва:

- 1) *суспільний поділ праці* – це призводить до зростання продуктивності праці, а відповідно і до кількості продукції;
- 2) *економічна відособленість товаровиробників* – це таке становище, за якого виробники самі вирішують питання господарської діяльності: що виробляти? якими засобами? які ресурси при цьому використовувати? Вона передбачає самостійне розпорядження виробленою продукцією, володіння нею, її відчуження, привласнення, її використан-

ня в особистих інтересах. Тому економічна відособленість невідривна від власності на засоби виробництва та на вироблену продукцію.

У товарному виробництві виділяють такі форми:

- 1) *просте товарне виробництво* – засноване на особистій праці власника засобів виробництва, характеризується прямим поєднанням виробника із засобами виробництва та відсутністю експлуатації. Найхарактерніші ознаки: відносно низький рівень суспільного поділу праці; функціонування робочої сили; приватна власність; маловідчутна конкуренція товаровиробників і стихійність. Просте товарне виробництво ґрунтується на власній праці і кінцевою метою вбачає задоволення потреб товаровиробника;
- 2) *капіталістичне товарне виробництво* – його характерними риси розвинутий суспільний поділ праці; функціонування найманих робітників та капіталістів, які діють з метою отримання прибутків; експлуатація капіталістом спільної, об'єднаної праці найманих працівників; жорстка конкуренція; стихійність формування ринків; підприємницько-капіталістична та колективно капіталістична форми власності на засоби і предмети праці;
- 3) *соціально-орієнтоване ринкове господарство* – характерні риси розвинутий суспільний поділ праці; формування сукупної суспільної робочої сили; різноманітність форм власності; державне регулювання економіки; соціальний захист товаровиробників і споживачів.

Виділяють дві стадії розвитку товарного виробництва:

- 1) *бартерне* – у бартерному господарстві будь-який товар можна обміняти на будь-який інший товар безпосередньо:

$$T - T;$$

- 2) *грошове*. Грошове господарство характеризується появою нового специфічного товару – грошей, які можна обміняти на будь-який інший товар:

$$G - T - G.$$

Загальні специфічні ознаки товарного виробництва, які не залежать від специфіки економічної системи: 1) суспільний поділ праці; 2) економічна відособленість товаровиробників; 3) еквівалентність відносин; 4) ринковий зв'язок між виробниками і споживачами; 5) визнання суспільного характеру праці через ринок; 6) здійснення економічних процесів у товарно-грошовій формі виробництва шляхом купівлі-продажу; 7) конкуренція.

Суспільне виробництво зародилося на початку ХХ ст. у найрозвинутіших країнах і поступово поширюється. За суспільного виробництва відбувається поглиблення суспільного поділу праці, поліпшення органі-

зації виробництва у всіх сферах суспільного виробництва задоволення суспільних потреб.

5.2. Товар та його властивості

Товар – це продукт природи і праці, який виготовляється для задоволення потреб суспільства, обміну на ринку або для продажу. Товар створений, щоб задовольняти певну потребу і здатний обмінюватися на інший товар у певних пропорціях чи за визначену ціну.

Товар має дві властивості споживча вартість і мінова вартість.

1. *Споживча вартість товару* – це його здатність задовольняти потреби людини. Корисність товару зумовлена її властивостями. Категорія споживчої вартості дає змогу виявити взаємозв'язок між властивостями товару і потребами людини. Така можливість зумовлена двосторонністю цієї категорії: з одного боку, споживча вартість – це вся сукупність властивостей товару, а з іншого – це відношення властивостей товару до потреб людей.

Є два види споживчої вартості: а) *споживча вартість виробника* – виникає в тому випадку, коли блага створюються для споживання самим виробником; б) *суспільна споживча вартість* – виникає в тому випадку, коли блага створюються для когось іншого.

Послуги також відносять до споживчої вартості, але вони характеризуються унікальністю, яка полягає у наступному:

- 1) споживча вартість послуги не має речової форми;
  - 2) оскільки послуги не мають речової форми, то їх не можна накопичувати, тобто вони не включаються до національного багатства;
  - 3) споживча вартість послуги – це корисний ефект діяльності живої праці.
2. *Мінова вартість* – це здатність товару обмінюватися, це пропорція, в якій один товар обмінюється на інший. В основі мінової вартості лежить суспільний поділ праці та суспільна споживча вартість.

Двоїстий характер вартості пояснюється суперечністю між індивідуальною та суспільною вартостями (внаслідок різниці індивідуальних та суспільно-необхідних витрат часу).

Індивідуальний робочий час – це час, який окремий товаровиробник витрачає на виробництво товару.

Суспільно необхідний робочий час СНРЧ – це час, потрібний для виготовлення певної споживчої вартості для задоволення потреб суспільства за існуючих суспільно нормальних умов виробництва і за середнього в даному суспільстві рівня вмілості та інтенсивності праці. СНРЧ тяжіє до індивідуального на тих підприємствах де випускається основна маса товару.

Продуктивність праці – це кількість продукції, виробленої за одиницю часу.

Інтенсивність праці – це витрати праці за одиницю часу.

Величина вартості перебуває в оберненій залежності від продуктивності праці і в прямій – від інтенсивності праці.

Розрізняють просту і складну працю.

Проста праця – це праця, при якій продукт виготовляється без попередньої підготовки працівника, тобто не має потреб у освіті та кваліфікації працюючих.

Складна праця – це праця, для виконання якої потрібна спеціальна підготовка, оволодіння певною професією або певною кваліфікацією.

Величина вартості товару – це кількість робочого часу, затраченого на виготовлення одиниці товару.

Карл Маркс стверджував, що праця, яка створює товар, є конкретною працею, при чому конкретна праця створює споживну вартість. Мінова вартість є представником абстрактної праці.

Конкретна праця – це суспільна праця, яка затрачена в певній корисній формі з використанням певних засобів і предметів праці, результатом якої є створення певної споживної вартості.

Абстрактна праця – це праця товаровиробника, яка взята як затрати людської робочої сили взагалі, незалежно від її конкретної форми (витрати людської робочої сили з фізіологічного погляду, витрати людської енергії).

Між конкретною і абстрактною працею спостерігається відмінність: у першому випадку йдеться про те, як здійснюється праця і що вона виробляє, у другому – скільки праці витрачається і скільки часу вона триває.

5.3. Суть грошей і грошових систем, їх еволюція

Гроші – це специфічний товар, який виконує роль загального еквівалента (є ліквідним товаром), завдяки чому в них виражається вартість усіх інших товарів і встановлюються економічні відносини між суб'єктами господарської діяльності.

Ліквідний товар – це товар, який може застосовуватись як засіб платежу або легко перетворюватися на нього та має фіксовану номінальну вартість. Гроші за своєю природою володіють досконалою ліквідністю.

Функції грошей:

- 1) *гроші як засіб обігу* – вони використовуються для оплати товарів та послуг і дають можливість уникнути бартеру;
- 2) *гроші як міра вартості* – ця функція полягає в тому, що гроші вимірюють вартість товару. Вона має дві особливості: 1) таку функцію можуть виконувати лише повноцінні гроші, тобто ті гроші, які володіють власною вартістю (тобто створені працею); 2) таку функцію

виконують ідеальні гроші, тобто уявні. Економічна роль грошей полягає в тому, що міра вартості являє собою певний еталон, який показує, скільки праці було затрачено на виробництво певного товару;

- 3) *гроші як засіб платежу* – ця функція полягає в тому, що вони відносно самостійно можуть рухатися між різними суб'єктами економіки. Такий рух називають рухом товару. Така функція зумовлена продажем товару в кредит, неоднаковими умовами виробництва та обігу різних товарів, сезонним характером виробництва та збуту;
- 4) *функція світових грошей* – на світовому ринку гроші відходять від національної форми та виступають в універсальному вигляді. Світові гроші мають три призначення: а) виступають у формі загального засобу платежу; б) виступають у формі загального засобу купівлі; в) виступають у формі суспільного матеріального багатства;
- 5) *гроші як засіб накопичення* – гроші вилучаються з товарного обігу з метою нагромадження. *Засіб накопичення* – це особливий вид активу, який зберігається після продажу товарів та послуг і забезпечує власникові кушівельну спроможність у майбутньому.

Сучасний етап розвитку суспільства винайшов нову ефективну грошову форму – трансакційні депозити або кредитні гроші. Кредитні гроші виступають як знак вартості, виконують роль загального еквівалента, забезпечують рух позичкового капіталу та еволюцію кредитних відносин.

Існують такі основні види грошей:

- 1) *повноцінні* (золоті або срібні монети) – це гроші, номінальна вартість яких переважно відповідає вартості металу, що в них міститься, а самі вони виконують усі функції грошей (роль загального еквівалента). Ними є насамперед золоті монети.
- 2) *неповноцінні* (білонні) – це монети з міді, алюмінію тощо, номінальна вартість яких перевищує вартість металу, який у них міститься, і витрати на карбування;
- 3) *паперові* (білети державної скарбниці);
- 4) *кредитні* – вексель, чек, банкноти.

Грошова система – це форма організації грошового обігу, що історично склалась в країні та закріплена в національному законодавстві.

До грошової системи належать: 1) грошова одиниця країни; 2) види державних грошових знаків – металевих та паперових, які мають законну силу, законодавством встановлено порядок випуску та обігу; 3) регламентація безготівкового обігу; 4) порядок обміну національної валюти на іноземну і регульований державний валютний курс; 5) державне регулювання грошового обігу.

Відомі два *типи грошових систем*:

- 1) грошова система металевих грошових обігу, за якої метал виконував всі функції грошей;

2) паперово-кредитний обіг, в основі якого лежать кредитні гроші.

Металеві системи поділяються на біметалеві та монометалеву.

Біметалева система – це система, за якої за золотом та сріблом законодавчо встановлена роль загального еквівалента.

Монометалізм – це грошова система, за якої золото є загальним еквівалентом.

У другій половині XIX ст. утвердилася система золотого монометалізму, за якого лише золото є загальним еквівалентом.

Виділяють чотири типи золотого монометалізму:

- 1) *золотомонетний стандарт*, якому були властиві: обіг золотих монет; виконання золотом усіх функцій грошей; вільне чеканення золотих монет із їх фіксованим змістом; вільний обіг паперових грошей на золоті монети;
- 2) *золотозливковий стандарт*, за якого банкноти розмінюють на золото лише при поданні встановленої законом суми.
- 3) *золотодевізний стандарт* – банкноти обмінюють на іноземну валюту (девізи), яка, у свою чергу, обмінювалася на золото. Відсутні золоті монети, монетарне золото в руках держави, золото не виконує функції загального платежу;
- 4) *золотодоларовий стандарт*, за якого обмін банкнот на золото був скасований в усіх країнах, а обмін доларів на золото здійснювався лише для урядів та центральних банків країн – членів МВФ (Бреттон-Вудська конференція 1974 року). У 1971 році було припинено обмін доларів на золото. З 1976 року функціонує система паперово-валютного стандарту (Ямайська валютна система).

Закон грошового обігу – закони, що виражають сталі, внутрішні, суттєві зв'язки між кількістю необхідних для обігу грошей і швидкістю їх обігу; цінами товарів, що підлягають реалізації, і вартістю грошей.

Загальний закон кількості грошей в обігу – кількість грошей залежить від суми цін товарів і швидкості обороту однойменної грошової одиниці.

$$M \cdot C \cdot V = P \cdot Q$$

$$M = \frac{P \cdot Q}{V}$$

де, M – кількість грошей, необхідних для товарного обігу в певному році;

V – середня кількість оборотів грошової одиниці за рік;

P – сума цін товарів, що реалізуються в певному році;

Q – кількість товарів, вироблених за певний час.

З появою кредитних грошей кількість грошей в обігу дорівнює:

$$K = \frac{\Sigma T - \Sigma K - \Sigma ВП}{O}$$

де, T – сума цін товарів;

K – сума цін товарів, проданих у кредит;

П – платежі за борговими зобов'язаннями;

ВП – сума взаємопогашених безготівкових платежів;

O – середня кількість обертів грошової одиниці.

МОДУЛЬ II. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Тема 6. РИНКОВА ЕКОНОМІКА ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ

- 6.1. Поняття про ринкову економіку та її складові елементи.
- 6.2. Інфраструктура ринку.
- 6.3. Концепції та моделі ринкової економіки.

6.1. Поняття про ринкову економіку та її складові елементи

У результаті виникнення суспільного поділу праці, приватної власності на засоби виробництва й економічного відокремлення товарне виробництво набуває товарної форми. Економіка, в якій товарно-грошові відносини є пануючими, називається *ринковою економікою*.

Умови функціонування ринкової системи:

- 1) свобода всіх суб'єктів ринку, яка виражається в реальній свободі форм власності та господарювання;
- 2) необмежена кількість учасників ринку;
- 3) здатність різних суб'єктів підприємницької діяльності впливати на рівень цін (відсутність монополій);
- 4) розвинуте антимонопольне законодавство та наявність механізмів його реалізації;
- 5) добре розвинута система економічного та адміністративного регулювання економіки країни шляхом створення передумов для існування реального ринку;
- 6) наявність та доступність всебічної інформації про ринок, розвинута маркетингова діяльність;
- 7) конкурентна боротьба між різними суб'єктами підприємницької діяльності;
- 8) розвинутий та розгалужений комплекс об'єктів власності, які можуть стати об'єктом купівлі, продажу.

Ключовим елементом ринкової економіки є ринок.

Ринок – це сукупність конкретних економічних відносин між продавцями та покупцями у процесі купівлі-продажу товарів та послуг.

Функції ринку:

- 1) *посередницька* – вона пов'язана з доведенням товару від виробників до споживачів з метою задоволення їхніх потреб;
- 2) *регульовальні* – в ринковому регулюванні велике значення має співвідношення попиту і пропозиції. Зростання ціни є сигналом до розширення виробництва, зниження – до його скорочення. Через меха-

нізм попиту та пропозиції він встановлює необхідні відтворювальні пропорції в економіці;

- 3) *стимуловальні* – за допомогою цін ринок стимулює впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, зниження витрат на виробництво продукції і підвищення її якості, розширення асортименту товарів та послуг;
- 4) *інформаційна* – ринок є багатим джерелом інформації, знань, відомостей, які необхідні господарюючим суб'єктам: інформація про кількість, асортимент і якість тих товарів та послуг, які на нього поставляються. Наявність інформації дозволяє кожному товаровиробнику звернути виробництво з мінливими умовами ринку;
- 5) *санаційна* – ринок очищає суспільне виробництво від економічно слабких, нежиттєздатних господарських одиниць і одночасно стимулює розвиток ефективних, перспективних фірм;
- 6) ринок виконує також *соціальну функцію*, він дає змогу вирішувати проблеми рівня життя населення, структури і ефективності виробництва, через соціальну функцію ринок диференціює товаровиробників.

Ринок – це певна сукупність економічних відносин між різними типами фірм та індивідами з приводу купівлі-продажу товарів та послуг, де відбувається остаточне визначення їх вартості та реалізація.

Завдяки ринку посилюється конкуренція між товаровиробниками за зниження витрат виробництва і підвищення суспільної корисності товару; поліпшується пропорційність розвитку народного господарства; забезпечується безперервність суспільного відтворення і формування цілісної економічної системи, а також здійснення контролю споживачів за процесом виробництва.

Структура ринку – це сукупність окремих ринків у межах національної економіки або світового ринку, ринків окремих регіонів та взаємодія між ними.

Виділяють такі класифікатори ринків:

- *за видами діяльності*: фінансовий; робочої сили; засобів виробництва; предметів споживання; послуг; інформації; інтелектуальних цінностей; дорогоцінних металів, валютний;
- *за територіальною ознакою*: внутрішній, який включає національний регіональний, локальний (місцевий), зовнішній;
- *з позиції права*: легальний та тіньовий.

Характеристика видів ринків за видами діяльності

Фінансовий ринок – це певна сукупність економічних відносин з приводу організації, купівлі і продажу вільних фінансових ресурсів та їх перетворення на грошовий капітал. Основними *суб'єктами* фінансового ринку є установи, організації, банки, фізичні особи. *Об'єктами* фінансо-

вого ринку є цінні папери, грошові одиниці, накопичені грошові кошти, особисті заощадження населення.

Ринок робочої сили – це сукупність економічних відносин між найманими працівниками, підприємствами, установами з приводу організації та використання, купівлі, продажу робочої сили. Ринок робочої сили регулює забезпечення соціального захисту кожної людини. Регулювання робочої сили здійснюється через біржі праці. На робочу силу формується попит та пропозиція, а відповідно – і їхня ціна або заробітна плата. Попит на робочу силу залежить від рівня розвитку підприємств, їхньої технічної оснащеності, форм і методів організації виробництва, якості робочої сили, її кваліфікації. Пропозиція робочої сили залежить від рівня народжуваності населення, освіти та кваліфікації, рівня заробітної плати.

Ринок засобів виробництва (капіталу) – це певна сукупність економічних відносин між різними суб'єктами підприємницької діяльності з приводу організації та використання, купівлі та продажу засобів та предметів праці. Попит на предмети і засоби праці насамперед залежить від величини капіталу, який має підприємство. Цей ринок займає одне з найперших місць у суспільному відтворенні. Основними *суб'єктами* ринку є підприємницькі структури, а мета – забезпечити процес виробництва необхідними засобами і предметами праці.

Ринок предметів споживання – це підсистема економічних відносин між економічними суб'єктами (продавцями і покупцями) з приводу організації використання та купівлі продажу товарів тривалого використання та поточного споживання. Метою функціонування даного ринку є забезпечення суспільства товарами широкого вжитку. *Суб'єктами* цього ринку є продавці і покупці товарів.

Ринок послуг – це певна система економічних відносин з приводу купівлі та продажу послуг. Метою функціонування цього ринку є забезпечення та ефективний розподіл всіх суб'єктів ринкової економіки послугами. До основних видів послуг відносять: послуги транспорту, зв'язку, страхування товарів, туризм, послуги репетитора, юриста, лікаря, культурні, мистецькі послуги та інші.

Ринок інтелектуальних цінностей (інтелектуальної власності) – це підсистема економічних відносин між різними господарюючими суб'єктами з приводу купівлі-продажу патентів, ліцензій, ноу-хау тощо.

Валютний ринок – система економічних відносин з приводу купівлі та продажу іноземних валют та інших платіжних документів. В Україні сформований три рівневий валютний ринок: 1) готівковий; 2) міжбанківський; 3) обіг між комерційними банками та НБУ.

Ринок інформації – це сукупність економічних відносин з приводу купівлі-продажу інформаційних послуг, збирання, оброблення систематизація інформації та її продаж кінцевому споживачем. Важливим

елементом ринку інформації є інформація про конкурента. Предметом купівлі-продажу на ринку інформації є теле- та радіо продукція, книги, газети, реклама і т. д.

Ринок золота – це сукупність економічних відносин з приводу організації купівлі-продажу золотих запасів. *Суб'єктами* ринку є населення, фірми, підприємства та держава. А *об'єктами* – запропонований товар.

6.2. Інфраструктура ринку

Інфраструктура ринку – це сукупність різних установ та інститутів, певних видів діяльності, які забезпечують рух об'єктів власності. Вона охоплює фондові і товарні біржі, біржі робочої сили, валютні біржі, інформаційні центри, банки тощо (схема 6.1).

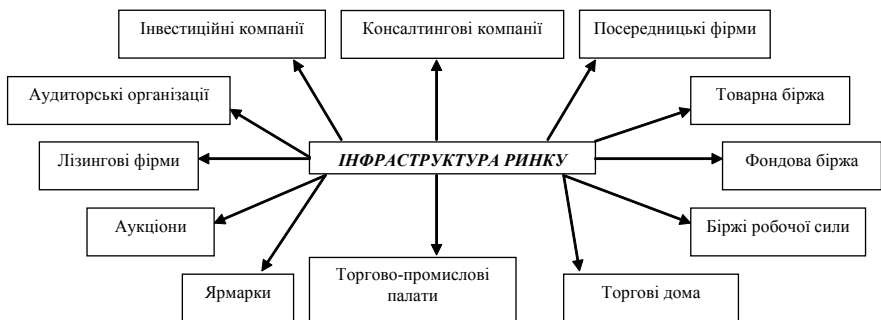

Схема 6.1. Інфраструктура ринку

Фондова біржа – установа – організований ринок, де здійснюється купівля-продаж цінних паперів.

Товарна біржа – постійно діючі ринки, де купівля-продаж товарів здійснюється на основі встановлених стандартів і зв'язків, відповідних форм документів, якими регламентується номенклатура, обсяг, ціни, терміни і види поставки та інші умови.

Біржі робочої сили (праці) – на цих біржах здійснюється торгівля специфічними товарами – це установи, які здійснюють посередницькі функції між найманими працівниками і підприємцями, збирають і надають інформацію про наявність вакансій, сприяють підготовці і перепідготовці кадрів, створенню робочих місць, швидкому переміщенню робочої сили, забезпеченню ефективності зайнятості працездатного населення, частково регулюють процес зайнятості.

Торговий дім – різновид фірми, асоціації торгових, виробничих та інших підприємств, до яких часто приєднуються і банки, що здійснюють широкий комплекс експортно-імпорتنих операцій, в т.ч. кредитно-фінансових, транспортно-експедиторських, страхових та маркетингових.

Торгово-промислові палати – комерційні організації мета яких – сприяти розвитку економічних і торговельних зв'язків з партнерами зарубіжних країн, зокрема в організації міжнародних ярмарків, а також надавати їм цільові інформаційні послуги (правовий статус цих установ регулюється Законом «Про торгово-промислові палати в Україні»).

Ярмарок (одна з найбільш ранніх форм торгівлі) – періодичні торги, які проводяться в певному місці, вони можуть бути всесвітні, міжнародні, національні, регіональні та місцеві.

Аукціон – це спосіб продажу товарів (антикварні речі, твори мистецтва, валюта, житло, товари довгострокового користування, ін.) з публічного торгу в попередньо обумовлений час і в певному місці. Крім добровільних, можуть мати місце і примусові аукціони (останні організуються органами судочинства або органами влади з метою продажу майна неплатоспроможних боржників чи продажу безпосередньо майна, що не перейшло державі по праву спадкування або в результаті конфіскації).

Лізингові фірми – це фірми, які спеціалізуються на здачі в оренду на тривалий строк предметів довготривалого користування (як правило, знарядь праці, устаткування, транспортних засобів, механізмів, обчислювальної техніки, тощо); лізинг розглядається як різновид довгострокового кредиту, що надається в натуральній формі і погашається клієнтом у розстрочку; відповідно до договору лізингу, орендар сплачує орендодавцеві повну вартість взятого в оренду майна; виділяють два види лізингу – *фінансовий*, коли договір укладається на строк, під час якого амортизується 60% вартості об'єкта лізингу, і *оперативний*, коли договір передбачає амортизацію 90 % вартості об'єкта лізингу (відносини щодо лізингу регулюються Законом України «Про лізинг»).

Аудиторські організації – це фірми, що виконують контрольні, консультативні та інші функції на основі угод з різними юридичними та фізичними особами. Вони можуть мати свої філії (відділення) за кордоном, що дає їм змогу обслуговувати міжнародні компанії та спільні підприємства. Основні завдання аудиторських фірм – дати висновок про фінансове становище, платоспроможність компаній, який у встановленому законодавством порядку публікується в річному звіті цієї компанії разом з її офіційним балансом (правовий статус аудиторських фірм визначається Законом України «Про аудиторську діяльність»).

Інвестиційні компанії – це один із видів кредитно-фінансових інститутів, які продають власні цінні папери значній частині населення, а купують цінні папери акціонерних компаній.

Консалтингова компанія – діяльність цих спеціалізованих компаній направлена на надання інтелектуальних послуг виробникам, продавцям, споживачам з різних питань виробничої діяльності, зовнішньо-

економічної діяльності, створення та реєстрації фірм, дослідження і прогнозування ринків товарів і послуг, розробки бізнес-проектів, маркетингових програм, інноваційної діяльності, підготовки статистичних та інших документів тощо.

Брокерські та дилерські фірми (контори): а) *брокерські фірми* (об'єднання брокерів) – це фірми, які, маючи всебічну інформацію щодо кон'юнктури ринку певного товару, виконують функції посередників на товарних (зокрема нерухомості), орендованих біржах між продавцями і покупцями, розраховуючись за здійснені операції коштами своїх клієнтів, і тому така фірма, як і окремий брокер, не несе відповідальності за результати укладених договорів (угод); біржа забезпечує брокерів приміщенням, зв'язком, визначає біржові ціни (котирування), сприяє розрахункам та розглядає в разі потреби спори між учасниками угод; б) *дилерські фірми* (об'єднання дилерів) – фірми, які, на відміну від брокерських, виступають на біржі від свого імені, здійснюють посередницькі операції за власні кошти і тому ризик за результати цієї чи іншої угоди беруть на себе вже самі дилерські фірми або окремі дилери (правовий статус брокерських та дилерських фірм визначається Законами України «Про товарну біржу» та «Про господарські товариства»).

6.3. Концепції та моделі ринкової економіки

На сьогодні відомі чотири моделі ринкової економіки:

- 1) *модель чистої конкуренції* – на ринку існує велика кількість виробників та покупців, вихід і вхід на ринок легкі, всім доступні, товари однорідні, однакові за якістю, держава не контролює відносини на такому ринку. Такий ринок породжує монополію;
- 2) *чиста монополія* – один виробник диктує ціни, встановлює бар'єри входу, негативно впливає на платоспроможність населення, формує конкретне споживче середовище, є небезпечним для держави. Для запобігання створюють систему антимонополій;
- 3) *монополістична конкуренція* – велика кількість виробників, що виробляють схожу, але неоднорідну продукцію, відбувається за рахунок підвищення чи зниження цін або зменшення чи збільшення якості чи кількості продукції. Ця модель притаманна більшості країн;
- 4) *олігополія* – незначна кількість продавців, які випускають однорідну продукцію, але між ними існує розподіл ринків за регіонами і немає конкурентної боротьби.

Концепції ринкової економіки:

- 1) *чиста ринкова економіка Адама Сміта* – держава виступає в ролі „нічного сторожа”: основним механізмом регулювання є конкуренція між товаровиробниками. Це вважається класичною ринковою економікою, яка розвивається в усіх країнах світу;

2) *соціально-орієнтоване ринкове господарство* (засновники Ерхард та Ойкне) основною рисою є те, що держава стає активним суб'єктом економічних відносин.

Основні критерії цієї теорії:

- 1) провідна роль держави в регулюванні ринкових відносин, забезпечення вільної конкуренції, яка поєднана із власною ініціативою та активною участю держави у господарському житті;
- 2) система гарантованої державою свободи громадян та реалізація принципів соціальної справедливості, соціального захисту від негативного прояву ринку;
- 3) на базі зростання продуктивності праці знижуються ціни, підвищується реальна заробітна плата, пенсії, що узгоджуються з рівнем життя (вартістю життя в країні);
- 4) держава розробляє та приймає закони, найважливішими елементами яких є соціальні компоненти;
- 5) оптимальне поєднання ринкової економіки і планування, тобто централізація управління всією економікою;
- 3) *концепція змішаної економіки* – ґрунтується на поєднанні ринкових відносин та планування (державному), поєднанні приватної і державної власності на засоби виробництва, проведенні соціально-інституційних реформ з метою побудови більш якісного суспільного ладу.

Ця концепція розвивається в трьох варіантах:

- 1) *консервативний* (засновник Мілтон Фрідмен) – передбачає обмеження втручання держави в економіку, надання широкого права приватному сектору, постійна фінансова підтримка новостворених підприємницьких структур;
- 2) *ліберальний* (засновник Гелбрейт) – характеризується тим, що в нього передбачена певна соціалізація виробництва, підпорядкування приватного сектора інтересам суспільства;
- 3) *соціал-реформістський* – має на меті поєднання планування та ринку централізованого та децентралізованого, індивідуальної та колективної форм власності.

Тема 7. МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ

- 7.1. Попит та пропозиція. Взаємодія між ними.
- 7.2. Підприємства та фірми: суть, значення та класифікація.
- 7.3. Капітал, витрати, ціна і прибуток.
- 7.4. Монополії та конкуренція.

7.1. Попит та пропозиція. Взаємодія між ними

Ринковий механізм, як правило, складається із 4-х елементів: попиту, пропозиції, конкуренції та ціни.

Попит – це форма вираження потреби. На ринку ми маємо справу не з попитом взагалі, а з попитом платоспроможним, тобто забезпеченим відповідною сумою грошей. Тому попит включає в себе два елементи:

- а) потреби, тобто бажання придбати той чи інший товар або послугу;
- б) грошові засоби, які має суспільство для придбання даних товарів і послуг.

Попит на товар залежить від багатьох факторів: цінових і нецінових. До таких факторів відносять:

- 1) величину доходу покупців;
- 2) кількість товарів, які вони вважають за необхідне мати;
- 3) наявність у них відповідного одягу (джермperi, жилети та ін.), який можна використати замість сорочок;
- 4) ціни на ці товари (дешевші чи дорожчі вони за сорочки);
- 5) смак і моду;
- 6) кількість споживачів;
- 7) ціни на подібні товари.

До цих факторів можна додати цінові та дефіцитні очікування, зміни в структурі населення, економічну політику уряду (допомога, яку уряд надає бідним верствам, та ін.).

Закон попиту – при всіх незмінних умовах на ринку зниження ціни на товар призводить до підвищення попиту, тобто існує обернена залежність між ціною на цей товар і попитом на нього (рис. 7.1).

В основі цього закону лежать такі обставини:

- 1) здоровий глузд та елементарне спостереження реальності споживачів;
- 2) закон граничної корисності товару;
- 3) ефект доходу та заміщення – зниження ціни сприяє збільшенню доходу населення.

Ефект доходу вказує на те, що за нижчої ціни товару споживач може купити його, не відмовляючи собі у придбанні інших альтернативних товарів.

Ефект заміщення виражається в тому, що за нижчої ціни споживач хоче придбати дешевий товар замість аналогічних, які стали відносно дорожчими.

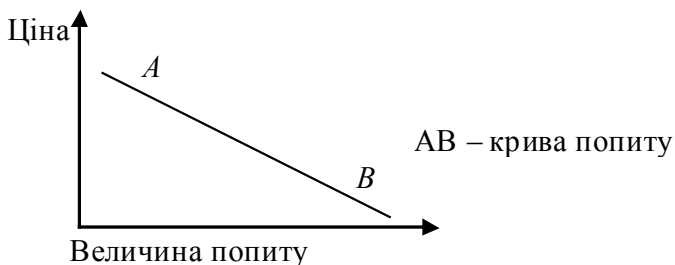

Рис. 7.1. Крива попиту

Пропозиція – це сукупність товарів і послуг, які є або в кожний даний момент можуть бути доставлені на ринок. Вона включає в себе два моменти: а) готовність продавців до продажу того чи іншого товару або послуги; б) умови, на яких продавець згоден продати їх.

Пропозиція, як правило, має натуральний вираз: штуки, тонни, метри.

На *рівень пропозиції* на ринку впливають такі *фактори*:

- 1) витрати виробництва;
- 2) мета фірми, від якої значною мірою залежатиме рівень цін (якщо фірма прагне завоювати нові ринки збуту, то ціни можуть бути нижчими);
- 3) наявність або відсутність конкурентів на ринку, зростання кількості яких зумовлює збільшення пропозиції незалежно від цін товарів, політики та ін.;
- 4) рівень технології (досконаліша технологія здешевлює виробництво);
- 5) рівень податків (їх підвищення зменшує можливість підприємств збільшувати виробництво);
- 6) ціни на інші товари (при зниженні цін, наприклад на свинину, можливе збільшення виробництва яловичини).

Між ціною і пропозицією існує пряма залежність: з підвищенням ціни на товар пропозиція на ринку зростає. Залежність між ціною та пропозицією зображує крива пропозицій (рис. 7.2).

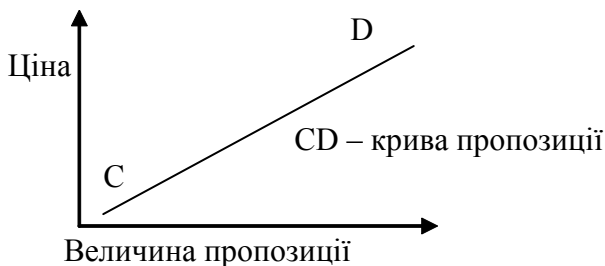

Рис. 7.2. Крива пропозиції

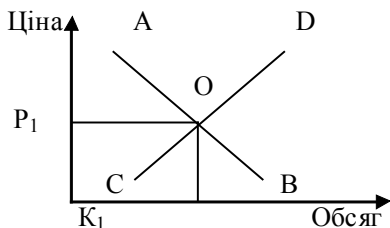

Ціна – це грошовий вираз вартості.

Ціна попиту – це та максимальна ціна, яку покупці ще згодні заплатити за товар.

Ціна пропозиції – це мінімальна ціна, яку покупці ще згодні взяти за свій товар.

Ціна рівноваги – це ціна, яка встановлюється при врівноваженості попиту і пропозиції (рис. 7.3).

AB – крива попиту
CD – крива пропозиції
O – точка рівноваги

Рис. 7.3. Взаємодія попиту та пропозиції

Здатність попиту і пропозиції адаптуватися до ринкових умов, що змінилися, називається *еластичністю*.

Залежність об'єму попиту на товар від зміни ціни на нього називається еластичністю попиту за ціною або прямою еластичністю. Формула коефіцієнта еластичності попиту за ціною виглядає так:

$$E_d^p = \frac{(Q_2 - Q_1)}{Q_1} \div \frac{(P_2 - P_1)}{P_1} = \frac{\Delta Q}{Q_1} \div \frac{\Delta P}{P_1}$$

де, Q – обсяг попиту;

P – ціна.

Оскільки між об'ємом попиту і зміною ціни залежність зворотна, то коефіцієнт прямої еластичності попиту буде негативною величиною. Проте для оцінки ступеня еластичності попиту за ціною важливий не знак перед коефіцієнтом, а його абсолютна величина ($|E|$).

Залежно від значення, якого набуває коефіцієнт еластичності, виділяють такі види попиту:

- 1) *еластичний* ($E_d > 1$) – якщо покупець швидко і однозначно реагує на зміну ціни;
- 2) *нееластичний* ($E_d < 1$) – якщо покупець реагує слабо, мляво на зміну ціни;
- 3) *одинична еластичність* ($E_d = 1$) – якщо зміна ціни спричиняє за собою таку ж (в процентному відношенні) зміну об'єму попиту.

Можуть траплятися ситуації, коли попит виявляється *абсолютно нееластичним* до будь-якої найбільшої зміни ціни, або, навпаки, володіє *нескінченною еластичністю*.

Окрім еластичності попиту за ціною товару, інші види еластичності попиту, тобто залежність його від інших факторів. До них насамперед відноситься *еластичність попиту по доходу*. Вона відображає залежність зміни попиту окремого споживача, галузі, ринку в цілому від зростання або зменшення індивідуального або сукупного грошового доходу. Формула коефіцієнта еластичності попиту по доходах виглядає так:

$$E_d^i = \frac{(Q_2 - Q_1)}{Q_1} \div \frac{(I_2 - I_1)}{I_1} = \frac{\Delta Q}{Q_1} \div \frac{\Delta I}{I_1}$$

де, Q – обсяг попиту;

I – величина доходу.

Чисельне значення коефіцієнта еластичності попиту по доходах використовується для класифікації товарів за якістю:

- 1) $E_d^i > 0$ – товар вважається нормальним. Збільшення доходу, як правило, веде до зростання попиту на такі товари, тобто дохід і попит змінюються в одному й тому самому напрямі. Крім того, серед нормальних товарів можна виділити товари першої необхідності ($0 < E_d^i < 1$), другої необхідності ($E_d^i = 1$), і предмети розкоші ($E_d^i > 1$);
- 2) $E_d^i < 0$ – товар низькоякісний, і в міру збільшення доходу попит на подібні товари зменшується. В цьому випадку дохід і попит змінюються в протилежних напрямках.

Наступний вид еластичності попиту – *перехресна еластичність*. Коефіцієнт перехресної еластичності попиту показує залежність відсоткової зміни попиту на певний товар a від відсоткової зміни ціни на будь-який інший товар b :

$$E_{d_{a/b}} = \frac{(Q_{a_2} - Q_{a_1})}{Q_a} \div \frac{(P_{b_2} - P_{b_1})}{P_b} = \frac{\Delta Q_a}{Q_a} \div \frac{\Delta P_b}{P_b},$$

де, Q – обсяг попиту;

P – ціна.

Характер зміни попиту на товар a від зміни ціни на товар b залежить від того, в якому відношенні один до одного перебувають товари a і b :

- 1) якщо $E_{d_{a/b}} > 0$, то a і b , найімовірніше, взаємозамінні товари (наприклад, різні прохолодні напої);
- 2) якщо $E_{d_{a/b}} < 0$, то товари a і b взаємодоповнювальні (автомобіль і бензин і т. п.);

3) якщо $E_{d_{a/b}} = 0$, то товари a і b практично не залежать один від одного (наприклад, хліб і цемент).

На еластичність попиту впливають також інші чинники:

- 1) *наявність на ринку товарів-замінників* – чим їх більше, чим ближчі їх корисні властивості до властивостей і характеристик спостережуваного товару, тим вища еластичність попиту на даний товар, і навпаки (два протилежні приклади: напої і сіль);
- 2) *універсальність використання товару* – чим специфічніші характеристики товару, тим нижча еластичність попиту на нього;
- 3) *чинник часу* – попит тим еластичніший, чим більший період спостереження;
- 4) *частка витрат у бюджеті на даний товар* – чим вона вища, тим сильніша еластичність попиту. Якщо покупець витрачає на якийсь товар незначну частину свого бюджету, то зміна цін на цей товар звичайно мало впливає на споживацький попит;
- 5) *рівень доходів споживача* – еластичність попиту на один і той самий товар у споживачів з різним рівнем доходів різна;
- 6) *консерватизм споживачів* – еластичність індивідуального попиту найнижча в тих товарів, які, з погляду споживача, є для нього найнеобхіднішими;
- 7) *“невідкладність” у задоволенні конкретної потреби* – еластичність попиту на товари, споживання яких не може бути відкладеним на інший термін, у край низька (квіти до святкових днів, ліки від хвороби і т. п.);
- 8) *існування на ринку доповнюючих товарів* – за їх наявності на ринку попит за ціною стає менш еластичним, оскільки якщо споживач купує основний товар, то доповнюючий товар він купуватиме навіть у тому випадку, коли ціна на нього зросте.

Еластичність пропозиції, як і еластичність попиту, коливається в межах від 0 до безкінечності. Залежність об'єму пропозиції на ринку від зміни ціни на товари називається еластичністю пропозиції за ціною. Формула коефіцієнта еластичності пропозиції за ціною виглядає так:

$$E_s^p = \frac{(Q_2 - Q_1)}{Q_1} \div \frac{(P_2 - P_1)}{P_1} = \frac{\Delta Q}{Q_1} \div \frac{\Delta P}{P_1}$$

де, Q – обсяг пропозиції;

P – ціна.

Залежно від значення, якого набуває коефіцієнт еластичності пропозиції, виділяють такі види пропозиції:

- 1) *еластична* ($E_s > 1$) – відображає активну реакцію продавця навіть на незначну зміну ціни;

- 2) *нееластична* ($E_s < 1$) – при такій пропозиції потрібне значне зростання ціни для, хоча б незначного, збільшення обсягів пропозиції;
- 3) *одинична еластичність* ($E_s = 1$) – якщо зміна ціни спричинює за собою таку саму (у відсотковому відношенні) зміну об'єму пропозиції. Крім ціни, на еластичність пропозиції впливають інші чинники:
  - 1) *ціни інших товарів* (у тому числі ресурсів);
  - 2) *здатність товарів до тривалого зберігання і вартість їх зберігання*;
  - 3) *чинник часу* – існування довготривалих тенденцій у зміні цін призводить до зростання еластичності пропозиції;
  - 4) *рівень досягнутого використання ресурсів* – якщо резервів (людських, матеріальних та інших) немає, то можливості реагування пропозиції надто обмежені;
  - 5) *ступінь монополізації галузі і можливості переливання капіталу* з інших галузей;
  - 6) *технологічні особливості наладки виробництва* певного товару;
  - 7) *можливість переходу від виробництва інших товарів до виробництва даного товару*;
  - 8) *мобільність факторів виробництва* – тобто легкість, із якою необхідні виробничі ресурси можуть бути залучені до виробництва з інших сфер.

7.2. Підприємства та фірми: суть, значення та класифікація

Організація – це група людей, діяльність яких координується для досягнення певної мети.

Підприємство – це господарюючий суб'єкт, який створено для виробництва товарів та послуг і веде свою діяльність з метою отримання прибутку (схема 7.1).

Риси, притаманні всім підприємствам:

- 1) наявність ресурсів: люди, капітал, матеріали, технології, інформація;
- 2) залежність від зовнішнього середовища;
- 3) горизонтальний поділ праці – поділ праці на конкретні завдання;
- 4) підрозділи, що виникли у результаті горизонтального поділу праці;
- 5) необхідність управління;
- 6) здійснення певних видів діяльності.

Схема 7.1. Класифікація підприємств

Виділяють зовнішні і внутрішні функції підприємства.

До *зовнішніх функцій* відносять:

- 1) входження в соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві;
- 2) включення в макроекономічні структури, оскільки при сучасному розподілі праці жодна економічно незалежна одиниця не в змозі забезпечити весь виробничий процес самостійно, саме тому юридична особа включається до макроекономічної структури через рух сировинним, робочої сили, товарів та послуг, грошового капіталу і матеріалів;
- 3) промисловий спосіб виробництва товарів та послуг;
- 4) проникнення на ринки товарів та послуг та отримання через цей ринок прибутку.

До *внутрішніх функцій* відносять:

- 1) об'єднання ресурсів (матеріальних, фінансових, соціальних, психологічних – включають різний життєвий та професійний досвід, ефективність емоційної підтримки, енерго-вольовий потенціал);
- 2) розподіл функцій, тобто розподіл завдань між членами організацій;
- 3) забезпечення доходів (зарплата працівників);
- 4) визнання та можливість самореалізації;
- 5) захист та гарантія майбутнього.

Внутрішнє середовище підприємства складається з п'яти елементів:

- 1) *мета* – це конкретний кінцевий стан або бажаний результат, якого прагне досягти група працюючи разом;
- 2) *структура* – це логічні взаємовідносини рівнів управління та функціональних областей, побудованих у формі, яка найбільш ефективно досягає мети;
- 3) *завдання* – це запланована робота, серія робіт чи частина роботи, що повинна бути виконана заздалегідь установленим способом у визначений термін;
- 4) *технологія* – це поєднання кваліфікованих навичок, обладнання, інфраструктури, інструментів, відповідних технічних знань необхідних для здійснення бажаних перетворень у матеріалах та людях;
- 5) *персонал підприємства* – керівництву необхідно передбачити, як поведе себе конкретна особа в конкретній ситуації.

Зовнішнє середовище підприємства охоплює:

- 1) *сферу безпосереднього впливу* – це сукупність тих зовнішніх факторів, що активно, реально та негайно впливають або можуть вплинути на діяльність підприємства. Ця сфера включає такі сили, як конкуренти, покупці, постачальники, органи державного регулювання, власники підприємств, ділові партнери, інвестори, маркетингові посередники, профспілки, засоби масової інформації та ін.;
- 2) *сферу опосередкованого впливу* – лише формує загальні перспективи розвитку підприємства, сприятливі чи не зовсім тенденції, проблеми, кон'юнктуру ринку тощо та визначає загальні напрями розвитку галузі на віддалену перспективу. Ця сфера включає політичні та соціально-культурні фактори, стан економіки, НТП, технологічні зміни та законодавчий вплив уряду, міжнародні відносини, стосунки з місцевим населенням, деякі макроекономічні явища (безробіття, інфляцію, кризу надвиробництва) та ін.

7.3. Капітал, витрати, ціна і прибуток

Капітал – це один із факторів виробництва, що визначається як сума матеріальних, грошових та інтелектуальних засобів, які використовуються для здійснення підприємницької діяльності.

За визначенням Карла Маркса:

Капітал – це вартість, яка приносить додаткову вартість. Звідси гроші стають капіталом лише при умові, що вони приносять додаткову вартість.

Додаткова вартість – це різниця між кінцевим та авансованим капіталом.

Капітал – це виробниче відношення між найманими працівниками і власниками капіталу, за якого знаряддя праці, певні матеріальні блага,

мінові вартості є засобами експлуатації – привласнення частки чужої, неоплаченої праці. Капітал виступає як виробничі відносини через те, що:

- 1) він має суспільний зміст; 2) він володіє речовим змістом.

Суспільний зміст капіталу має такі форми: 1) самозростаюча вартість; 2) вартість, що приносить додаткову вартість; 3) вартість, що втілює в собі додаткову вартість. У *речовому змісті* капітал набуває таких форм: 1) певна сума грошей; 2) певна сума засобів виробництва; 3) певна сума товарів.

Отже, *капітал* – це самозростаюча авансована вартість; вкладення, які дають змогу отримати дохід.

Матеріально-речовий зміст капіталу формують речові та особисті, фінансові та інтелектуальні фактори товарного виробництва, його продукти (товари і послуги), які обслуговують процес створення економічних благ та їх просування у сфері виробництва, обміну, споживання.

Соціально-економічну форму капіталу визначає взаємодіючий рух підприємницької та особистої власності економічних суб'єктів у процесі їх виробничо-господарської, комерційної діяльності та отримання відповідних доходів.

Рис. 7.1 Види капіталу

Постійний капітал (С) – частина авансового промислового капіталу, яка вкладається в засоби виробництва і переноситься конкретною працею на новостворений продукт, не збільшуючи його вартості. Іншими словами, це та частина капіталу, яка перетворюється на засоби виробництва, не змінюючи своєї величини (матеріальні витрати).

Змінний капітал (V) – частина авансового промислового капіталу, вкладена в найм робочої сили, яка змінює свою вартість у процесі виробництва і є джерелом додаткової вартості. Тобто це та частина капіталу, яка витрачається на купівлю робочої сили і в процесі виробництва змінює свою вартість (оплата праці):

$$K = C + V.$$

Відношення додаткової вартості до змінного капіталу, що перемножується на 100%, називається *нормою додаткової вартості*:

$$M = \frac{M}{V} \times 100\%$$

де, M – норма додаткової вартості;

m – додаткова вартість;

V – змінний капітал.

Цей показник характеризує, скільки найманий працівник працює на себе, а скільки – на роботодавця.

Власний капітал – капітал, вкладений власником фірми, визначений як різниця між сукупними активами фірми та її зобов'язаннями.

Залучений капітал – створюється за рахунок розміщення цінних паперів та отримання банківського кредиту.

Реальний капітал – обслуговує насамперед рух промислового капіталу, відіграє визначальну роль у створенні доходу, втілюючись у матеріально-речові, грошові та духовні цінності.

Фіктивний капітал (від лат. – вигадка) не функціонує безпосередньо у виробничому процесі, уречевлюється в цінні папери (акції, облигації) та дає їхнім власникам право на отримання прибутку. Сам по собі фіктивний капітал не створює доходу, а лише сприяє його перерозподілу.

Оборот капіталу – це безперервно повторюваний кругооборот капіталу, в результаті якого авансовані кошти повністю повертаються до своєї початкової форми.

У процесі кругообороту капітал поступово перетворюється з однієї форми а іншу і перебуває на трьох стадіях, втілюючись на кожній у відповідну функціональну форму: засобів виробництва, готової продукції, грошових коштів.

Стадії кругообороту капіталу:

- 1) грошовий капітал перетворюється на *продуктивний* шляхом закупівлі засобів виробництва. Частина грошових засобів використовується на заробітну плату робітників. Ця стадія відбувається у сфері обігу. Значення її для підвищення ефективності виробництва досить велике.
- 2) це процес виробництва матеріальних благ і створення нової вартості, в ході якого капітал з продуктивної форми переходить у *товарну*. Ця

стадія є найважливішою в процесі кругообороту, тому що, на відміну від першої, де формуються передумови виготовлення матеріальних благ і створення нової вартості, тут вони матеріалізуються. Саме тут створюються споживні вартості, які задовольняють виробничі потреби суспільства, його членів, а також формується вартість, виробляється необхідний продукт, завдяки якому забезпечується відтворення робочої сили і додатковий продукт, який задовольняє спільні потреби суспільства як в частині поточного споживання, так і в частині нагромадження.

- 3) виробничий капітал виконує функцію реалізації створеної нової продукції. При цьому вартість капіталу із товарної форми перетворюється на *грошову*, тобто знову набирає своєї первісної вихідної форми. Третя стадія завершує процес кругообороту доведенням створеної продукції через сферу обігу до споживача. Саме на цій стадії відбувається перевірка, з одного боку, чи відповідають створені в процесі виробництва споживні вартості суспільним потребам (споживачам), а з другого – чи відповідає рівень витрат підприємства на створення одиниці продукції суспільнонеобхідним витратам.

Таким чином, *кругооборот капіталу* – це послідовне його перетворення з однієї форми на іншу до повернення у вихідну. Всі три стадії кругообороту виробничого капіталу тісно пов'язані між собою і взаємозалежні. Одна стадія постійно змінюється другою. Результатом цього процесу є створення споживчої вартості і зростання вартості.

Кругооборот капіталу можна зобразити схематично:

$$Г - Т - В - Т' - Г',$$

де, В – виробництво, в процесі якого вартість спожитих засобів виробництва переноситься конкретною працею на продукт, що виробляється, і створюється нова вартість;

Т' – готова продукція для реалізації, яка містить у собі додатковий продукт;

Г' – кошти від реалізації продукції.

Будь-яке виробництво пов'язане з витратами. Основне завдання підприємця полягає в мінімізації витрат і максимізації доходів фірми.

Витрати – це затрати ресурсів, що набули на ринку вартісної ознаки. Витрати – це частина вартості товару, що має бути знову авансована на продовження виробництва.

Виділяють такі *види витрат*:

- 1) *суспільні витрати виробництва* – це сукупність затрат живої і уречевленої праці, які знаходять своє вираження у вартості готової продукції. Витрати підприємства складаються з усієї суми витрат на виробництво продукції та її реалізацію. Ці витрати в грошовій формі

називаються собівартістю продукції, що показує, чого коштує підприємству виробництво і реалізація продукції. Тому кожне підприємство здійснює облік своїх витрат, визначає їхню загальну суму і калькулює собівартість одиниці продукції;

- 2) *постійні витрати фірми* – це ті, які не залежать від обсягу виробництва. Вони залишаються незмінними для фірми. До них відносять: витрати на опалення та освітлення приміщень, заробітну плату адміністративно-управлінського персоналу, орендну плату, амортизаційні відрахування, відсотки за кредит тощо. Ці витрати повинні бути оплачені навіть у випадку зупинки підприємства;
- 3) *змінні витрати* – це витрати, які безпосередньо залежать від кількості виробленої продукції, хоча в розрахунку на одиницю продукції вони залишаються незмінними. До змінних відносяться витрати на сировину, матеріали, паливо, електроенергію, тару та інші витрати чисто виробничого призначення. Змінними витратами підприємець може управляти, змінюючи обсяги виробництва;
- 4) *середні витрати*: а) *середні загальні витрати* дорівнюють частці від ділення загальних витрат на кількість виробленої продукції; б) *середні постійні витрати* визначають діленням загальних постійних витрат на кількість виробленої продукції; в) *середні змінні витрати* утворюються шляхом ділення загальних змінних витрат на кількість виробленої продукції.

Поняття *середніх витрат* важливе для визначення прибутковості фірми. Якщо ціна дорівнює середнім витратам, то фірма має нульовий ефект, прибутку немає. Якщо ціна менша від середніх витрат, то фірма несе збитки і може збанкрутувати. Якщо ж ціна більша від середніх витрат, то фірма має прибуток у розмірі цієї різниці;

- 5) *бухгалтерські витрати* – це фактичні витрати виробництва на виготовлення певної кількості продукції за цінами їх придбання. Витрати підприємства в бухгалтерській і статистичній звітності виступають у вигляді собівартості продукції. Але одні й ті самі ресурси можна використати в різних альтернативних цілях;
- 6) *альтернативні витрати* – це та сума грошей, яку можна отримати при найбільш вигідних із усіх можливих альтернативних ресурсів. З точки зору надходження засобів витрати поділяються на зовнішні і внутрішні (явні і неявні);
- 7) *зовнішні витрати* – це грошові затрати фірми на придбання сировини, матеріалів, обладнання, транспорту, тобто постачальників, які не входять до складу підприємства (фірми). Саме ці витрати враховує бухгалтерія.
- 8) *внутрішні витрати* – це витрати, які пов'язані з використанням фірмою своїх власних (внутрішніх) ресурсів.

Суму зовнішніх (явних) і внутрішніх (неявних) витрат виробництва економісти називають *економічними витратами*.

- 9) *граничні витрати* – це додаткові витрати, які необхідні для забезпечення приросту одиниці продукції. Вони дуже важливі для визначення стратегії фірми;
- 10) *трансакційні витрати* – це витрати на пошук інформації про ринки і умови руху товарів та послуг; витрати на визначення якості товарів і послуг, витрати на розробку системи стандартів, на охорону фірмових знаків; витрати на розробку правил ведення контрактів; збитки за рахунок невиваженої поведінки на ринку і т. д.

Показник, який визначає витрати підприємства, називається *собівартістю*. За своєю суттю він наближається до середніх затрат.

Собівартість являє собою сумарні затрати в грошовій формі на виробництво і реалізацію продукції. *Фактична собівартість* включає реальні затрати підприємства. *Розрахункова собівартість* передбачає нормативні затрати. Велике значення для аналізу собівартості має визначення її структури – відсоткового співвідношення складових частин собівартості. Основним серед них є затрати на сировину і основні матеріали, корми, допоміжні матеріали, паливо і енергію, амортизацію і ремонт основних засобів, заробітну плату, страхові платежі та ін.

Ціна – це економічна категорія, що включає суму грошових коштів, за яку продавець хоче продати, а покупець згоден купити товар, роботу чи послугу.

Відповідно до марксистської економічної теорії *ціна* є грошовим виразом вартості товару. Величина вартості визначається кількістю суспільнонеобхідних затрат праці.

Функції цін:

- 1) *обліково-інформаційна* – за допомогою цін проводиться вираження в єдиній грошовій формі різноманітних за натуральною формою ресурсів, затрат і результатів;
- 2) *розподільча* – ціни визначають розподіл вартості суспільного продукту і національного доходу, відшкодування витрат, утворення доходів і нагромадження у галузях, регіонах, на підприємствах, а також впливають на формування доходів певних соціальних верств населення;
- 3) *стимулювальна* – за допомогою цін заохочуються, насамперед, ті підприємства, які досягають кращих кінцевих результатів. Так, ціни заохочують виробників, що збільшують випуск і реалізацію продукції завдяки зростанню маси прибутку, який одержують ті підприємства, які знижують витрати порівняно з діючою ціною, застосовують передову техніку, технологію і організацію виробництва, отримують додатковий прибуток.

Види цін:

- 1) *оптові* – це ціни, за якими реалізується промислова продукція та які функціонують у відносинах між підприємствами-виробниками і підприємствами-споживачами, а також цих підприємств з оптовоторговельними організаціями;
- 2) *роздрібні* – це ціни, за якими цінами товари реалізуються населенню;
- 3) *закупівельні* – за такими цінами закуповується сільськогосподарська продукція державою;
- 4) *кошторисні* – це ціни на продукцію будівництва, які використовуються для розрахунків з будівельними організаціями за споруджені об'єкти;
- 5) *особливі ціни (тарифи)* – це ціни, за допомогою яких ведуться розрахунки за різні послуги як виробничого, так і споживчого призначення (транспорту, зв'язку, комунально-побутового господарства і т.д.);
- 6) *міжнародні тарифи* – це система митних ставок на товари, що перевозяться через кордон, і міжнародні послуги на основі міжнародних угод;
- 7) *національні* – це ціни, що діють у межах національного ринку;
- 8) *світові* – це ціни, що діють в межах світового ринку;
- 9) *біржові* – це ціни, за якими реалізуються товари на біржах;
- 10) *вільні* – в ринковій економіці ціни встановлюються фірмами самостійно.

Ціноутворення – це процес формування цін на товари та послуги.

В сучасній західній економічній науці можна виділити два *основні підходи до ціноутворення*:

- 1) ґрунтується на поєднанні теорії попиту і пропозиції і теорії витрат виробництва. Згідно з ним попит, як правило, визначає максимальну ціну, яку фірма може запросити за свій товар. Мінімальна ціна визначається витратами фірми, щоб вона повністю покривала всі витрати на виробництво і реалізацію, “включаючи справедливую норму прибутку за докладені зусилля і ризик”. Ціна встановлюється, виходячи із собівартості продукції та націнки;
- 2) ґрунтується на теорії маржиналізму (теорії граничної корисності), тобто встановлення ціни на товар на основі споживчої цінності товару. Основним фактором ціноутворення фірми є не витрати виробництва, а сприйняття з боку споживача, тобто суб'єктивна корисність товару. Ринкова ціна визначається граничною корисністю – корисністю граничного (останнього) екземпляра даного блага, що задовольняє найменш значиму (останню) потребу у ньому.

Виділяють такі методи регулювання цін:

- 1) *нагляд за цінами з боку державних органів* і їх соціальних партнерів (науково-дослідні центри профспілок, спеціальні незалежні комісії, дослідницькі фірми, університети і т.п.);

- 2) *непрямий вплив на ціни* – суть методу полягає в тому, що вводяться або скасовуються ті чи інші кількісні і митні обмеження у зовнішній торгівлі, змінюються облікові ставки, розмір податків, обсяг емісії грошей і т.п.;
- 3) *державне втручання в процес ціноутворення* – передбачає санкціонування урядовими органами завищення витрат виробництва: у собівартість включаються завищені норми амортизаційних відрахувань, а також відрахування в інші фонди;
- 4) *лідерство в цінах* – це явище має місце в тих сферах виробництва, де держава виступає крупним покупцем чи замовником (будівництво, виготовлення зброї і продукції для військово-промислового комплексу тощо);
- 5) *прямий державний вплив на ціни* – це досягається шляхом надання державних субсидій, що знижують витрати індивідуальних виробників; встановлення податку на додану вартість і ціни на акцизні товари (предмети масового споживання, а також послуги);
- 6) *встановлення фіксованих пільгових цін і тарифів* на товари та послуги, що виробляються у державному секторі економіки (наприклад, ціни на мінеральну сировину, що добувається на державних підприємствах, на електроенергію з державних електростанцій, залізничні, поштово-телеграфні тарифи тощо);
- 7) *урядовий контроль за цінами у формі їх фіксації чи встановлення межі їх підвищення*;
- 8) *передача наднаціональним органам права встановлення і контролю за цінами на певні види товарів* (наприклад, тимчасова фіксація цін на сільськогосподарську продукцію в ЄС, уніфікація транспортних тарифів, податків в інтеграційних об'єднаннях тощо).

Прибуток – у широкому розумінні це різниця між отриманою вигодою і понесеними при цьому затратами, у вузькому – це дохід від реального капіталу.

За визначенням Карла Маркса:

Прибуток – це додаткова вартість представлена не як приріст змінного капіталу а як породження всього авансового капіталу.

Соціально-економічна сутність прибутку найповніше виявляється у його функціях.

Функції прибутку:

- 1) *облікова, індикативна*, що характеризує прибуток як найважливіший показник, критерій ефективності господарської діяльності фірми, що в умовах ринку визначає, що, як і в яких обсягах виробляти;
- 2) *розподільча* – характеризує прибуток як основне фінансове джерело розвитку фірм та суспільства в цілому, тобто прибуток є основою для створення фондів грошових засобів, що забезпечують фінансування

програм і проектів, які реалізуються фірмою, підтримання оптимальної структури капіталу, зведення до мінімуму ризику банкрутства;

- 3) *стимулювальна* – визначає прибуток як потужний генератор економічного розвитку, зниження витрат виробництва, впровадження інновацій та здійснення інвестицій.

Економічна роль прибутку в умовах ринку виявляється в тому, що він:

- 1) є рушійною силою функціонування та розвитку економіки, основним спонукальним мотивом підприємницької діяльності;
- 2) сприяє найефективнішому розподілу та використанню ресурсів, упровадженню досягнень науково-технічного прогресу, скороченню витрат, поліпшенню якості продукції та її споживчих властивостей;
- 3) є джерелом розширення суспільного виробництва, примноження національного багатства та задоволення соціальних потреб суспільства.

Виділяють такі види прибутку:

- 1) *бухгалтерський прибуток* – визначається як різниця між валовим доходом (виручкою від реалізації продукції) та бухгалтерськими (зовнішніми) витратами виробництва;
- 2) *економічний прибуток* – визначається як різниця між валовим доходом та економічними (зовнішніми і внутрішніми, включаючи нормальний прибуток) витратами виробництва;
- 3) *нормальний прибуток* – звичайний для галузі дохід від економічних ресурсів; мінімальний дохід, який стимулює підприємця продовжувати справу, залишаючись у певній сфері бізнесу;
- 4) *монопольний прибуток* – прибуток фірми, яка займає монопольне (виключне) становище на ринку.

Засобами виміру прибутку є його маса (абсолютна грошова величина) та норма (якісний відсотковий показник).

Напрями розподілу прибутку, що одержує фірма (підприємство) незалежно від форм власності, принципово не відрізняються, що зумовлено самою природою прибутку і потребами розширеного виробництва.

Розподіляючи чистий прибуток, фірма (підприємство) повинна визначити оптимальне співвідношення між фондом нагромадження і фондом споживання. Кошти *фонду споживання* спрямовуються на виплати премій за підсумками виробничої діяльності, матеріальної допомоги, дивідендів, здійснення житлового будівництва, зміцнення матеріальної бази соціально-культурної сфери, культурно-масових заходів і задоволення інших соціальних потреб підприємства. Кошти *фонду нагромадження* є основним джерелом фінансування науково-дослідних і конструкторських розробок, поновлення і розширення основних фондів, приросту оборотних засобів та інших цілей розширеного відтворення.

Маса прибутку – це абсолютний розмір прибутку в грошовому вираженні.

Фактично величина прибутку виражається в різниці між продажною ціною товарів і витратами на їх виробництво. Одним із показників ефективності розвитку підприємства є *норма прибутку*.

Норма прибутку – це відношення величини прибутку до авансованого капіталу.

$$P = \frac{P}{C + V} Ч \times 100\%$$

Величина норми прибутку свідчить про ефективність функціонування авансованого капіталу і залежить від багатьох факторів, що діють у сферах виробництва, обігу та розподілу, в тому числі від швидкості обороту капіталу, маси прибутку, ринкових цін, структури витрат, масштабу виробництва тощо.

Рівень ефективної роботи фірми (підприємства) характеризує *рентабельність*, що визначає відносний рівень прибутковості. При цьому використовуються такі показники:

- 1) *загальний показник рентабельності* – це відношення прибутку до суми основних виробничих фондів і нормованих оборотних засобів. Цей показник характеризує ефективність використання всього наявного виробничого потенціалу фірми (підприємства);
- 2) *рентабельність окремих видів продукції* – це відношення прибутку до собівартості продукції. Цей показник характеризує ефективність поточних витрат фірми (підприємства).

7.4. Монополії та конкуренція

Ринок і ринкова економіка мають як позитивні, так і негативні властивості. Однією з негативних властивостей є те, що ринок породжує монополії та монополістичні тенденції в економічній системі. Причини виникнення монополій пов'язані передусім зі змінами в технологічному способі виробництва.

Монополія (італ. *monopolo* – один і *poleo* – продаю) – окремі наймогутніші підприємства або об'єднання підприємств, які виготовляють переважну кількість певної продукції, внаслідок чого впливають на процес ціноутворення і привласнюють високі (монопольні) прибутки.

Монополії проникають в усі сфери суспільного відтворення – безпосереднє виробництво, обмін, розподіл і споживання. Першою монополізується сфера обміну. На цій основі виникають найпростіші форми монополістичних об'єднань – картелі та синдикати.

Картель (італ. *carta* – папір, документ) – об'єднання кількох підприємств однієї галузі виробництва, учасники якого зберігають власність

на засоби виробництва і вироблений продукт, виробничу та комерційну самостійність, а домовляються про частку кожного в загальному обсязі виробництва, ціну, ринки збуту.

На сучасному етапі картелі діють у формі патентних пулів, ліцензійних договорів, консорціумів з проведення науково-дослідних розробок тощо.

Синдикат (франц. syndicat – захисник) – об'єднання підприємств однієї галузі промисловості, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва, але втрачають власність на вироблений продукт, а отже, зберігають виробничу, але втрачають комерційну самостійність.

Трест (англ. trust – довіра) – об'єднання підприємств однієї або кількох галузей промисловості, учасники якого втрачають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, виробничу й комерційну самостійність, тобто об'єднують виробництво, збут, фінанси, управління, а на суму вкладеного капіталу власники окремих підприємств отримують акції тресту, які дають їм право брати участь в управлінні й привласнювати відповідну частку прибутку.

Багатогалузевий концерн (англ. concern – об'єднання) – об'єднання десятків і сотень підприємств різних галузей промисловості, транспорту, торгівлі, учасники якого втрачають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, а головна фірма здійснює за іншими учасниками об'єднання фінансовий контроль.

Конгломерат (лат. congeomeratus – нагромодження) – монополістичне об'єднання, утворене внаслідок поглинання прибуткових різногалузевих підприємств, які не мали виробничої й технічної спільності.

Процес монополізації має позитивні й негативні наслідки. *Позитивним* є те, що в гігантських підприємств та їх об'єднань більше можливостей розвивати сучасне виробництво, фінансувати науково-дослідні лабораторії, отримувати нові наукові результати, впроваджувати новітню техніку і технологію, здійснювати перекваліфікацію працівників, а отже, пристосовуватися до рівня розвитку продуктивних сил, до структурних зрушень в економіці.

Негативним наслідком монополізації економіки є передусім практика встановлення монопольних цін, створення штучного дефіциту. Покупці змушені купувати товари за нижчими цінами, оскільки великі компанії виробляють переважну масу продукції. Монополія гальмує науково-технічний прогрес.

Монополії придушують конкуренцію – важливу рушійну силу економічного прогресу.

Конкуренція (лат. concurrentia – змагання, суперництво) – боротьба між товаровиробниками за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів та послуг, за привласнення найбільших прибутків.

Закон конкуренції – об'єктивний економічний закон, що виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між відособленими товаровиробниками (у їх суперництві й боротьбі за найвищу результативність виробництва), з одного боку, і споживачами їх продукції – з іншого, внаслідок чого підприємці змушені знижувати витрати виробництва, поліпшувати якість товарів і послуг тощо.

Види конкуренції:

- 1) *внутрішньогалузева* – конкуренція між виробниками аналогічних товарів, що задовольняють одну і ту ж саму потребу, але мають відмінності у ціні, якості і дизайні;
- 2) *міжгалузева (функціональна)* – боротьба ведеться між товарами різних галузей, які задовольняють різні споживчі та виробничі потреби;
- 3) *цінова* – це конкуренція між виробниками, що здійснюється за рахунок зниження чи підвищення ціни;
- 4) *нецінова* – конкуренція яка ведеться не за рахунок зміни цін, а за рахунок підвищення якості продукції, реклами, дизайну. Найбільш поширена у сучасному світі.
- 5) *недосконала конкуренція* – конкуренція між великими компаніями і малими і середніми фірмами.
- 6) *вільна конкуренція* – конкуренція для якої характерні велика кількість конкурентів-виробників і конкурентів-покупців, вільний доступ товаровиробників до будь-якого виду діяльності.

Методи конкурентної боротьби – це діяльність суб'єктів ринку, спрямована на поліпшення якості товарів і послуг, оновлення асортименту товарів, дизайн, надання гарантій і після продажних послуг, тимчасове зниження цін, умов оплати тощо.

На думку економіста Портера, підприємство веде конкурентну боротьбу трьома шляхами:

- 1) продаж товарів за нижчою ціною, ніж конкуренти;
- 2) вироблення товарів з вищими якісними характеристиками (диференціація продукту);
- 3) вироблення товарів з особливими властивостями, що задовольняють потреби вузького кола споживачів (глибока спеціалізація виробництва).

Тема 8. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА БІЗНЕС

- 8.1. Еволюція та визначення понять “підприємництво” та “бізнес”.
- 8.2. Суб’єкти підприємницької діяльності.
- 8.3. Взаємозв’язок форм власності та підприємництва.
- 8.4. Менеджмент і маркетинг.

8.1. Еволюція та визначення понять “підприємництво” та “бізнес”

Згідно з законодавством України, *„підприємництво – це самостійна ініціатива на власний ризик, діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з ціллю отримання прибутків”*.

Бізнес – це діяльність спрямована на отримання певного прибутку шляхом створення та реалізації продукції, робіт чи послуг.

Усі види бізнесу поділяють на дві групи: 1) специфічні види бізнесу; 2) загальні.

До специфічних видів бізнесу відносять:

- 1) *споживчий бізнес* – його суть полягає в тому, що кожний споживач намагається спожити найбільшу кількість товару, за найменшою ціною і найвищою якість;
- 2) *трудоий бізнес* – суть полягає у тому, що кожний СПД намагається здобути найбільший прибуток, при найменших затратах праці.

Загальний бізнес представлений:

- 1) *виробничий бізнес* – направлений на виробництво товарів (матеріальних і духовних благ), надання послуг (побутових, інформаційних), виконання робіт (будівельних, ремонтних);
- 2) *комерційний бізнес* – змістом такого бізнесу є товарно-грошові відносини та торгівельно-обмінні операції. Такі операції здійснюють у вигляді купівлі-продажу товарів та послуг;
- 3) *посередницький бізнес* – суть полягає в пошуку та задоволенні потреб виробника та споживача, тобто посередницький бізнес виступає як сполучник між різними СПД;
- 4) *фінансовий бізнес* – різновид комерційного бізнесу, де об’єктом купівлі-продажу виступають цінні папери, гроші, валюта.
- 5) *страховий бізнес* – необхідність створення цього виду бізнесу, пов’язаного із існуванням ризику як невід’ємної частки підприємницької діяльності;
- 6) *консалтинговий бізнес* – суть даного бізнесу полягає у наданні консультацій, щодо відкриття, ведення, закриття бізнесу, розробленні бізнес-планів та рекомендацій щодо успішного ведення справ, розробленні маркетингових програм, надання посередницьких послуг;

- 7) *інноваційний бізнес* – це процес створення і комерційного використання техніко-технологічних нововведень;
- 8) *інформаційний бізнес* – суть його полягає в збиранні, обробленні та продажу інформації.

Підприємницький простір – це територіальна цілісність в межах якої певні фактори чинять вплив на професійну діяльність підприємця або підприємця повинен враховувати ці фактори і будувати під них свою діяльність.

Підприємницький простір складається з трьох сфер: 1) правової; 2) соціальної; 3) економічної.

Правова сфера – це „правила гри”, які суспільство встановлює для про функціонування підприємця, це закони та підзаконні акти, які регулюють ділову активність та відносини, які виникають між підприємцями та суспільством. Це основа всього підприємництва.

Соціальна сфера – складовими елементами є:

- 1) домінуюча в суспільстві концепція суспільного побуту, тобто уява суспільства про те, як воно повинно розвиватися, до якої цілі воно прагне та історичний досвід нації;
- 2) національні традиції та звичаї;
- 3) освітній рівень нації та рівень професійної підготовки спеціалістів;
- 4) відношення оточуючого середовища до підприємницької діяльності та підприємців;
- 5) наявність інфраструктури необхідної для ефективного ведення бізнесу;
- 6) відношення державного апарату до підприємницької діяльності та підприємців.

Економічна сфера – являє собою умови конкуренції у вибраній підприємцем галузі. Конкурентна боротьба та її характеристика ґрунтується на таких показниках:

- 1) рівень цін;
- 2) розмір кредитних ставок;
- 3) ставки оподаткування.

Умови конкуренції мають кількісну та якісну ознаки.

Кількісна ознака – характеризується розміром частки ринку, якою володіє підприємець. Вона може зменшуватися і зростати.

Якісна ознака – характеризується високим, середнім або низьким ступенем задоволення попиту покупця, у зв'язку з придбанням ним товарів, які були вироблені підприємцем.

Внутрішні фактори впливу на підприємницьку діяльність:

- 1) професійна підготовка засновника;
- 2) забезпеченість фірми початковим капіталом;
- 3) рівень організації та менеджменту в середині фірми;
- 4) моральний клімат на фірмі.

8.2. Суб'єкти підприємницької діяльності

Згідно з Законом України «Про підприємництво», *суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями)* на території України можуть бути: громадяни України, інші держави, необмежені законом у правоздатності або дієздатності; юридичні особи всіх форм власності, передбачених Законом. Не допускаються до заняття підприємницькою діяльністю такі категорії громадян: військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, служби безпеки, внутрішніх справ, держ-арбітражу, державного нотаріату, а також органів державної влади й управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Не можуть бути зареєстровані як підприємці і виступати співзасновниками підприємницької організації, а також займати в них керівні посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю, особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші-корисливі злочини.

До *суб'єктів підприємницької діяльності* відносять таких учасників ринку:

- 1) *підприємець* – це людина, яка свідомо іде на ризик шляхом самостійного прийняття інноваційних, підприємницьких рішень, зміст яких зводиться до виробництва та постачання таких товарів, робіт і послуг, які здатні принести підприємницький дохід. Він повинен володіти такими якостями: а) віра в себе і в свої здібності; б) вміння зважено оцінювати свої ідеї (експертна оцінка); в) бачення свого місця в зовнішньому середовищі; г) вміння створити потрібну команду працівників; д) культура праці; є) здатність до творчості; ж) здатність взяття на себе відповідальності.
- 2) *партнер* – це юридична чи фізична особа, яка є співвласником спільного підприємства або компаньйоном у виконуваних роботах. Партнерські взаємозв'язки класифікують наступним чином:
  - а) *довготермінові* (постійні) – ця форма використовується тоді, коли підприємець планує постачання на ринок конкретного товару протягом довгого періоду;
  - б) *короткотермінові* (на визначений термін) – така форма використовується в таких випадках: 1) коли підприємець хоче дослідити ринок на сприйняття нового товару; 2) коли підприємець не впевнений у своєму майбутньому партнері; 3) коли підприємець постачає на ринок товар, що користується обмеженим попитом або коли надходить індивідуальне замовлення;
  - в) *випадкові* – зв'язки, які виникають спонтанно і приносять підприємству чи підприємцю додатковий прибуток;
- 3) *найманий працівник* – це працездатна особа, що бере участь у виробничому процесі підприємства за відповідну грошову винагороду, що носить назву заробітної плати;

- 4) *домогосподарства* – це особа або група осіб, об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для їх життєдіяльності, тобто об'єднаних спільним веденням домашнього господарства. Функції домогосподарств: а) є постачальником на ринок ресурсів; б) виступає споживачем ресурсів; в) заощаджує доходи; г) інвестор доходів;
- 5) *держава* – виступає організатором економічної, політичної, правової та ідеологічної влади в суспільстві, за допомогою якої забезпечується її цілісність, безпека, здійснюється виконання загально-людських та класових соціально-економічних функцій. Держава вмішується в економічний процес і є активним суб'єктом ринкової економіки.

Позиції держави по відношенню до підприємницької діяльності: а) гальмо підприємництва – держава все контролює і забороняє; б) каталізатор підприємницької діяльності; в) невтручання в економічні процеси.

У ролі каталізатора економічних процесів держава повинна виконувати такі функції:

- 1) *загальноосвітня* – сприяння побудові системи загального теоретичного економічного знання та знань зі специфічних дисциплін;
- 2) *заколотворча* – законодавча база, що забезпечує ефективний розвиток і сприяння розвитку ринку через конкуренцію;
- 3) *фінансова підтримка* – через надання пільг при наданні кредитів та оподаткуванні, кредити і зменшені податки;
- 4) *створення відповідної ринкової інфраструктури*.

8.3. Взаємозв'язок форм власності та підприємництва

Законом України „Про власність” регламентовано функціонування в Україні 4 форм власності, відповідно до яких функціонують і окремі види підприємств.

- Державна форма власності:

державні підприємства – засновані на державній формі власності. Оскільки вона поділяється на загальнодержавну та комунальну, відповідно розрізняють загальнодержавні та комунальні підприємства.

- Колективна форма власності:

колективні трудові підприємства – засновані на власності трудового колективу, їх поділяють на колективні трудові підприємства (народні підприємства), кооперативні, підприємства громадських організацій тощо (кооператив);

колективні (або акціонерні) капіталістичні підприємства – засновані на власності кількох власників капіталу, які наймають робочу силу (командитне товариство, ТОВ, ТзПВ, господарське товариство, корпорація, акціонерне товариство).

- Приватна форма власності:

приватнокапіталістичні підприємства – засновані на власності окремої особи (капіталіста), яка наймає робочу силу (приватне підприємство);

індивідуальні підприємства – засновані на приватній власності фізичної особи та її особистій праці (приватний підприємець).

сімейні підприємства – засновані на праці членів однієї сім'ї.

- Власність спільних підприємств, іноземних громадян та іноземних держав:

спільні (або змішані) підприємства – засновані на поєднанні різних форм власності, в тому числі із залученням іноземного капіталу. Майже 90% таких підприємств у розвинутих країнах є підприємствами з обмеженою відповідальністю.

8.4. Менеджмент та маркетинг

Менеджмент (to manage – управляти) – це вміння досягати поставлених завдань, використовуючи працю, інтелект та мотиви поведінки інших людей, тобто мистецтво.

Менеджмент – український відповідник “управління” – функція, вид діяльності, зміст якої складає керівництво підлеглими в межах функції, тобто діяльність.

Менеджмент – галузь знань, що допомагає здійснити функцію “управління”, тобто наука.

Менеджмент – як похідна від “менеджер”, це певна категорія людей, соціальний прошарок тих, хто реалізує, здійснює на практиці роботу по управлінню, тобто люди.

Отже, *менеджмент* – управління (планування, регулювання, контроль), керівництво, організація виробництва. Це також сукупність методів, форми засобів управління виробництвом для досягнення поставлених завдань або визначеної мети (підвищення ефективності виробництва, збільшення прибутку тощо)

Різниця між менеджментом та управлінням:

- 1) менеджмент визначає знеособлену систему управління (з невизначеною особистістю);
- 2) термін “менеджер” розуміє професійного управлінця, а не інженера чи економіста, що займаються управлінням;

Термін *менеджмент* може застосовуватись в організаціях усіх типів, крім державних органів, тут доречніше вживати термін (public administration) державне управління;

Різниця між менеджером та підприємцем ґрунтується на таких ознаках:

- 1) *стратегічна орієнтація* – менеджер зорієнтований на виконання плану і досягнення ефективності використання тих ресурсів, які є в його розпорядженні, а підприємець – на пошук нових можливостей;

- 2) *здійснення задуманого*: менеджер приймає рішення і будь-що намагається його виконати, а підприємець ризикує і може змінювати ідею, яка виявилася нежиттєздатною;
- 3) *залучення ресурсів*: менеджер залучає ресурси з метою забезпечення роботи підрозділів, а підприємець – для досягнення поставленої мети;
- 4) *організаційна структура*: менеджер застосовує ту структуру, яка склалася і має ієрархічний характер, а підприємець віддає перевагу горизонтальним організаційним структурам, що сприяють неформальним зв'язкам зі споживачами та підлеглими.

Менеджмент, як і будь-яка складна система, розподіляється на більш прості види. Один із таких розподілів має *горизонтальний характер*. Згідно з цим розподілом всі управлінські працівники поділяються на три рівні: технічний (lower management), адміністративний (middle management), соціальних структур (top management).

Технічний рівень управління – це нижчі ланки управління: керівники підрозділів, бригадири, майстри та інші особи, аналогічні їм за рангом. Вони займаються поточними операціями та діями, необхідними для забезпечення ефективної роботи, без зривів у виробництві продукції чи наданні послуг.

Адміністративний рівень управління – середня ланка управління. До них відносять керівників управлінь та самостійних підрозділів. Вони займаються управлінням та координацією всередині організації, узгоджують різні форми діяльності і зусилля різних підрозділів організації.

Інституційний рівень управління (соціальних структур) – вища ланка керівництва. До них належать генеральні директори та інші члени правління. Вони займаються виробленням довгострокових планів, формуванням завдань, адаптацією організації до різних змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, управлінням відносин із суспільством, в якому існує і функціонує організація.

Менеджери – це люди, відповідальні за отримання результатів від конкретних зусиль інших людей, які працюють як індивідуально, так і об'єднаних в групи чи організації.

Визначивши, що таке менеджмент та менеджер, ми повинні визначити принципи наукового менеджменту. Під *принципом* слід розуміти керівну ідею, основне правило і орієнтир діяльності в сфері менеджменту.

За період розвитку науки менеджменту ці принципи дещо змінилися. І на сьогодні серед сучасних принципів розділяють дві великі групи: загальні і спеціальні.

До *загальних принципів* відносять:

- поєднання демократизму і доцільного економічного централізму;
- досягнення високої економічної ефективності будь-якої діяльності;
- принципи стимулювання;
- єдиноначальність поєднанні з колегіальністю;

- принципи науковості.

До спеціальних принципів належать:

- 1) розроблення чітких цілей (стратегічних, тактичних, оперативних), обґрунтування стратегії підприємства, надання свободи пошуку в її межах, повне врахування реальностей ринкових ситуацій;
- 2) опора на об'єктивні економічні закони, загальнолюдські цінності, моральність і екологічність діяльності;
- 3) пріоритет споживача (надійне, швидке і зручне обслуговування), висока якість, доступні ціни;
- 4) високі стандарти діяльності, відповідальність за кінцеві результати роботи, розв'язання актуальних проблем новими методами;
- 5) орієнтація на перспективу розвитку, нововведення, новаторство та ентузіазм персоналу;
- 6) децентралізація управління, делегування повноважень, впровадження підприємницького стилю роботи з урахуванням змін у тенденціях розвитку ринку;
- 7) розробка простих, реалістичних і чітких критеріїв оцінки власної діяльності, регулярне звіряння з ними ділового процесу, своєчасне коригування стратегій, тактики і практичних дій;
- 8) постійне навчання кадрів, підвищення їхніх професійних знань, досвіду і вміння робити конкретну справу, активне формування нового мислення персоналу з орієнтацією на динамічні швидкі зміни в масштабах і характері діяльності;
- 9) ототожнення співробітників з підприємством, його інтересами і принципами, виховання почуття співучасника в його успіхах і невдачах;
- 10) відмова від зайвого адміністрування і перехід до сучасної організаційної культури менеджменту, що ґрунтується на єдиних інтересах і цілях діяльності, партнерстві, співробітництві, взаємній вигоді, взаємодії, а не на владі й підлеглості.

Функції менеджменту – це відносно відокремлені напрями управлінської діяльності, які забезпечують управлінську дію. Вони відображають суть і зміст управлінської діяльності на всіх рівнях управління.

Класифікація функцій може відбуватися *залежно від місця*, які вони посідають у менеджменті. За цією ознакою розрізняють *основні* (загальні) *функції*, тобто ті, які беруть участь у будь-яких управлінських процесах, і *часткові* (спеціальні), за допомогою яких здійснюються певні управлінські процеси (управління основним виробництвом, матеріально-технічне забезпечення, патентно-ліцензійною діяльністю, капітальним будівництвом). Розглянемо та детально проаналізуємо лише основні функції.

Функція планування – це управлінська діяльність, яка ставить цілі та визначає засоби їх досягнення. Функція планування повинна відповідати на наступні три питання:

- 1) де організація знаходиться в даний час? Тобто керівники повинні оцінити сильні та слабкі сторони організації в даний момент часу, для того щоб оцінити реальність планів;
- 2) у якому напрямі організація прагне розвиватися? Тобто керівник, оцінивши своє сучасне становище, визначає майбутні цілі організації.
- 3) які шляхи досягнення цілей? Тобто керівник визначає шляхи досягнення цілей, розробляючи стратегічні та тактичні плани розвитку. Вигоди від здійснення цієї функції:
  - 1) координуються зусилля персоналу шляхом визначення спільної мети для організації в цілому та її підрозділів;
  - 2) здійснюється планомірна підготовка організації до змін;
  - 3) керівництво долає умови невизначеності прогнозуванням змін у майбутньому зовнішнього середовища;
  - 4) змінюється система мислення керівників – менеджери починають мислити активно, заперечуючи пасивну поведінку.

Організація як функція менеджменту – це процес створення структури підприємства, яка дає можливість людям ефективно працювати для досягнення спільної мети.

Мотивація – сила, що спонукає особу до дії. *Мотив* – це внутрішнє спонукання, імпульс або намір, який змушує людину щось робити або поступати певним чином. Основним завданням цієї функції є створення такої мотиваційної системи, при якій персонал продуктивно виконує роботу відповідно до делегованих йому обов'язків згідно з планами організації.

Контроль – це процес забезпечення досягнення організацією своєї мети. Ця функція передбачає: 1) подолання невизначеності. При виникненні певних обставин, які протидіють досягненню поставлених цілей (зміна законів, соціальних цінностей, конкурентна боротьба) повинен існувати механізм оцінювання цих обставин та їх впливу на організацію; 2) запобігання кризовим явищам. Постійний аналіз проблем, що виникають, дозволить уникнути проблем глобального характеру. Функція контролю дозволяє виявити проблеми та скоригувати діяльність організації до того часу, поки ці проблеми переростуть у кризу; 3) підтримування успіху. Контроль допомагає виявити успішні операції та дії, що дає можливість краще адаптуватись до змін у зовнішньому середовищі.

Виходячи із функцій менеджменту, ми повинні сказати про одну із основних функцій менеджменту – *організацію*. Для того щоб організаційна система почала працювати, насамперед потрібно сформувати служби та виробничі підрозділи цієї системи. Формування цих служб проходить такі *етапи*:

- 1) аналіз існуючої системи менеджменту (завдань, цілей, функцій, комунікацій тощо);

- 2) обґрунтування завдань та цілей майбутньої поведінки організаційної системи, обсягу виробничих та управлінських функцій;
- 3) вивчення вимог до формування служб організаційної системи;
- 4) вивчення ступеня участі служб у вирішенні завдань та досягненні цілей;
- 5) величини змінних та постійних затрат часу на вирішення завдань та реалізацію функцій;
- 6) визначення чисельності апарату управління, необхідної для забезпечення ефективного функціонування організаційної системи та формування служб;
- 7) обґрунтування схем внутрішньо-системних комунікацій.

Існують такі *правила формування служб* у виробничих підрозділах:

- 1) *розумної ієрархії* передбачає встановлення оптимальної кількості ступенів управління, а також чіткого розподілу завдань, функцій, відповідальності і повноважень у системі менеджменту;
- 2) *організаційного розподілу* – потребує спеціалізації однорідних функцій і закріплення їх здійснення за певними суб'єктами діяльності;
- 3) *еластичності* – це оптимальне співвідношення між централізацією і децентралізацією, свободою дій та адміністративним централізованим втручанням;
- 4) *стійкості* – передбачає забезпечення стійкості систем у процесі змін зовнішнього та внутрішнього середовища, її адаптивність;
- 5) *безперервного вдосконалення* – система менеджменту постійно вдосконалюється з розвитком організаційного формування, зміною його параметрів майбутньої поведінки;
- 6) *прямої підлеглих* – суб'єкт діяльності повинен підпорядковуватись одній особі і від неї отримувати завдання;
- 7) *винятковості* – це передавання питань для прийняття рішень на вищі ступені управління повинно мати винятковий характер;
- 8) *відповідальності* передбачає формування центрів відповідальності у місцях вирішення завдань та прийняття рішень;
- 9) *контролю* – кожний керівник може ефективно здійснювати контрольну функцію лише в межах своєї діяльності і за певної кількості підлеглих;
- 10) *рівноваги* – оптимальне співвідношення між централізацією і децентралізацією, регулюванням та саморегулюванням;
- 11) *гнучкості* – система менеджменту повинна бути гнучкою, своєчасно реагувати на ситуації, що виникають;
- 12) *ефективності* – система повинна бути економічною і результативною, соціально орієнтованою, забезпечувати ефективне функціонування організаційної системи.

Для формування та діяльності будь-якої служби на будь-якому підприємстві повинні бути розроблені *такі документи*:

- 1) *положення про підрозділи (служби) апарату управління* – регламентує стосовно кожного з них структурну побудову і порядок роботи, основні завдання, склад і розміри, ступінь організаційної та виробничої самостійності, права і відповідальність, характер виробничих та економічних взаємовідносин з іншими підрозділами. Положення включає загальну частину, функції, права і відповідальність кожного з підрозділів;
- 2) другий обов'язковий документ – *посадові інструкції*. Вони надають можливість ефективно розподіляти обсяг функцій кожного підрозділу між його працівниками, налагоджувати їхнє співробітництво. Інструкції повинні забезпечувати: а) додержання принципу єдиначальності та персональної відповідальності за керівництво дорученою ділянкою; б) органічний зв'язок між підрозділами підприємства; в) чітку систему підлеглих та підпорядкованості; г) умови для вирішення виробничих питань на найнижчому рівні управління, тобто наближення оперативного управління до виробництва; д) оптимальну кількість керованих об'єктів та виконавців.

На початку посадової інструкції зазначається: а) точна назва посади і структурного підрозділу, до якого вона входить; б) кому працівник підпорядковується за посадою; в) хто здійснює методичне керівництво посадою; г) особи, що безпосередньо підпорядковані даному працівникові; д) хто заміщає його в період відсутності і кого він заміщає; е) порядок призначення на посаду та звільнення з неї; є) основні психологічні якості працівника, його професійні знання.

У розділі “Основні обов'язки” подано перелік і обсяг обов'язків працівника відповідно до посадового положення, кваліфікації та досвіду роботи, розкриваються особливості виконання окремих функцій, рекомендуються прогресивні способи виконання окремих операцій та робіт, застосування сучасних засобів оргтехніки, встановлюються функціональні зв'язки робітника із суміжними посадами (кому і які дані подає в які строки, хто йому подає дані).

У розділі “Відповідальність” регламентується персональна відповідальність посадової особи за виконання покладених на неї обов'язків, додержання вимог техніки безпеки, охорони праці, комерційної таємниці.

У заключній частині інструкції зазначаються моральні й матеріальні форми стимулювання.

До службових інструкцій додаються схеми інформаційного забезпечення із зазначенням видів інформації, джерел, часу й періодичності їх надходження, кількісних параметрів.

Організаційні структури та структури управління.

Категорія *структура* відображає будову та внутрішню форму системи. Зв'язок елементів у структурі підпорядкований діалектиці взаємовідношення частини і цілого. Стосовно системи структура є показником її організованості.

Організаційна структура – це конструкція організацій, на основі якої здійснюється управління фірмою. Ця конструкція охоплює два аспекти:

- 1) канали влади та комунікації між різними адміністративними службами та працівниками;
- 2) інструкцію, яка передається цими каналами.

Організаційна структура управління – категорія менеджменту, яка відображає організаційний бік відносин управління і становить єдність рівнів і ланок управління у їх взаємозв'язку.

Ланка управління – відокремлений орган (працівник), наділений функціями управління, правами для їх реалізації, визначеною відповідальністю за виконання функцій та використання прав.

Рівень управління – сукупність ланок управління на певному щаблі ієрархії управління. Рівні управління, поєднуючи різні ланки, характеризують рівень концентрації управління і послідовність підпорядкування одних ланок іншим зверху донизу.

Основні *елементи організаційної структури* управління:

- 1) склад та сфера функцій управління;
- 2) кількість працівників для реалізації кожної управлінської функції;
- 3) професійно кваліфікаційний склад працівників апарату управління;
- 4) склад самостійних структурних підрозділів;
- 5) кількість рівнів управління та розподіл працівників між ними;
- 6) інформаційні зв'язки.

Органи структури мають відповідати таким *вимогам*:

- 1) *адаптивність* – здатність пристосовуватись до змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі;
- 2) *гнучкість, динамізм* – здатність реагувати на зміну попиту, вдосконалення технології виробництва, появи інновацій;
- 3) *адекватність* – постійна відповідність організаційної структури параметрам керованої системи;
- 4) *спеціалізація* – функціональна замкнутість структурних підрозділів, обмеження та конкретизація сфери діяльності кожної керуючої ланки;
- 5) *оптимальність* – раціональні зв'язки між ланками та рівнями управління;
- 6) *оперативність* – недопущення безповоротних змін у керованій системі під час прийняття рішень;
- 7) *надійність* – гарантованість передачі достовірної інформації;
- 8) *економічність* – відповідність витрат на утримання органів управління можливостям організації;

9) *простота* – легкість для персоналу розуміння та пристосування до форми управління та їх участь у реалізації мети організації.

На побудову організаційної структури впливають такі *фактори управлінської діяльності*:

- 1) співвідношення лінійної, функціональної та інших форм організації управління виробництвом;
- 2) співвідношення централізованих та децентралізованих форм управління;
- 3) рівень спеціалізації управлінських робіт;
- 4) філософія вищого керівництва;
- 5) рівень механізації та автоматизації управлінських робіт;
- 6) кваліфікація працівників та ефективність їхньої праці;
- 7) рівень відповідності структури апарату управління ієрархічній структурі виробництва.

Теорія менеджменту виділяє два класи організаційних структур управління виробництвом:

бюрократичні (механістичні) організаційні структури, які характеризуються високим рівнем розподілу праці, розвинутою ієрархією управління ланцюгом команд, наявністю великої кількості правил і норм поведінки персоналу, підбором кадрів за діловими та професійними якостями;

адаптивні (органічні) організаційні структури – розробляються та впроваджуються в життя з метою забезпечення можливостей реагувати на зміни зовнішнього середовища та впроваджувати нову наукомістку технологію.

Першим типом організаційних структур бюрократичного класу є *лінійна структура управління*. Вона характеризується лінійними формами зв'язку між ланками управління, і, як наслідок, концентрацією всього комплексу функцій управління та виробленням управлінських дій в одній ланці управління.

Переваги цієї структури: 1) вставлення чітких і простих зв'язків між підрозділами; 2) єдність і чіткість розпоряджень; 3) узгодженість дій виконавців; 4) підвищення відповідальності керівника за результати діяльності очолюваного ним підрозділу; 5) оперативність у прийнятті рішень; 6) отримання виконавцями пов'язаних між собою розпоряджень та завдань, які забезпечені ресурсами; 7) особиста відповідальність керівника за кінцеві результати діяльності свого підрозділу.

Недоліки структури: 1) високі вимоги до керівника, його знань та досвіду; 2) перевантаження керівника інформацією, великий потік документації, безліч контактів з підлеглими, вищими та суміжними організаціями; 3) відсутність спеціалістів з окремих функцій управління; 4) невідповідність зростаючим вимогам сучасного виробництва.

На практиці ці структури використовуються на малих та середніх підприємствах, які здійснюють нескладне виробництво однорідної продукції.

Наступним типом організаційних структур бюрократичного класу є *функціональна структура управління*. Суть її полягає в тому, що кожний орган управління (або виконавець) спеціалізується на виконанні окремих видів діяльності. Виконання вказівок функціонального органу в межах його компетенції є обов'язковим для виробничого підрозділів.

Переваги функціональної структури управління: 1) висока компетентність спеціалістів, які відповідають за здійснення конкретних функцій; 2) розширює можливості лінійних керівників у питаннях стратегічного управління виробництвом, передання ряду функцій спеціалізованим ланкам; 3) створює можливість централізовано контролювати стратегічні результати; 4) відповідає стратегії; 5) підвищує ефективність управління там, де завдання є повсякденними та повторюваними; 6) легко реагує на потреби практики створенням нових функціональних служб.

Недоліки функціональної структури управління: 1) труднощі у підтримуванні постійних зв'язків між різними функціональними службами; 2) відсутність взаєморозуміння та єдності дій між працівниками функціональних служб різних виробничих відділень фірми; 3) зменшення рівня відповідальності виконавців за роботу через подвійне підпорядкування; 4) порушення принципу єдиноначальності; 5) виникнення проблеми функціональної координації, можливість міжфункціонального суперництва, конфліктів; 6) формування вузької точки зору менеджменту та вироблення дрібних, часткових рішень; 7) перенесення відповідальності за прибуток на вищі рівні управління; 8) випадки неправильного визначення пріоритетів організації функціональними спеціалістами; 9) "вбивається" підприємницька ідея, прагнення до змін.

Лінійно-функціональна структура управління – це поєднання лінійної та функціональної структури. В цій структурі функціональні ланки позбавлені права безпосереднього впливу на виконавців; вони готують рішення для лінійного керівника, який здійснює прямий адміністративний вплив на виконавців. Комбіновані структури забезпечують такий розподіл праці, при якому лінійні ланки управління повинні приймати рішення та контролювати, а функціональні – консультувати, інформувати, організовувати, планувати.

Переваги лінійно-функціональної структури управління: 1) висока компетентність спеціалістів, які відповідають за здійснення конкретних функцій; 2) відповідність структури до стратегій; 3) поєднання принципу спеціалізації управління з принципом єдності керівництва.

Недоліки лінійно-функціональної структури управління: 1) не завжди є гнучкими при вирішенні нових завдань; 2) ускладнена міжфункціо-

нальна координація діяльності щодо впровадження нових програм; 3) ускладнена реалізація внутрішньовиробничих конструкторських, технологічних новинок без залучення керівників вищої ланки; 4) надмірний розвиток системи взаємодії по вертикалі.

Продуктивний тип передбачає створення в структурі фірми самостійних господарських підрозділів – виробничих відділень, орієнтованих на виробництво та збут конкретних видів продуктів однієї або ж одного продукту.

Ця структура найчастіше застосовується у великих диверсифікованих компаніях, які мають закордонні філіали. Виробниче відділення не створює відмінностей в управлінні своїми та зарубіжними філіалами. Функціональні служби відділень підтримують зв'язок із центральними службами, отримуючи від них вказівки щодо проведення єдиної політики та координації діяльності в межах фірми в цілому.

Переваги цієї структури: 1) створення логічних і дієвих засобів децентралізації влади; 2) чітка система підвітності менеджерів підрозділів за прибутки (збитки); 3) здатність швидко реагувати на зміну умов конкуренції, технології, попиту; 4) поліпшення координації роботи; 5) наявність можливостей для підготовки менеджерів стратегічного рівня.

Недоліки структури : 1) дублювання функції на рівні корпорації і підрозділу; 2) збільшення витрат на утримання персоналу; 3) проблематичність встановлення оптимального рівня децентралізації; 4) автономія підрозділів може блокувати досягнення вигод стратегічного поєднання; 5) наявність випадків надмірної конкуренції між підрозділами за ресурси та увагу корпорації.

Суть *регіонального типу* організаційної структури управління виробництвом полягає в тому, що відповідальність за всю діяльність компанії на внутрішньому і зовнішньому ринках розподіляється між самостійними регіональними підрозділами. Очолює такий регіональний підрозділ віце-президент, який підпорядковується безпосередньо вищій адміністрації компанії і здійснює свою діяльність у тісному контакті з усіма центральними службами. Підрозділи можуть бути виробничими підрозділами і бути центрами прибутку, а можуть бути оформлені як дочірні компанії, формуючи таким чином центри відповідальності та прибутку.

Регіональна структура управління виробництвом використовується компаніями, які виробляють продукцію обмеженої номенклатури та орієнтовані на широкі ринки збуту і конкретного споживача.

Переваги цієї структури: 1) створення можливостей пристосування стратегії до потреб кожного ринку; 2) перенесення відповідальності за прибуток на нижчі рівні управління; 3) поліпшення функціональної координації всередині цільового ринку; 4) наявність можливостей для підготовки менеджерів стратегічного рівня.

Недоліки структури: 1) проблематичність підтримання загального іміджу фірми в умовах стратегічної свободи; 2) збільшення кількості рівнів управління; 3) можливість дублювання функцій на стратегічному та місцевому рівнях; 4) проблематичність формування політики одноманітності; 5) труднощі в координації діяльності по країні та по продукту.

Найбільш відомими типами адаптивних структур управління є *матрична* та *конгломератна структури управління*. Вперше матрична структура управління була застосована в 30-х роках фірмами, продукція яких мала короткий життєвий рівень. Ця структура утворюється шляхом суміщенням структур двох типів: лінійної та програмно-цільової.

Відповідно до лінійної структури (по вертикалі) будується управління окремими сферами діяльності, такими як НДР, виробництво, збут, постачання. Відповідно до програмно-цільової структури (по горизонталі) організовується управління програмами та проектами. За цієї структури управління керівник програмами працює з безпосередньо не підпорядкованими йому спеціалістами, які залежать від лінійних керівників. Він в основному визначає, що і коли повинно бути зроблено з конкретної програми. Лінійні керівники вирішують, хто і як виконуватиме ту чи іншу роботу. При переході до матричної структури найбільший ефект досягається на великих підприємствах і багатьох заводських комплексах, які виробляють складну продукцію.

Переваги цієї структури : 1) достатня увага кожному із стратегічних пріоритетів; 2) можливість одночасно впроваджувати різні типи стратегічної ініціативи; 3) створення умов для прийняття рішень за критеріями найбільшої вигоди для організації; 4) заохочення кооперації, координації споріднених видів діяльності; 5) значна активізація діяльності керівників і працівників управлінського апарату; 6) розподіл функцій управління між керівниками, відповідальними за високі кінцеві результати (керівники проектної групи), та керівниками, відповідальними за забезпечення повного використання ресурсів (начальники функціональних підрозділів); 7) забезпечення гнучкості та оперативності маневрування ресурсами при виконанні кількох програм у межах однієї фірми.

Недоліки структури: 1) труднощі в утримуванні балансу між двома лініями влади; 2) можливість нераціональних витрат часу на комунікації; 3) проблематичність оперативного вирішення проблем через необхідність досягнення спільної думки з багатьма людьми; 4) сприяння розвитку організаційної бюрократії та послаблення дієвого підприємництва; 5) громіздкість та складність комунікаційного процесу.

Конгломератна структура управління є прикладом структур адаптивного класу. Ця структура не має сталої форми. Фірма сама обирає ту структуру, яка найбільше відповідає вимогам, які склалися на місцевих ринках. Керівництво вищої ланки корпорації відповідає за довгострокове

планування, вироблення політики, а також за координацію та контроль дій у межах усієї організації. Цю групу оточує ряд фірм, які, як правило, є незалежними економічними одиницями. Ці фірми майже повністю автономні відносно прийняття оперативних рішень. Ця структура дуже популярна серед підприємців в науково містких галузях.

Переваги цієї структури: 1) високий рівень децентралізації влади; 2) можливість швидкої диверсифікації з мінімальними порушеннями існуючих у конгломераті зв'язків; 3) наявність мінімальної залежності між фірмами, що входять до складу конгломерату.

Недоліки: 1) проблематичність дотримання загального іміджу в умовах достатньої свободи; 2) автономію підрозділів може блокувати досягнення вигод стратегічного поєднання.

Для побудови або раціоналізації діючих організаційних структур існує система *принципів формування організаційної структури управління:*

- 1) *принцип єдності мети* – передбачає наявність чітко сформованої мети або цілей фірми;
- 2) *принцип первинності функцій і вторинності структури:* побудова організаційної структури повинна ґрунтуватися на виявленні складу та змісту функцій управління;
- 3) *принцип функціональної замкнутості підрозділів апарату управління:* коло завдань для кожного структурного підрозділу повинно чітко орієнтуватися на досягнення мети управління з відповідної функції;
- 4) *простота організаційної структури;*
- 5) *принцип єдності розпорядництва:* працівник повинен отримувати накази лише від одного начальника;
- 6) *визначення оптимальної норми керованості:* кількість підлеглих, що підпорядковані одному керівникові, повинна бути обмеженою. Кількість підлеглих більша на нижчих рівнях менеджменту і менша на вищих (оскільки керівник нижчої ланки вирішує однорідні проблеми, а вищої ланки – більш різноманітні);
- 7) *установлення оптимального співвідношення централізованих і децентралізованих форм управління.* Рівень децентралізації регулюється рядом чинників, такими як розмір компанії, масштаби проектів, однорідність робіт, філософія вищого керівництва;
- 8) *принцип зворотного зв'язку* – це забезпечення можливості здійснення постійного контролю за результатами діяльності.

Маркетинг, як правило, пов'язують з ринковою діяльністю підприємства. Існує безліч трактувань поняття маркетингу, що зумовлено специфікою і масштабами проблем, які розв'язуються в процесі виробництва, збуту, реклами, технічного обслуговування і т. д. Найбільш поширені такі визначення:

„*Маркетинг* – це соціальний і управлінський процес, за допомогою якого окремі особи і групи осіб задовольняють свої потреби за допомогою створення товарів і споживачів цінностей і взаємно обміну ними” (Ф. Котлер).

„*Маркетинг* являє собою процес планування і втілення задуму, ціноутворення, просування і реалізацію ідей, товарів і послуг за допомогою обміну, що задовольняє мету окремих осіб і організацій” (Американська асоціація маркетингу).

„*Маркетинг* – це соціальний процес, спрямований на задоволення потреб і бажань людей і організацій шляхом забезпечення вільного конкурентного обміну товарами і послугами, що становлять цінність для покупця” (Ж.-Ж. Ламбен).

„*Маркетинг* – це аналіз, планування, реалізація і контроль за втіленням комплексу маркетингових рішень щодо продукту фірми, його ціни, системи просування і розподілу, а також надій і сподівань фірми, тобто це ключ до досягнення цілей і завдань, що виникають перед фірмою, яка прагне завоювати цільовий ринок” (А. Павленко, В. Войчак).

Основні поняття маркетингу:

нестаток – це почуття недостачі, що відчувається людиною;

потреба – відсутність чого-небудь для забезпечення життєдіяльності людини, суспільства;

запити – потреби людини, підкріплені її купівельною спроможністю;

попит – бажання і можливість споживача купити товар або послугу у певний час і в певному місці;

товар – це сукупність атрибутів, за допомогою яких покупець може задовольнити певну потребу через купівлю-продаж і використати для споживання;

послуга – нематеріальний вид суспільно корисної діяльності, здійснюваної за певну плату (консультації, навчання, перевезення пасажирів тощо);

споживча цінність – це оцінке судження покупця про здатність товару задовольнити його потреби; визначається як різниця між загальною цінністю продукту і його загальними витратами. Загальна цінність для споживача – це сукупність вигод, які він очікує одержати, здобуваючи продукт. Загальні витрати – сума витрат, які понесе споживач при покупці і використанні продукту;

задоволення споживача – сукупність збігу властивостей товару, які об’єктивно сприймає клієнт, з очікуваннями, пов’язаними з цим товаром.

купівля – процес придбання товару чи послуги на ринку, що включає дві основні операції: обмін і угоду. Це результат придбання права власності на товар або послугу, що цікавлять покупця;

обмін – акт одержання від будь-кого бажаного об’єкта з пропозицією чого-небудь натомість;

угода – це торговельна операція між зацікавленими сторонами у здійсненні процесу купівлі-продажу товару або послуги; комерційний обмін цінностями між зацікавленими сторонами;

риннок – сукупність існуючих або потенційних продавців і покупців, які здійснюють операції з купівлі-продажу певних товарів або послуг;

риннок продавця – має місце тоді, коли попит значно перевищує пропозицію, а організація збуту не потребує значних витрат. Фірма в цих умовах орієнтується на свої виробничі потужності і робить товар, який не відображає вимог покупців щодо якості, сервісу і дизайну товару;

риннок покупця являє собою таку ситуацію на ринку, коли покупець формує умови взаємодії з продавцем (виробником), що змушує виробника докладати зусиль для реалізації виробленої продукції, звертати увагу на асортимент, інновацію, якість, дизайн і умови постачання, до- і після-реалізаційне обслуговування покупця товару.

Провідний американський теоретик з проблем управління П. Друкер підкреслював, що *мета маркетингу* – зробити зусилля щодо збуту непотрібними. Його мета – так добре пізнати й зрозуміти клієнта, що товар або послуга будуть обов'язково потрібні останньому і продаватимуть самі себе.

Основні *принципи маркетингу*:

- всебічне і глибоке пізнання ринку, зростаючих запитів споживачів;
- пристосування до ринку, випуск товарів, що відповідають попиту;
- вплив на ринок, активне формування попиту через рекламу;
- виготовлення нових товарів „створення” споживачів.

Цілі маркетингу поєднуються у п'ять груп:

- 1) *ринкові* (частка на ринку, завоювання ринку, виявлення перспективних ринків);
- 2) *маркетингові* (створення іміджу фірми, заходи щодо формування суспільної думки, обсяг продажів, обсяг прибутку, конкурентна боротьба);
- 3) *структурно-управлінські* (удосконалення структури керування);
- 4) *забезпечуюча* (цінова політика, стимулювання збуту, споживчі властивості товару, параметри руху товару);
- 5) *контроль діяльності*.

Маркетингова фірма всю свою діяльність підпорядковує задоволенню потреб клієнтів (покупців), одержуючи прибуток саме завдяки створенню і підтриманню споживацького попиту.

Таким чином, основою для досягнення цілей фірми – одержання прибутку – є орієнтація всієї господарської діяльності на потреби споживача та їх задоволення.

Тема 9. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

- 9.1. Циклічність розвитку економіки.
- 9.2. Безробіття та зайнятість.
- 9.3. Інфляція. Причини інфляції в Україні.

9.1. Циклічність розвитку економіки

Цикл ділової активності – це період часу між двома сусідніми вищими або нижчими точками економічної кон'юнктури.

Економічна кон'юнктура – це тимчасова ситуація на ринку.

Для характеристики економічної кон'юнктури застосовують ряд показників: валовий внутрішній продукт, рівень безробіття, інфляція, рівень особистих доходів, колювання національного доходу.

Всі показники можна розподілити на три групи:

- 1) *проциклічні* – це ті показники, які під час зростання економіки зростають, а під час спаду знижуються: ВВП, НД, інвестиційна активність;
- 2) *контрициклічні* – це показники, які під час спаду економіки зростають, а під час зростання спадають: інфляція, безробіття, кількість банкрутів;
- 3) *ациклічні* – це ті показники, на динаміку яких загальна економічна кон'юнктура не впливає: експорт.

Вперше циклічність розвитку економіки досліджувала марксистська школа. За Марксом, існує 4 фази циклу:

- 1) *криза* – головна фаза економічного циклу, що супроводжується різким скороченням обсягів виробництва, зростанням безробіття, накопиченням товарів у сфері торгівлі тощо і продовжується до встановлення відносної ринкової рівноваги;
- 2) *депресія* – застій у розвитку народного господарства, в межах якого відбуваються поступове відновлення перерваних кризою зв'язків, переливання капіталу у перспективніші галузі, починається масове оновлення основного капіталу;
- 3) *пожвавлення* – зростання виробництва в обсягах, які були досягнуті перед кризою. Починає зростати попит на засоби виробництва та робочу силу, відновлюється економічне зростання, збільшуються прибутки і заробітна плата. В суспільній свідомості живе сподівання на краще.
- 4) *піднесення* – швидке зростання виробництва, яке супроводжується скороченням безробіття, розширенням обсягів кредиту та ін., внаслідок чого економіка виходить на рівень, який перевищує попередні рівні.

Види циклів:

- 1) *мали* (цикли Кітчина) – тривають 2–4 роки. Ці цикли, як правило, відбуваються під час оновлення кон'юнктури товарів і базуються на зміні величини запасів;
- 2) *середні* (цикли Жуглара) – тривають 7–12 років і основною причиною їх виникнення є активність інвестиційного процесу, тобто поліпшення чи погіршення інвестиційного процесу призводить до зростання чи спаду основних макроекономічних показників;
- 3) *будівництва* (цикли Кузнеця) – тривалість їх становить 20 років. Теорія цих циклів ґрунтується на тому, що збільшення капітальних вкладень у приватне житлове будівництво призводить до збільшення ВВП;
- 4) *довгі* (цикли Кондратьєва) – тривають 40–60 років. Матеріальною основою є зміна базових технологій. Під час таких циклів порушуються три основні рівноваги:
  - а) ринкова рівновага між попитом і пропозицією, коливання – тривалістю 3–5 років;
  - б) рівновага, в яку приходять макроекономічна система під час міжгалузевого переливу капіталу, коливання – тривалістю 7–12 років;
  - в) рівновага запасів основного капіталу.

Антициклічне регулювання економіки – це свідомі і цілеспрямовані дії держави, а частково – могутніх корпорацій і наднаціональних органів на промисловий цикл з метою зменшення циклічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і темпів економічного зростання. Найважливішу роль у цьому регулюванні відіграє держава.

В основі антициклічного регулювання лежить антикризове регулювання, яке включає такі методи:

- проведення жорсткої грошово-кредитної політики, що полягає у зниженні відсоткової ставки за кредитами (під час депресії і кризи держава знижує ставку відсотків і здешевлює кредит. Це зумовлюється тим, що встановлена центральним банком норма відсотка впливає на розмір відсотків, за якими банки надають позики своїм клієнтам). Перевага – дуже оперативне застосування, але важливо точно визначити час підвищення чи зниження відсоткової ставки;
- розширення інвестиційної діяльності – держава у фазах кризи і депресії знижує ставки оподаткування прибутків та зарплати, надає пільги за умов прискороного списання вартості основних фондів, що є засобом стимулювання інвестицій у недержавний сектор економіки. Під час кризи уряд збільшує обсяг прямих капіталовкладень, насамперед у галузях економічної і соціальної інфраструктури. У фазі піднесення держава збільшує податки, відсоткові ставки, скасовує податкові пільги, зменшує обсяги прямих вкладень, що послаблює суперечність

між виробником і споживачем, згладжує різкі коливання при переході від однієї фази промислового циклу до іншої.

Антициклічне регулювання здійснюється економічними і адміністративними методами.

До *адміністративних методів* відносять: зміну законодавства, амортизаційних правил, прийняття нових законів про податки або поправок до діючих директивних документів центрального уряду.

Окрім цього, держава проводить уніфіковану промислову, структурну, податкову, амортизаційну та іншу форму політики, що є важливим фактором антициклічного регулювання.

9.2. Безробіття та зайнятість

Безробіття – соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення не може знайти роботу, стає відносно надлишковою, поповнюючи резервну армію праці.

За визначенням Макконала і Брю, *безробіття* – це неспроможність держави забезпечити всіх бажаючих робочими місцями.

Є такі види безробіття

- 1) *технологічне* – спричинене витісненням працівників внаслідок впровадження нової, переважно автоматизованої техніки;
- 2) *фрикційне* – пов'язане з плинністю робочої сили, зумовленої її професіональними, віковими та регіональними переміщеннями. Виникає внаслідок зміни роботи чи переїзду на інше місце проживання. Цей вид безробіття триває до 2-х тижнів;
- 3) *структурне* – зумовлене структурними змінами в економіці, що спричиняють невідповідність між галузями економіки і професійною підготовкою найманих працівників. Виникає внаслідок розвитку технологій. Структурне безробіття більш довготривале і потребує перекваліфікації безробітного;
- 4) *циклічне* – спричинене спадом економічної кон'юнктури всередині країни – економічними циклами і насамперед кризами;
- 5) *конверсійне* – зумовлене закінченням військових дій, значним скороченням виробництва військової продукції;
- 6) *регіональне* – пов'язане з недостатнім розвитком промисловості в окремих регіонах, наявністю в них надлишку робочої сили тощо;
- 7) *інституційне* – цей вид безробіття пов'язаний із недосконалою організацією роботи самого ринку праці, тобто відсутністю інформації за регіональними ринками праці не дає можливості ефективно розподіляти трудові ресурси по регіонах;
- 8) *добровільне* – в кожній країні існує прошарок людей, які не бажають працювати через ряд психологічних причин.

Природний рівень безробіття – це сума фрикційного та структурного безробіття, при чому циклічне безробіття дорівнює 0. Природний рівень безробіття – це той рівень, при якому виробляється потенційний ВВП.

Закон Оукена: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень безробіття на 1%, то країна втрачає 2,5% ВВП.

Технологічна концепція безробіття виникла в середині 50-х років ХХ ст. Згідно з нею, причиною безробіття є прогрес техніки, технічні зміни у виробництві, особливо раптові. Боротися з безробіттям, на думку її авторів, можна лише через обмеження технологічного прогресу, його сповільненням.

Кейнсіанська теорія безробіття причиною безробіття називає недостатній попит на товари, що зумовлено схильністю людей до заощадження та недостатніми стимулами до інвестицій. Кейнсіанці переконані, що ліквідувати безробіття можна, якщо держава стимулюватиме попит та інвестиції.

Монетаристська концепція безробіття пояснює його високим рівнем заробітної плати: щоб знизити безробіття, слід зменшити заробітну плату. Неокласична школа вважає безробіття природним явищем.

Марксистська теорія безробіття посиляється на закономірності капіталістичного способу виробництва, насамперед закони конкурентної боротьби, які змушують капіталістів збільшувати інвестиції, вдосконалювати техніку. Це спричиняє відносно збільшення витрат на засоби виробництва порівняно з витратами на робочу силу, що й зумовлює зростання органічної будови капіталу та збільшення безробіття. Останнє також пов'язане з циклічними процесами нагромадження капіталу й особливостями відтворення.

Сучасні методи боротьби з безробіттям:

- 1) зменшення робочого дня і робочого тижня;
- 2) підписання угод між роботодавцями, профспілками та державою про стабільність зарплати;
- 3) державне фінансування підприємств та фірм, які надають робочі місця поза необхідною нормою.

В Україні на 1 жовтня 2007 року зареєстровано: 27 000 000 чол. працездатного населення, близько 900 000 безробітних (3,1%) та 11 000 000 чол. за кордоном.

9.3. Інфляція. Причини інфляції в Україні

Інфляція – це невідповідність між грошовою та товарною масою, яка виражається у піднятті цін; або: *інфляція* – це здешевлення національної валюти, яке призводить до зростання цін на всі товари.

Види інфляцій:

за темпами її розвитку:

- 1) *повзуча* – до 10% за рік;
- 2) *галоупуюча* – від 10 до 100 % за рік;
- 3) *гіперінфляція* – від 100 до 1000 % за рік;
- 4) *супергіперінфляція* – 50% за тиждень.

за причинами виникнення:

- 1) *інфляція витрат* – інфляція, яка спричинена збільшенням собівартості продукції, що призводить до підняття цін. Основні причини збільшення собівартості: а) застарілі технології всередині країни; б) зниження продуктивності праці; в) різке підняття цін на імпортовані ресурси.
- 2) *інфляція попиту* – інфляція, яка викликана перевищенням платоспроможного попиту над наявною пропозицією;
- 3) інфляційні очікування;
щодо прояву її в економіці:
  - 1) *прихована;*
  - 2) *явна.*

Причини інфляції в Україні в 1991–1995 років:

- 1) різка лібералізація цін надала можливість розвиватися інфляції (лібералізація – відсутність контролю над цінами);
- 2) дефіцит державного бюджету;
- 3) монополізація економіки України, збільшення витрат на імпортовані енергоносії, непрофесійність урядів;
- 4) чинники, які знаходяться поза економічною сферою (поза сферою грошового обігу).

Інфляція вимірюється показником – *індексом інфляції*.

Для визначення індексу інфляції найчастіше беруть індекс цін споживчого кошика, який розраховують за такою формулою:

$$I_{\text{цін}} = \frac{\text{Ціна споживчого кошика (фактичного періоду)}}{\text{Ціна споживчого кошика (базового періоду)}}$$

Темп інфляції – дорівнює різниці індекса цін фактичного року та індекса цін попереднього року до індекса цін попереднього року, помножене на 100%:

$$\text{Темпи інфляції} = \frac{I_{\text{цф}} - I_{\text{цп}}}{I_{\text{цп}}} \times 100 \%$$

Для підрахунку рівня інфляції можна також застосувати „*правило 70*”. Згідно з ним, поділивши число 70 на щорічний темп збільшення рівня цін, дізнаємося через скільки років ціна буде подвоєна.

Тема 10. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

- 10.1. Кейнсіанська теорія регулювання економіки та причини її виникнення.
- 10.2. Державне регулювання економіки: суб'єкти, об'єкти, мета та функції.
- 10.3. Методи державного регулювання економічних процесів.
- 10.4. Соціальна політика держави.

10.1. Кейнсіанська теорія регулювання економіки та причини її виникнення.

Існування вільного (нерегульованого) ринку на початку ХХ ст. довело його неспроможність ефективно забезпечувати постійне виробництво товарів та послуг. Розширення виробництва, його глобалізація, призводить до того, що збій в одній ланці призводить до кризи в усій системі. Доказом цього стали економічні кризи, які почали виникати в 1825 році. Розуміння того, що держава повинна втручатись в вільну економіку, прийшло під час великої депресії 1929–1933 років. Це означало, що ринковий механізм виявився нездатним ефективно функціонувати з таких причин:

- 1) в економічній системі підприємств з'являються нові елементи, без яких вільна система вже існувати не може, але вони дуже дорогі для більшості підприємств (наукові відкриття, інформація);
- 2) зміни в системі продуктивних сил – в робочій силі, в навколишньому середовищі (екології), в засобах виробництва;
- 3) не спроможність системи вільної економіки рівномірно розподіляти виробництва за регіонами;
- 4) зміна спеціалізація, кооперування, концентрації виробництва (поява нових галузей);
- 5) ускладнення відносин власності, що викликає необхідність створення єдиної нормативної бази для всіх форм власності та всіх підприємств;
- 6) необхідність проведення єдиної політики економічного зростання держави;
- 7) неспроможність вільної ринкової економіки ефективно боротися з монополізмом, що призводить до заперечення існування ринку.

Саме з цих причин виникає нагальна потреба державного регулювання економіки. Наприкінці 30-х років виникає теорія державного регулювання, засновником якої стає *Джон Кейнс*. Надалі теорія державного регулювання дістала назву кейнсіанської теорії.

Основні заслуги цієї школи:

- 1) в ній уперше сформовано макроекономічний підхід до аналізу соціально-економічних процесів, згідно з яким економіка розглядається з точки зору всіх факторів, які на неї впливають;
- 2) вона вперше встановлює певні кількісно-якісні функціональні зв'язки між факторами, які впливають на економіку;
- 3) Кейнс у своїх працях доводить, що вільна конкуренція, еластичність цін та заробітної плати – це ті показники, які не притаманні економіці із соціальною спрямованістю;
- 4) теорія доводить, що рівновага на ринку досягається не автоматично, а випадково, оскільки зростання пропозиції відбувається швидшими темпами, ніж попиту;
- 5) Кейнс розробив власну теорію щодо виходу із стану економічної нерівноваги.

Теорія Кейнса ґрунтується на двох основних, на думку автора, засадах: регулюванні сукупного попиту та регулюванні зайнятості. При цьому, на думку Кейнса, регулювання сукупного попиту слід проводити за такими *напрямами*:

- 1) збільшення приватних інвестицій (це зменшує відсоток, що здешевлює кредит, а це, в свою чергу, приводить до активізації підприємницької діяльності, завдяки чому зменшується безробіття);
- 2) найбільшим інвестором повинна стати держава. Державні видатки збуджують сукупний попит, вирівнюючи тим самим сукупний попит та пропозицію.
- 3) підвищення інвестиційного попиту підтримується зростанням споживанням населенням.

Основний недолік цієї теорії: Кейнс не враховував, що постійне зростання сукупного попиту обов'язково призведе до інфляційних процесів, що підтвердилось інфляційною кризою в західних країнах у 70-х роках.

10.2. Державне регулювання економіки: суб'єкти, об'єкти, мета та функції

Державне регулювання економіки – це комплекс форм та засобів централізованого впливу на розвиток економічних об'єктів і процесів для стабілізації економічної системи та її розширеного відтворення.

Найважливішими *напрямами державного економічного регулювання* народного господарства, а отже, й встановлення рівноваги національного ринку, є:

- 1) регулювання системи продуктивних сил загалом, у тому числі кожного з її елементів (засобів праці, науки та ін.);
- 2) регулювання відносин економічної власності, в тому числі її окремих форм (акціонерної, державної та ін.);

- 3) регулювання техніко-економічних відносин, зокрема процесу концентрації виробництва, його спеціалізації тощо;
- 4) регулювання організаційно-економічних відносин і передусім маркетингу.

Суб'єкти державного регулювання – це носії та виконавці господарських інтересів, насамперед соціальні групи, що відрізняються одна від одної за такими ознаками: майно, доходи, види діяльності, професії, галузеві та регіональні інтереси.

Насамперед, це наймані працівники (профспілки), власники підприємств (спілки підприємств та промисловців, політичні партії), фермери і земельні власники (латифундисти), управлінці (менеджери), акціонери, інвестори і т. д.

Об'єкти державного регулювання – це сфери, галузі економіки, регіони, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути проблеми, які не вирішуються автоматично. Об'єктами державного регулювання є: економічний цикл, секторна, галузева та регіональна структури народного господарства, умови нагромадження інвестиційного капіталу, зайнятість населення, грошовий обіг, платіжний баланс, ціни та умови конкуренції, підготовка та перепідготовка кадрів, навколишнє середовище, зовнішньоекономічні зв'язки. Ці об'єкти охоплюють макроекономічні процеси, господарський цикл, нагромадження капіталу в масштабах країни та ін.

До основних функцій держави належать: законотворча; гарант вільної та добросовісної конкуренції; підтримання національної валюти, а за необхідності – її емісія; захист національного виробника та проведення розумної зовнішньо-торговельної політики; захист інтересів споживачів; виробництво суспільних товарів; компенсація зовнішніх витрат; стабілізація макроекономічних коливань, встановлення соціальних гарантій; розподіл та перерозподіл доходів.

10.3. Методи державного регулювання економічних процесів

До основних методів регулювання економічних процесів відносять: економічне регулювання; правове регулювання; адміністративне регулювання.

Економічне регулювання передбачає використання лише економічних важелів. Його поділяють на пряме (за допомогою державних закупівель товарів і послуг, державного цільового фінансування тощо) і непряме (за допомогою антициклічної, інвестиційної та інших форм політики).

Державне замовлення – це засіб прямого державного регулювання господарських зв'язків між державою-замовником та підприємством-виконавцем. Державне замовлення полягає у формуванні на контрактній основі складу та обсягів продукції, необхідних для державних потреб:

розміщення державних контрактів на її поставку серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності країни усіх форм власності.

Правове регулювання здійснюють внаслідок прийняття та вдосконалення правової бази (відповідного комплексу юридичних законів та поправок до них тощо).

Адміністративне регулювання передбачає використання заходів заборони (наприклад, заборона будівництва підприємств на певних територіях), дозволу (наприклад, дозволу державним підприємствам базових галузей промисловості займатися туристичним бізнесом) і примусу (примусове закриття четвертого блоку Чорнобильської АЕС).

Основні інструменти адміністративного регулювання:

- 1) *ліцензії* – це спеціальні дозволи, які видаються СПД на здійснення окремих її видів, з метою захисту економічних інтересів держави, суспільства, його членів як споживачів товарів і послуг. Складовим елементом ліцензування є перелік видів діяльності, які мають дозвільний статус;
- 2) *квоти* – визначають частку СПД у виробництві, споживанні, експорті, імпорті товарів та послуг. Квотування здійснюється з метою створення конкурентного середовища, захисту вітчизняного ринку та стабілізації цін на внутрішньому ринку;
- 3) *санкції* – це заходи держави, спрямовані на покарання суб'єктів ринку, які не виконують установлених правил діяльності. Прикладом можуть бути сплата неустойки, пені, штрафів за невиконання суб'єктами ринку певних зобов'язань, а також вилучення на користь державного чи місцевого бюджетів виручку від незаконної діяльності.
- 4) *норма* – це науково обгрунтована міра суспільно необхідних витрат ресурсів на виготовлення одиниці продукції заданої якості або це правила поведінки людей при здійсненні певних видів економічної діяльності;
- 5) *норматив* – це складова норми, яка характеризує кількість вироблених або використаних у споживанні товарів на будь-яку одиницю, наприклад на душу населення, на одиницю часу і т. д.;
- 6) *стандарти* – це єдині норми за типами, марками, параметрами, розмірами і якістю виробів, а також за величиною вимірювань, методами випробування та контролю, правилами пакування, маркування та зберігання продукції, технології виробництва. Об'єктами стандартизації є конкретна праця, норми та нормативи, вимоги, методи, терміни та позначення, які мають перспективу багаторазового використання і застосування у різних галузях господарства, а також у міжнародних економічних відносинах. Дотримання державних стандартів обов'язкові для всіх СПД.

Програмування національної економіки означає комплексний аналіз її стану, виявлення найважливіших проблем, вирішення яких неможливе за допомогою ринкового механізму і корпоративної планованості, а також розроблення та реалізацію окремих стратегічних програм. Найдосконалішою формою таких програм є прийняття загальногосподарських планів терміном на 5 років, які щорічно коригуються. Такі плани-програми приймають у Японії, Франції, Нідерландах та в інших країнах. У Франції, наприклад, заходи щодо виконання п'ятирічного плану передбачають запровадження системи показників обсягів виробництва, динаміки національного доходу, модернізації промисловості та торгівлі, розвитку інфраструктури, наукових досліджень, підготовки робочої сили, житлового будівництва та ін. Виконання планів держава прагне підтримати конкретними фінансовими програмами, планами структурної перебудови економіки (розвиток галузей, які визначають науково-технічний прогрес, наприклад машинобудування, і "згорання" нерентабельних галузей, зокрема видобутку вугілля).

Важливими *методами державно-корпоративного регулювання* народного господарства є здійснення найважливіших форм економічної політики:

- науково-технічної;
- кредитно-грошової;
- амортизаційної;
- структурної;
- цінового регулювання.

Науково-технічна політика. Щоб послабити дію тенденції до гальмування корпораціями НТП і накопичення капіталу, держава активно стимулює розвиток НДДКР, науково-технічну політику. З цією метою держава будує великі науково-дослідні центри та лабораторії, а відтак передає їх монополіям, створює науко- та капіталомісткі галузі промисловості, фінансує інвестиційні проекти, патенти та ліцензії, урядові замовлення на НДДКР, готує наукові кадри.

Кредитно-грошова політика. Основними елементами грошово-кредитної політики є операції з державними цінними паперами на відкритому ринку, регулювання рівня банківського відсотка, пряме регулювання банківських резервів, регулювання ризику й ліквідності банківських операцій.

Амортизаційна політика. Важливим методом державно-монополістичного регулювання економіки є амортизаційна політика уряду. Держава здійснює політику прискореної амортизації. З погляду нагромадження капіталу така політика означає зростання частки амортизації у внутрішніх джерелах нагромадження. Це дає змогу корпораціям приховувати значну частину прибутків від оподаткування, оскільки суми

амортизаційних відрахувань не оподатковуються, а також внаслідок скорочення частки податків у прибутках (через прогресивний характер оподаткування меншої частки балансового прибутку). Водночас така політика значно прискорює інвестування, оскільки ці кошти не можуть витратитися на інші цілі, а отже, сприяє зростанню обсягів та ефективності виробничих потужностей, насамперед у монополізованому секторі економіки. Хоча політика прискореної амортизації сприяє поживленню процесу виробництва, за хронічної недовантаженості виробничих потужностей вона прискорює надмірне нагромадження основного капіталу.

Структурна політика. Під впливом НТР відбуваються важливі структурні зміни в економіці розвинутих країн, зокрема, скорочується частка матеріального виробництва у ВВП, а нематеріального — зростає. За НТР здійснюється глибоке взаємопроникнення цих сфер, що виявляється у створенні інформаційної технології, виникненні й інтенсивному розвитку гігантських індустріально-промислових комплексів, які забезпечують збирання, оброблення, систематизацію інформації та її передавання кінцевому споживачеві. У таких комплексах інформація, зв'язок і мікроелектроніка є невід'ємними складовими цілісної органічної системи. Споживачі мають доступ до будь-якої інформації через Інтернет навіть у домашніх умовах.

Цінове регулювання. Його здійснюють державні органи прямо й опосередковано. У першому разі держава встановлює ціни на акцизні товари, на продукцію базових галузей промисловості (вугілля, електроенергію та ін.), які переважно є державною власністю, надає державні субсидії, в тому числі цінові, встановлює договірні ціни на товари і послуги військового призначення тощо. У межах ЄС наддержавні органи встановлюють фіксовані ціни на сільськогосподарську продукцію, уніфікують транспортні тарифи, гармонізують податки, соціальні виплати та ін., що свідчить про пряме й опосередковане наднаціональне регулювання цін.

10.4. Соціальна політика держави

В умовах ринкової економіки утвердження принципів соціальної справедливості проходить шляхом формування *системи соціального захисту*. Роль держави в цьому процесі полягає у встановленні на основі законодавства основних соціальних гарантій, нормативного регулювання механізмів їх забезпечення, а також безпосередніх функцій надання соціальної підтримки. Відповідно до статті 25 Декларації прав людини, сучасна правова держава повинна гарантувати право на такий рівень життя, який враховує забезпечення людей їжею, одягом, житлом, медичним обслуговуванням, необхідних для підтримки здоров'я, власного добробуту та сім'ї, і право на соціальне забезпечення на випадок безробіття,

хвороби, інвалідності, старості або інших випадків втрати засобів до існування за незалежних від людини обставин.

Необхідно розмежовувати *заходи соціального захисту*, які стосуються всіх членів суспільства, і заходи, які адресовані окремим соціальним групам. До перших можна віднести такі заходи:

- 1) забезпечення системи ефективної зайнятості, підготовки та перепідготовки кадрів, яка дозволила б кожній людині знаходити застосування особистих здібностей;
- 2) організація ефективної системи формування доходів, при якій рівень одержуваної винагороди безпосередньо визначається кількістю і результатами роботи людини незалежно від сектора економіки;
- 3) макроекономічне регулювання процесу диференціації в доходах і особистому споживанні, яке може здійснюватись через податкову систему, формування єдиного споживчого ринку;
- 4) офіційне встановлення реального рівня прожиткового мінімуму як у грошовій формі, так і за споживчим кошиком;
- 5) захист інтересів споживача за допомогою різних соціально-економічних інновацій, пов'язаних з переходом від „ринку продавця” до „ринку покупця”.

Заходи допомоги окремим групам населення поширюються на:

- 1) працівників з фіксованими доходами, що поступають з державного бюджету;
- 2) ті групи населення, які з об'єктивних причин не можуть однаково з усіма конкурувати на ринку праці (пенсіонери, інваліди, безробітні, одинокі матері та ін.).

Із названих двох напрямів проведення політики соціального захисту держава повинна віддавати перевагу насамперед заходам, які стосуються всіх членів суспільства.

У системі соціального захисту населення найважливішим елементом виступає *соціальне страхування*. Виділяють його 4 види:

- 1) пенсійне страхування;
- 2) медичне страхування;
- 3) страхування на випадок безробіття;
- 4) страхування від нещасних випадків на виробництві.

У розвинутих країнах *пенсійне* та *медичне страхування* здійснюється шляхом відрахувань від заробітної плати та прибутків в однакових частках. У США та Японії платежі на соціальне страхування становлять 7,5 і 7% середньої заробітної плати робітника.

Медичний страховий фонд формується на тристоронній основі: за рахунок працівника, підприємств і держави. Страхові виплати відбивають реальну ціну медичних послуг і здійснюються за рахунок цього фонду. Обов'язкове медичне страхування безплатно надає населенню основні

види лікування. Кошти, що відраховуються підприємствами на медичне обслуговування, включаються до виробничих затрат і не оподатковуються. У країнах Заходу ставка страхового внеску в середньому становить 12% заробітної плати.

Страховання від безробіття надається із спеціальних страхових фондів. Розмір виплати залежить від тривалості періоду безробіття і від специфічних умов тієї чи іншої країни.

Важливою ланкою соціального захисту населення є *програми працевлаштування та перекваліфікації*. Особлива система працевлаштування існує для осіб, котрі не можуть на рівних брати участь у конкуренції на ринку праці. Це стосується насамперед інвалідів. Для них передбачається квотування робочих місць, державне фінансування виробництва, де працюють інваліди, пільгове оподаткування.

Другим елементом соціального захисту населення є *правове регулювання найманої праці*, яке здійснюється через законодавче встановлення мінімального рівня заробітної плати, пенсій, порядку укладення колективних договорів щодо умов праці, оплати робочої сили, соціального страхування, відпусток тощо.

При встановленні мінімального рівня заробітної плати в документах Міжнародної організації праці рекомендується враховувати потреби працівників та їхніх сімей, вартість життя, соціальні пільги, рівень інфляції, а також показники, які впливають на рівень зайнятості (наприклад, рівень продуктивності праці, кількість безробітних та ін.). Механізм установлення мінімальної заробітної плати (МЗП) у тій чи іншій формі використовується в усіх цивілізованих країнах, як правило, через механізми соціального партнерства та з урахуванням прожиткового мінімуму. За стандартами Європейської соціальної хартії, МЗП має становити 2–2,5 прожиткових мінімумів.

В Україні *мінімальна заробітна плата* розглядається як „державна соціальна гарантія”, розмір якої „встановлюється в розмірі, не нижчому за вартісну межу малозабезпеченості в розрахунку на одну особу” (Закон „Про оплату праці”, ст. 3.9). До цього часу мінімальна заробітна плата в обсязі прожиткового мінімуму не встановлювалася; мірою неоподаткованого мінімального доходу фізичних осіб не була, що можна розглядати як порушення законів „Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” (ст.1 встановлює, що мінімальний розмір оплати праці має бути не нижчим від прожиткового мінімуму) та „Про прожитковий мінімум” (ст. 2) трактує поняття і розмір прожиткового мінімуму як базовий для визначення неоподаткованого мінімуму доходу та встановлення мінімального розміру заробітної плати). *Прожитковий мінімум* – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчуван-

ня, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум на одну особу, а також для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Розрахунки прожиткового мінімуму здійснюються, виходячи з наборів продуктів харчування, мінімальних наборів непродовольчих товарів та послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 року. Таких позицій, наприклад, для працездатних громадян у продуктивній групі налічується 42, непродовольчих товарів – 49, товарів загально сімейного вжитку – 49, послуг – 23.

Надзвичайно важливим елементом соціального захисту населення є *індексація грошових доходів населення* залежно від підвищення рівня споживчих цін, тобто захист доходів людей від інфляційного зростання цін. Світовий досвід індексування грошових доходів населення вказує на те, що цим заходом соціального захисту слід користуватися з великою обережністю, оскільки це може призвести до розкручування інфляційної спіралі.

Елементом соціального захисту є *соціальна допомога*, яка надається з державного і місцевого бюджетів найменш соціально захищеним громадянам у вигляді грошової допомоги, надання безкоштовного харчування, інших послуг, соціальної реабілітації, а також утримання соціально-культурних закладів для громадян, які не мають можливості користуватися цими послугами на комерційній чи страховій основі. Така система характерна для розвинутих країн і може існувати тільки на основі ефективної економіки.

Тема 11. АГРАРНІ ВІДНОСИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

- 11.1. Сучасний стан аграрного виробництва в Україні.
- 11.2. Еволюція власності та організаційно-правових формувань на селі.
- 11.3. Земельна рента та її форми в сучасних умовах.

11.1. Сучасний стан аграрного виробництва в Україні

У сільському господарстві постійно розвиваються продуктивні сили та відносини економічної власності. Найшвидшими темпами ці зміни відбувалися в останні два століття. Так, у середині XVIII ст. у сільському господарстві було зайнято майже 80% сукупної робочої сили на планеті; наприкінці XIX — на початку XX ст. у розвинутих країнах у цій галузі працювало до 40% населення, а в промисловості — майже 35%. На початку XXI ст. у сільському господарстві в передових країнах було зайнято менше 5% працездатного населення, а в США — лише 2,5%. В Україні цей показник становить приблизно 20% населення.

Жодна галузь народного господарства не залежить так від природно-кліматичних умов, як сільське господарство. Це зумовлено насамперед використанням землі як специфічного, значною мірою не відтворюваного засобу виробництва, її родючістю, місце розташуванням.

Специфічний характер землі як знаряддя праці також полягає в тому, що вона водночас є й предметом праці. До специфічних основних виробничих фондів сільського господарства належать: продуктивна худоба, деревинні, плодоягідні та інші культури; своєрідними оборотними фондами є насіння, молодняк на відгодівлі, корми тощо. Виробничим фондам також властива їх повільніша оборотність (внаслідок нетривалого використання), висока фондомісткість сільськогосподарського виробництва.

Велика залежність сільського господарства від природних умов вимагає створення страхових фондів від посухи, надмірних опадів тощо.

Значний розрив між робочим періодом і кінцевим результатом відчутно впливає на формування доходів працівників села, оскільки остаточний розмір таких доходів відомий після реалізації сільськогосподарської продукції.

Отже, *головними особливостями розвитку сільського господарства є:*

- 1) тісне переплетіння і взаємодія економічних, природних та біологічних законів;
- 2) безпосередня взаємодія людини з природою, від способу та культури якої залежать здоров'я людини, її психічний, нервовий, емоційний стан тощо;

- 3) менш інтенсивний характер дії економічних законів порівняно з іншими сферами, що зумовлено специфікою землі, сільськогосподарського виробництва;
- 4) надзвичайна різноманітність природнокліматичних умов та місце розташування ділянок землі не тільки в масштабі планети, а й усередині багатьох окремих країн;
- 5) наявність, крім суспільних факторів підвищення продуктивності праці, природних (наприклад, хімічний, механічний склад ґрунту) та біологічних;
- 6) значний розрив між робочим періодом і кінцевим результатом;
- 7) найбільша відповідність біологічній (природній) стороні сутності людини трудової приватної власності на частину землі, певний життєвий простір.

Причини кризи в сільському господарстві поділяються на об'єктивні, суб'єктивні та об'єктивно-суб'єктивні.

Об'єктивні причини – це наслідки, спричинені розвалом Радянського Союзу до яких відносять, об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивні причини.

Об'єктивно-суб'єктивні причини – це ті причини, які виникли внаслідок теоретично неправильного наукового підходу до застосування принципів ринкової економіки. Це призвело до:

- 1) відсторонення держави від процесів регулювання найважливішої галузі народного господарства України;
- 2) відсутність теоретичних розробок як технологічного, так і економічного характеру щодо розвитку сільського господарства за регіонами України.

Суб'єктивні причини – це причини, які виникли внаслідок прорахунків та помилок осіб, які були при владі. До них відносять:

- 1) відсутність чітко визначеної аграрної політики держави, що призвело до невизначеності під час вибору шляхів розвитку;
- 2) відсутність політичного лобіювання в законодавчому органі;
- 3) відсутність чітко визначеної суспільної ідеології бачення майбутнього сільського господарства;
- 4) відсутність чітко сформованої громадської думки щодо аграрного реформування.

11.2. Еволюція власності та організаційно-правових формувань на селі

Законом України „Про сільськогосподарську кооперацію” визначено два види кооперативів:

- 1) сільськогосподарські виробничі кооперативи;
- 2) обслуговувальні кооперативи.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи (СВК) – це організаційно-правова форма, яка створюється шляхом об'єднання майна двох або більше осіб, що мають на меті: ведення виробничої діяльності, забезпечення прибутку його засновникам та забезпечення соціальних гарантій усіх членів кооперативу.

Основні *принципи формування кооперативу*:

- 1) добровільність вступу в кооператив;
- 2) демократичність управління – кожен член кооперативу має один голос під час прийняття управлінських рішень;
- 3) невтручання держави в діяльність СВК;
- 4) кожен член кооперативу повинен працювати на цьому підприємстві.

До 1993 року в Україні в аграрному секторі функціонували *колективні господарства* (колгоспи) державної форми власності і все майно було колгоспним. У період з 1994 по 1999 роки після прийняття Указу Президента „Про невідкладні заходи щодо реформування сільського господарства України” колгоспне майно переходить у приватну власність колективу, що створюються у формі колективних сільськогосподарських підприємств чи фермерських господарств шляхом розпаювання земельних часток. Після цього земля перебуває в приватній власності, майно в приватній власності, що дає можливість утворювати різні організаційні формування.

Формування СВК проходить такі етапи:

- 1) розгляд сучасного стану підприємства (площа землекористування, кількість працівників, вартість основних фондів, фінансові результати діяльності за останні п'ять років);
- 2) вибір відповідної організаційно-правової форми СВК – створюються на базі підприємств з великою земельною площею. В Україні найбільш сприятлива зона функціонування цієї організаційно-правової форми – південь України (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області);
- 3) підписання установчого договору;
- 4) затвердження статуту;
- 5) реєстрація в державних органах влади;
- 6) вибір чи найом виконавчого директора;
- 7) вибір ревізійної комісії і керуючого органу.

Обслуговувальні кооперативи – це організаційно-правова форма, яка створена шляхом об'єднання майна, інтелектуальних цінностей, фінансових ресурсів двох або більше юридичних осіб з метою надання послуг у різних сферах виробництва.

Найбільш популярні організаційно-правові форми обслуговувальних кооперативів:

- 1) *командитне товариство* – товариство, в якому один або декілька учасників несуть повну відповідальність перед кредиторами. Таким

чином, до його складу належать особи, що несуть необмежену (солідарну) відповідальність за зобов'язаннями (як у повному товаристві) і особи, що беруть на себе зобов'язання зробити відповідний внесок у спільне майно (командити). Використання даної організаційно-правової форми доцільне лише у випадках, коли є ініціативна група людей.

- 2) *товариство з обмеженою відповідальністю* – створюються внаслідок об'єднання пайових внесків. Відповідно до їх величини розподіляється прибуток. Члени цього товариства відповідають за зобов'язаннями підприємства лише розміром вкладеного у пай капіталу і не мають права продавати свої паї на відкритому ринку. Такі товариства можуть створювати підприємства, організації, громадяни та інші суб'єкти. Установчі документи цих товариств – статут і установчий договір. Для створення товариства з обмеженою відповідальністю в різних країнах встановлюється неоднакова мінімальна сума статутного капіталу. Товариства з обмеженою відповідальністю позначають літерами Ltd або повною назвою limited.

11.3. Земельна рента та її форми в сучасних умовах

За феодалізму рента як економічна форма реалізації власності феодала на землю існувала спочатку як панщина, пізніше – оброк, який у період розпаду цього ладу замінила грошова форма.

Рента – це економічна форма реалізації власності на природні ресурси, тому зі зміною відносин власності з'являються нові форми земельної ренти.

Земельна рента за капіталізму існує у формі орендної плати орендаря землевласникові за тимчасове користування землею.

Земельна рента (з лат. – повертаю, сплачую) – економічна форма реалізації власності на землю у вигляді доходу, який створюється найманими працівниками, але привласнюється власником землі за її здачу в оренду.

Якщо на цій землі є споруди (склади, іригаційна система тощо), то орендар додатково платить за користування ними. У цьому разі орендна плата більша за ренту.

Основними формами земельної ренти є диференціальна, монопольна і абсолютна.

Диференціальна земельна рента – дохід землевласників або орендарів, отриманий за рахунок використання середніх і кращих за родючістю та місце розташуванням земель і застосування найманої праці.

Така рента функціонує у двох формах.

1. *Диференціальна рента I* виникає внаслідок обмеженості земель кращої та середньої якості, що змушує залучати до сільськогосподарського обороту гірші за якістю ділянки землі.

Землевласник і орендар втрачають інтерес до ведення сільського господарства на гірших землях, на них не будуть забезпечені нормальні умови для розширеного відтворення. За цих умов на середніх і кращих землях утворюється додатковий чистий дохід, який є надлишком над середнім прибутком і набув форми диференціальної ренти I. Отже, умовою виникнення цієї форми ренти є відмінність у родючості та місці розташуванні земель. Джерело диференціальної ренти I – праця сільськогосподарських найманих працівників або фермерів.

Господарства, розташовані на кращих та середніх за якістю землях, витрачають на одиницю продукції менше праці, отримуючи при цьому кращі врожаї. Тому диференціальну ренту I в умовах суспільної власності на землю повинна вилучати держава. За капіталізму її привласнює землевласник у формі орендної плати.

2. *Диференціальна рента II* утворюється внаслідок інтенсивного ведення господарства, тобто використання кращих сільськогосподарських машин, насіння, поліпшення культури землеробства і тваринництва, за рахунок додаткових капіталовкладень. Це дає змогу підвищувати продуктивність праці й отримувати більше продукції з кожного гектара землі. За умов раціонального сільськогосподарського виробництва додаткові капіталовкладення забезпечують не лише окупність цих витрат, а й отримання надлишкового доходу, який набуває форми диференціальної ренти II. Цю ренту привласнює фермер або орендар землі впродовж дії орендного договору. При укладенні нового договору землевласник переважно враховує зроблені в попередні роки орендарем додаткові капіталовкладення, вищу родючість землі й збільшує плату за неї. Тому орендар зацікавлений, щоб договір про оренду землі укладався на тривалий термін, а землевласник – навпаки.

У СРСР диференціальну ренту I вилучала держава через механізм найнижчих закупівельних цін у найсприятливіших для ведення сільського господарства умовах і систему обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції за цими цінами. Диференціальна рента II переважно залишалася в господарствах і використовувалася для розвитку виробництва й частково для додаткового стимулювання працівників колгоспів і радгоспів.

На сучасному етапі диференціальна рента в Україні повинна вилучатися через механізм рентних платежів, плати за землю, розмір яких залежатиме від якості землі. Оцінка якості землі (її родючість, забезпеченість вологою, теплом, а також місце розташування ділянок, їх конфігурація тощо) міститься в Державному земельному кадастрі.

Монопольна рента – форма економічної реалізації власності на унікальні за родючістю землі, джерелом якої є праця найманих працівників

та частина доходів покупців, що надходить до землевласника через механізм монопольних цін.

Як економічна форма реалізації монополії приватної власності на землю виникає абсолютна рента.

Абсолютна рента (за капіталізму) – форма земельної ренти, яку сплачують власникам за будь-яку ділянку землі, незалежно від її родючості й місця розташування (звідси назва абсолютна).

Її джерело – надлишок додаткової вартості над середнім прибутком (різниця між ринковою вартістю сільськогосподарської продукції та суспільною ціною виробництва), що створюється найманими працівниками, а умова виникнення – значно нижча органічна будова капіталу в сільському господарстві. Коли фермер або капіталіст-фермер самі є власниками землі, зникає причина існування абсолютної ренти.

З рентними відносинами тісно пов'язана ціна землі. Земля в багатьох країнах є об'єктом купівлі-продажу, оскільки узаконена приватна власність на землю.

Земля – особливий товар. Ця особливість полягає в тому, що вона є продуктом природи і на неї початково не затрачена праця. Згодом витрати праці на поліпшення якості землі постійно зростають. Якщо абстрагуватися від таких витрат, то ціна землі ґрунтується не на вартості, а на величині доходу, який вона приносить своєму власникові, – ренти. Власник може продати землю за умови, що отримана сума буде не меншою, ніж дохід у формі відсотка, одержаний від вкладання цієї суми в банк.

Ціна землі – це капіталізована земельна рента. Вона визначається за формулою

$$\text{Ціна землі} = \frac{\text{Рента}}{\text{Банківський відсоток}} \times 100 \%$$

Вартість землі визначається множенням отриманої за рік ренти на певну (переважно значну) кількість років. За підрахунками економістів, середня вартість 1 га сільськогосподарських угідь становила в Україні в середині 90-х років 15 – 20 тис. дол. Вартість українських чорноземів – до 5,5 трлн дол. Останнім часом було висловлено чимало аргументів як за перетворення землі на товар, так і за те, що за різкої поляризації суспільства земля в Україні не повинна бути товаром, адже купити 1 га землі більш як за 10 000 дол. нині основна маса народу не може.

На ціну землі впливають також такі фактори, як зростання темпів інфляції, зниження доходів фермерських господарств та ін. Ціна землі у великих містах світу дуже висока і продовжує зростати.

Аналіз основних мікроекономічних питань дає змогу дослідити теоретичні проблеми макроекономіки.

Тема 12. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

- 12.1. Світове господарство та його структура.
- 12.2. Форми міжнародних економічних відносин.
- 12.3. Глобалізація світогосподарських зв'язків та загальноцивілізаційні проблеми людства.

12.1. Світове господарство та його структура

Національна економіка будь-якої країни все більше залежить від функціонування світового господарства, яке має свої закономірності та проблеми розвитку.

Світове господарство – це сукупність національних господарств та економічних зв'язків між ними, що виникають на основі міжнародного поділу праці.

Сучасне світове господарство є цілісною системою, яка складалася поступово. Ця цілісність зумовлена рядом *факторів*:

- 1) прагнення народів світу вижити за умов нарощування ядерної зброї та загрози світового тероризму;
- 2) розвиток науково-технічного прогресу, що вимагає об'єднання зусиль для використання сучасних досягнень науки і техніки;
- 3) інтернаціоналізація господарського життя, тобто переростання процесу виробництва національних кордонів;
- 4) необхідність об'єднання зусиль країн для розв'язання глобальних проблем та для допомоги в екстремальних ситуаціях.

Ці фактори сприяють формуванню цілісного організму світового господарства.

Для того щоб визначити характерні риси національних господарств, вказати їхнє місце у світовій економіці, а також передбачити перспективи розвитку, проводять систематизацію або класифікацію країн світу. Єдиного підходу до класифікації країн, які входять до світового господарства, не існує. Структурувати світову економіку можна за різними критеріями.

Регіональний критерій передбачає виділення країн за географічним місцезнаходженням країн: європейські, азіатські і т.д.

Регіонально-економічний критерій означає розподіл не лише за географічною, а й за економічною ознакою країн у межах регіону, що мають спільні економічні інтереси: країни Західної Європи, країни Близького Сходу, країни Південно-Східної Азії.

Економічний критерій включає такі групи країн: а) *залежно від структури господарства* – аграрні, аграрно-промислові, промислово-аграрні, промислові країни; б) *залежно від рівня економічного розвитку*. – промис-

лово розвинуті, або індустріальні, країни і країни, що розвиваються. Найпотужнішу групу серед розвинутих країн становлять країни Великої сімки (США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Канада). Ці та ще 22 країни входять в Організацію економічного співробітництва та розвитку. Серед країн, що розвиваються, виділяють три рівні економічного розвитку. Насамперед „нові індустріальні країни”, розвиток яких відбувався вже п'ятьма хвилями. До них відносять Аргентину, Бразилію, Туреччину, Китай, Індію. Критерії зарахування країн до НІК: частка промислової продукції у ВВП повинна становити 30% і більше, готові вироби в експорті – не менше 50%, дохід на душу населення – понад 8800 дол. До другої, проміжної групи, відносяться країни, які мають нижчі порівняно з НІК показники, та характеризуються значною диференціацією галузевих структур, соціальних верств населення та їх становища в суспільстві. До третьої групи належать найменш розвинуті країни. Вони мають вузьку, часто монокультурну структуру господарства, високий ступінь залежності від зовнішніх джерел фінансування. Критеріями зарахування країн до найменш розвинутих є: частка ВВП на душу населення не перевищує 400 дол. США; частка дорослого письменного населення – не більше за 20%; частка обробної промисловості у ВВП – не більше ніж 10 %.

Організаційний принцип передбачає групування країн за належністю їх до міжнародних економічних організацій та інститутів, наприклад, таких як Європейський Союз, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі та ін.

Соціально-економічний принцип включає декілька показників: а) ВВП на душу населення; б) галузеву структуру національної економіки; в) динаміку економічного зростання; г) рівень інтеграції країни у світове господарство; д) показники економічної ефективності; е) рівень та якість життя населення (індекс людського розвитку).

Класифікацію країн, згідно з *індексом людського розвитку*, було запропоновано Програмою Розвитку ООН (ПРООН). Він включає рівень доходу на душу населення, тривалість життя, рівень освіти тощо. Останніми роками найвищий індекс людського розвитку мали Швеція, Норвегія, Канада.

Світове господарство у своєму розвитку пройшло декілька етапів.

Етап світової торгівлі – він починається в період великих географічних відкриттів XV–XVI ст., коли спостерігається зародження світового господарства, формування господарських зв'язків між країнами. Характерні ознаки першого етапу: а) абсолютна перевага зовнішньої торгівлі у міжнародних економічних зв'язках; б) нерівноправність відносин і нееквівалентність обміну; в) відсутність стійких зв'язків і правової основи регулювання міжнародних економічних відносин; г) часте використання насилля у міжнародних відносинах.

Етап іноземних інвестицій – починається з другої половини XIX ст. Особливості даного етапу: а) активний розвиток такої форми міжнародних зв'язків, як вивезення капіталу; б) вдосконалення форм зовнішньої торгівлі; в) виникнення нових форм зовнішньоекономічних зв'язків – міжнародна міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво.

Етап економічної інтеграції – він починається з середини XX ст. Основні ознаки етапу: а) активний розвиток виробничої діяльності за кордоном на основі вертикальної і горизонтальної інтеграції; б) створення міжнародних економічних організацій, що координують діяльність суб'єктів різних країн для досягнення спільної мети.

12.2. Форми міжнародних економічних відносин

Уся сукупність національних економік у єдиному світовому господарстві пов'язана рухом товарів, послуг та факторів виробництва (економічних ресурсів). На цій основі між країнами виникають *міжнародні економічні відносини*.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) – це система господарських зв'язків між країнами, що виникають у процесі розвитку міжнародного господарського обігу, обміну товарами та послугами, переміщення капіталів за межі національних кордонів, міжнародної міграції робочої сили.

Кожній економічній системі відповідає властивий їй *тип МЕВ*. Міжнародні відносини в період рабовласництва ґрунтувались на діяльності відносно великих торгових центрів у древніх містах і державах Риму, Греції, Єгипту та Індії, що підтримували зв'язки з оточуючими ці міста племенами. У цей період МЕВ не були стійкими. У період феодалізму міжнародні відносини, що були представлені в основному зовнішньою торгівлею, ґрунтувались на реалізації лишків сільськогосподарської продукції. При мануфактурному виробництві МЕВ набувають форми відкритого грабунку колоній з метою збагачення європейських держав. Вирішальним етапом розвитку міжнародних економічних відносин стало створення світового ринку.

Міжнародні економічні відносини формуються на основі інтернаціоналізації продуктивних сил, що виростає із міжнародного поділу праці МПП.

Міжнародний поділ праці – це найвищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін випущеною продукцією визначеної кількості та якості. Країни, які зайняли вагомe місце у МПП, мають вищі темпи економічного розвитку. Яскравим прикладом є розвиток Японії, Німеччини, Південної Кореї та ін.

Фактори, які визначають розвиток МПП: 1) природно-географічні умови; 2) науково-технічний прогрес; 3) соціально-економічні умови.

Природно-географічні умови включають такі елементи: клімат, природні ресурси, розміри території, чисельність населення, економіко-географічне розташування. Протягом тривалого часу ці умови відігравали головну роль у міжнародному поділі праці. Розвиток *науково-технічного прогресу* привів до зменшення значення природно-географічних умов. У розвитку МПП значну роль стали відігравати переваги науково-технічних досягнень, рівень *соціально-економічного розвитку*, механізм організації національного виробництва та механізм організації зовнішньо-економічних відносин. Головним напрямом розвитку МПП стало розширення спеціалізації і кооперування виробництва, які є його формами і виражають його суть.

Під *міжнародною спеціалізацією* виробництва розуміють таку форму поділу праці між країнами, за якої концентрація однорідного виробництва збільшується на базі диференціації національних виробництв, виділення у самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби. Основними *формами* прояву *міжнародної спеціалізації* виробництва є *предметна, подетальна* (повузлова) та *технологічна* (постадійна) *спеціалізації*. Другим елементом у МПП є *міжнародне виробниче кооперування*, тобто об'єднання зусиль виробників декількох країн у випуску певних видів товарів для світового ринку. Коопераційні зв'язки проявляються на всесвітньому, міжгалузевому або внутрішньогалузевому рівнях. У міжнародній практиці виділяють три основні *форми кооперування*: а) здійснення спеціальних програм; б) договірна спеціалізація; в) створення спільних підприємств.

Основні *форми міжнародних економічних відносин*, через які проявляється функціонування системи світового господарства:

1. Міжнародна торгівля товарами та послугами.
2. Міжнародний рух капіталів.
3. Міжнародна міграція робочої сили.
4. Міжнародні валютні відносини.
5. Міжнародний обмін технологіями.
6. Міжнародна економічна інтеграція.

Міжнародна торгівля – торгівля між країнами, яка складається із ввезення (імпорту) та вивезення (експорту) товарів і послуг. Найважливіші тенденції в розвитку міжнародної торгівлі спричинені вирішальним впливом на її динаміку й структуру сучасної науково-технологічної революції, радикальних змін, що відбуваються в системі “наука-техніка-виробництво”. Різко загострюється конкуренція на світових ринках товарів і послуг, посилюються регіоналізація міжнародної торгівлі та відповідна сегментація єдиного світового ринку, зростає інтернаціоналізація торгівлі, тобто відносно відокремлюється міжфірмовий товарообмін з метою економії на ринкових трансакціях.

Світовий товарний експорт розміщується по країнах та регіонах світу досить нерівномірно. Так, на Північну Америку припадає 15,5% світового товарного експорту, на Латинську Америку – 4, Західну Європу – 46, Центральну, Східну Європу і колишній СРСР – 2,5, Африку – 3, Середній Схід – 3,5, Азію – 2,5%. За даними СОТ, вересня 2007 р. Китай вперше став найбільшим світовим експортером, випередивши США і Німеччину. Тепер на Китай припадає 8 % світового експорту. Близько 46% товарів, що вивозяться Китаєм за кордон, становлять обладнання, продукція машинобудівної галузі та автомобілі.

Істотні зрушення стались у структурі світового товарного експорту. Головна і довготривала тенденція полягає в тому, що в загальному товарообороті збільшується частка готових промислових виробів при відповідному зменшенні частки сировинних товарів. Найбільшу частку у світовому експорті мають машини та устаткування – до 40%.

Історична практика свідчить про існування різних *форм міжнародної торгівлі*: факторії, ярмарки, торговельні компанії і товарні біржі, аукціони, міжнародні торги, торговельні будинки, пряма міжнародна торгівля на основі кооперації, зустрічна торгівля, внутрішньофірмовий обмін.

Важливою особливістю сучасної міжнародної торгівлі є те, що вона стає все більш регульованою.

Державне регулювання міжнародної торгівлі включає два різних типи зовнішньоторговельної політики: *лібералізації* (політики вільної торгівлі) і *протекціонізму*.

Під *політикою вільної торгівлі (фритредерство)* розуміють мінімальне державне втручання в зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції.

Протекціонізм – це державна політика захисту національного товаровиробника від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних та нетарифних інструментів.

Важливим інструментом регулювання зовнішньоекономічних зв'язків є *митні тарифи*. *Тарифами або митними зборами* називаються податки, які встановлюються на імпортні товари з метою підвищення їх ціни на ринку країни-імпортера. Головна мета митних тарифів – це захист національного ринку. Їх використання має сім основних економічних наслідків (ефектів), які потрібно враховувати при виробленні та реалізації зовнішньоекономічної політики.

Виробничий ефект. Очевидно, що за інших рівних умов виробництво товару, який знаходиться під захистом митних тарифів, зростає, оскільки аналогічні імпортні товари дорожчі і не можуть задовольняти існуючий попит.

Споживчий ефект. За інших однакових умов споживання товару, який обкладається митом, знижується.

Бюджетний ефект. Митні тарифи є джерелом бюджетних надходжень, значення яких надзвичайно велике, особливо для країн, що розвиваються. Але тут є певні обмеження: чим вищий тариф, тим менший обсяг імпорту і відповідно бюджетні надходження.

Ефект перерозподілу прибутків. Він полягає в тому, що національні виробники в умовах відсутності або обмеженого характеру конкуренції з боку іноземних фірм можуть підвищувати ціни на свій товар і отримувати вищі прибутки.

Конкурентний ефект. Цей наслідок застосування тарифів забезпечує ефективну діяльність обмеженої кількості національних виробників. Разом з тим вилучення з економічного змагання іноземних фірм може призвести до втрати національними виробниками стимулів до підвищення ефективності виробництва та зниження цін.

Вплив на платіжний баланс. Митні тарифи, як уже зазначалося, приводять до скорочення споживання імпортованих товарів. Це означає, що зменшуються витрати за кордоном, а більша частина прибутків реалізується вдома. Такий процес за інших однакових умов сприяє поліпшенню платіжного балансу.

Вплив на умови торгівлі. Очевидно, що застосування митних тарифів змушує іноземні фірми знижувати ціну товарів, які ввозяться до даної країни. А це, у свою чергу, веде до зміни співвідношення між експортними та імпортованими цінами.

Визначають такі головні види мита:

- *адвалерні*, що розраховуються у відсотках до тарифної вартості товарів;
- *специфічні*, які обчислюються в установленому грошовому розмірі на одиницю товарів, на які сплачується мито;
- *комбіновані*, що об'єднують обидва види мита.

Законом запроваджується порядок обчислення ввізного, вивізного та сезонного мита. Визначається також сфера застосування особливих видів мита: спеціальних, антидемпінгових і компенсаційних. Спеціальні статті закону регулюють порядок обчислення і сплати мита, тарифні пільги і преференції.

Важливо розрізняти *ввізне і вивізне мито*. Перше нараховується на товари при ввезенні на митну територію України. Друге нараховується на товари при вивезенні за межі митної території України.

На окремі товари може встановлюватися сезонне ввізне і вивізне мито на строк не більше чотирьох місяців з моменту їх встановлення.

Спеціальне мито застосовують:

- як захисний захід, якщо товари ввозяться на митну територію в таких кількостях або на таких умовах, які завдають чи загрожують завдати шкоди вітчизняним виробникам подібних або безпосередньо конкуруючих товарів;

- як запобіжний захід щодо учасників зовнішньоекономічної діяльності, які порушують загальнодержавні інтереси діяльності України.

Антидемпінгове мито застосовують у разі ввезення на митну територію товарів за ціною, значно нижчою за конкурентну ціну в країні експорту на момент цього експорту, якщо таке ввезення завдає шкоди вітчизняним виробникам. Цей вид мита застосовують також у разі вивезення за межі митної території України товарів за ціною, значно нижчою за ціни інших експортерів.

Компенсаційне мито застосовують у разі ввезення на митну територію товарів, виробництво яких прямо чи побічно субсидувалося.

Поряд із митом у зовнішній торгівлі з метою боротьби за ринки використовуються також і *кількісні обмеження*. Основні форми кількісних обмежень – це квотування (контингентування) та ліцензійний порядок імпорту.

Контингентування – це обмеження державною владою ввезення товарів певною кількістю чи сумою на встановлений період часу. Контингенти можуть установлюватися шляхом укладання двосторонніх угод. У такому разі контингенти дійсні тільки для країн, що підписали цю угоду. В іншому разі уряд країни встановлює загальний (глобальний) контингент, який можуть використовувати всі країни.

Слід розрізняти *тарифні контингенти*, котрі дозволяють ввозити певну кількість товарів за зниженим митом або безмитно. Товар, який ввозиться понад тарифний контингент, обкладається звичайним митом, встановленим у митному тарифі.

Введення імпорتنих квот переслідує дві основні цілі: захист національних виробників від іноземної конкуренції та зменшення імпорту з метою поліпшення торгового балансу.

Крім імпорتنих тарифів і квот, у національному регулюванні зовнішньоекономічних зв'язків важливу роль відіграють податки на експорт, добровільні експортні обмеження, експортні субсидії.

Добровільні експортні обмеження застосовуються, як правило, в результаті неформальних домовленостей між зацікавленими сторонами і не мають справді добровільного характеру, оскільки приймаються країною-експортером під загрозою застосування певних санкцій. Такі обмеження застосовують США та деякі країни ЄС проти японського експорту автомобілів, експорту електронних виробів з деяких країн Азії тощо.

Експортна субсидія – це певна грошова винагорода, яка виплачується експортеру. Такі субсидії використовуються для заохочення розвитку експортних виробництв і сприяють переорієнтації діяльності національних фірм з внутрішнього на зовнішній ринок. З метою протидії країна-імпортер може застосовувати компенсаційні податки, тобто податки на

імпорт, спрямовані на зниження конкурентної переваги, отриманої іноземною фірмою завдяки експортній субсидії.

Важливим інструментом регулювання зовнішньої торгівлі є різні *стандарти та технічні норми*. Деякі з них мають чітко виражений протекціоністський характер, інші, хоч і не належать до інструментів захисту національного ринку, але на практиці діють як протекціоністські бар'єри. Істотну роль відіграють також державні закупки певних товарів.

У II половині XIX ст. виникла і стала розвиватися така форма міжнародних економічних відносин, як вивезення капіталу.

Вивезення капіталу – експорт вартості в грошовій чи товарній формі фірмами і державами в інші країни з метою одержання більшого прибутку, для зміцнення економічних і політичних позицій у боротьбі за світові ринки, за утвердження конкурентоспроможності.

До основних *причин вивезення капіталу* відносять такі:

- 1) відносно надлишковий капітал у даній країні, який шукає більш вигідного вкладення коштів;
- 2) більша ємність ринків збуту продукції;
- 3) можливість одержання вигоди і пільг у процесі реалізації продукції. Досить широкий діапазон митних зборів, різні курси валюти, різні транспортні витрати – усе це відображається на витратах руху і вкладенні капіталу;
- 4) бажання окремих фірм і корпорацій використати менш жорстке законодавство щодо охорони навколишнього середовища;
- 5) наявність у країнах, куди експортується капітал, дешевшої сировини і робочої сили. Так, німецький робітник в обробній промисловості “коштує” в 4 рази більше від тайванського, в 9 раз більше від бразильського і 50 разів більше від українського;
- 6) бажання менш розвинутих країн використати науковий потенціал і управлінський досвід розвинутих країн;
- 7) стабільна політична ситуація і в цілому сприятливий інвестиційний клімат у приймаючій країні, пільговий інвестиційний режим у спеціальних вільних економічних зонах;
- 8) несприятлива соціально-політична і економічна ситуація в будь-якій країні, різке погіршення фінансової кон'юнктури та ін. Вивезення капіталу в такому випадку набуває характеру відтоку, втечі та ін.

Для країн, що експортують капітал, наслідки вивезення мають позитивне значення, оскільки вирішуються такі питання, як проблема надлишкового капіталу, певною мірою зменшується гострота економічних криз, зміцнюються позиції фінансового капіталу. Але разом з тим вивезення капіталу має й негативні наслідки:

- 1) поглиблюється структурна криза економіки розвинутих країн, через відсутність коштів ряд галузей приходять в занепад;

- 2) з'явилися нові сфери, які потребують великих капіталовкладень у середині країни, але ця потреба ігнорується монополістичним капіталом. Прикладом цього може бути екологічна сфера;
- 3) вивезення капіталу супроводжується і вивезенням робочих місць, що поглиблює проблему безробіття.

Наслідки вивезення капіталу для країн-імпортерів також неоднозначні. Для країн, що розвиваються, імпорт капіталу має позитивне значення, оскільки прискорюється розвиток продуктивних сил, відсталі регіони світу все більше втягуються в орбіту світогосподарських зв'язків. Разом з тим розвиток продуктивних сил часто односторонній. Характерним показником наслідків вивозу капіталу в країни, що розвиваються, є сальдо балансу руху фінансових ресурсів між ними і промислово розвинутими країнами – з країн, що розвиваються, коштів вивозиться набагато більше, ніж вкладається в їхню економіку.

Капітал вивозиться у двох формах – *підприємницькій* і *позичковій*. У першому випадку капітал розміщується у виробничі підприємства, а в другому надається у вигляді позики підприємцям чи уряду країни-імпортера. Розрізняють дві головні форми міжнародних інвестицій – портфельні та прямі. Портфельні інвестиції – це винятково фінансові активи у вигляді облігацій та акцій, які деномінуються в національну валюту. Переважного розвитку ця форма міжнародних економічних відносин набула ще до Першої світової війни. Головним інвестором виступала Англія, яка була зацікавлена в отриманні у такий спосіб додаткових природних ресурсів із менш розвинутих держав і колоній. Купуючи акції та облігації, інвестор претендував тільки на чистий дохід фірми. Портфельні, або фінансові, інвестиції здійснювалися насамперед за допомогою банків чи інвестиційних фондів. Після Першої світової війни портфельні інвестиції занепали й відновилися лише в 60-і роки.

Значно більше поширені в наш час *прямі інвестиції*, які є реальними капіталовкладеннями в підприємства, землю чи реманент або ж здійснюються за допомогою експортних інвестиційних товарів чи передачі технологій, досвіду управління, коли інвестор зберігає контроль над інвестованим капіталом. Прямі інвестиції використовуються, як правило, при створенні нових фірм (спільних підприємств) або ж для встановлення контролю над діючою фірмою шляхом закупівлі контрольного пакета акцій. У міжнародній практиці прямі інвестиції використовуються транснаціональними корпораціями у виробництві готових промислових виробів, видобутку сировини, розширенні сфери послуг. Вони є важливим каналом міжнародного переміщення приватного капіталу.

Серед найбільших *експортерів капіталу* – Японія, США, Франція, Німеччина, Велика Британія. Із усього обсягу експорту прямих зарубіжних інвестицій більше 95% припадає на розвинуті країни. Географічно

майже 80% прямих зарубіжних інвестицій переміщується між найрозвинутішими країнами, решта спрямовується в країни, що розвиваються, та держави з перехідною економікою.

Найважливіші *особливості сучасного вивезення капіталу*:

- 1) гігантські темпи, що випереджають основні економічні показники;
- 2) різко зросла “щільність” зарубіжних інвестицій, їх концентрація в окремих регіонах світу;
- 3) відбулися зміни в напрямках вивезення капіталу. Протягом тривалого періоду головним об’єктом вкладення капіталу були країни, що розвиваються, які мали багаті джерела сировини і дешевої робочої сили. В даний час у країни, що розвиваються, розміщують лише 35% усіх зарубіжних інвестицій, а інша частина направляється в розвинуті країни;
- 4) експорт капіталу перетворився на міжнародний капіталообмін. Міжнародний кругообіг капіталу здійснюється в рамках транснаціональних корпорацій, які мають філіали в різних країнах;
- 5) посилилася нерівномірність експорту та імпорту капіталу окремими країнами. США, як і раніше, є лідером за масштабами зарубіжних активів, але за розмірами щорічних прямих зарубіжних капіталовкладень наперед вийшли Японія, Велика Британія і Німеччина. В той же час США перетворились на головного імпортера капіталу: розміри щорічних іноземних інвестицій у США у два рази перевищують величину експортного американського капіталу;
- 6) відбувається еволюція форм вивезення капіталу, змінюється співвідношення між підприємницькою і позиковою формами експорту капіталу. Наприклад, у США протягом десятиріч переважав підприємницький капітал, а починаючи з 80-х років – позиковий;
- 7) зростання ролі держави у вивезення капіталу, розвиток державного регулювання міжнародного капіталообміну. Держава, по - перше, сама є великим інвестором, що вивозить капітал головним чином у позиковій формі; по-друге, вона надає всебічну підтримку своїм монополіям: виступає страховим гарантом приватних зарубіжних інвестицій, надає податкові пільги і т. д.; по-третє, держава часто бере під прямий контроль міграцію капіталу, встановлюючи максимальні розміри його експорту, норми репатріації прибутку на зарубіжні інвестиції та ін.

Світовий досвід показує, що країни з перехідними економіками неспроможні вийти з економічної кризи без залучення й ефективного використання іноземних інвестицій. Акумуляуючи підприємницький, державний та змішаний капітал, забезпечуючи доступ до сучасних технологій та менеджменту, іноземні інвестиції не тільки сприяють формуванню національних інвестиційних ринків, а й динамізують інші факторні ринки та

ринки товарів і послуг. Крім того, іноземні інвестиції, як правило, сприяють заходам з макроекономічної стабілізації, дозволяють вирішувати окремі соціальні проблеми трансформаційного порядку. Сприятливий інвестиційний клімат повинен забезпечити захист інвестора від інвестиційного ризику (непередбачених фінансових втрат капіталу і доходів). Фактори, що забезпечують подолання чи зменшення ризиків, формують інвестиційний клімат. До цих *факторів* відносяться:

- 1) політична воля адміністрації;
- 2) правове поле;
- 3) інвестиційна активність населення;
- 4) стан інвестиційного ринку;
- 5) статус іноземного інвестора;
- 6) стан фінансово-кредитної системи;
- 7) рівень розвитку продуктивних сил;
- 8) рівень розвитку інвестиційної сфери.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, внесених в Україну, станом на 1 січня 2007 р. становив 21186,0 млн дол., або 454,6 дол. на одну особу. Сталою є зацікавленість інвесторів до підприємств металургійного виробництва та з виробництва готових металевих виробів, у які нерезиденти вклали 1398,3 млн дол., і з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 1274,6 млн дол.

В умовах глобалізації світової економіки та зростання ролі транснаціональних корпорацій активізувалася міжнародна трудова міграція.

Міжнародна міграція робочої сили – форма міграції населення, яка полягає в переміщенні працездатного населення в межах світового господарства в пошуках роботи, кращих умов життя відповідно до економічних законів. Як і будь-яка форма міжнародних економічних відносин, міжнародна міграція робочої сили має позитивні й негативні наслідки. *Позитивним* для країн-експортерів робочої сили є зменшення безробіття, набуття емігрантами нових знань і досвіду, поліпшення їхніх (та членів їхніх сімей) умов життя, отримання країною-експортером додаткового джерела валютних доходів у формі грошових переказів від емігрантів, а отже, поліпшення й платіжного балансу (крім того, повертаючись із еміграції, наймані працівники привозять із собою цінності та заощадження на суму, яка приблизно дорівнює їхнім грошовим переказам).

До *негативних наслідків* країни-експортера відносять насамперед вплив високоосвічених та висококваліфікованих кадрів («втеча умів»). Якщо виходити з наведених вище оцінок про середню вартість створеної однієї складної робочої сили в США, яка в середньому перевищує 400 тис. дол., а інженера – до 800 тис. дол., то у випадку постійного виїзду з країни таких спеціалістів держава-експортер зазнає відповідних збитків по кожному емігранту. Ще більших збитків вона зазнає в разі виїзду

за кордон кандидата або доктора наук, підготовка яких обходиться 1 – 2 млн дол.

Як своєрідна плата за робочу силу для країни-експортера виступають перекази емігрантів і ті цінності й заощадження, які вони привозять, повертаючись на Батьківщину. У світі склалося кілька *ринків робочої сили*. Перший дуже швидко створюється в районі нафтодобувних *країн Близького Сходу*. Тут зайнято близько 3 млн іноземних робітників із сусідніх арабських країн. Про інтенсивність цієї еміграції свідчить значна частка іноземної робочої сили в її загальній чисельності. Так, в Об'єднаних Арабських Еміратах вона становить близько 90%, Катарі – понад 50, Кувейті – близько 70%.

Другий ринок склався в *країнах Західної Європи*, де почали активно використовувати іноземну робочу силу. Іноземні робітники традиційно використовуються у тих сферах, де велика частка ручної праці і де робота є небезпечною або неprestижною для місцевого населення. Їхня зайнятість тут інколи досягає 70%. В імміграції додаткової робочої сили і міждержавному пересуванні в основному бере участь молодь до 25 років, яка придатна до найважчих фізичних робіт.

Третій ринок традиційно належить *США*, трудові ресурси яких історично склалися за рахунок іммігрантів. Вони становлять близько 5% загальної кількості робочої сили.

Четвертий ринок сформувався в *Латинській Америці*, де в основному Аргентина приймає робітників із сусідніх країн. Загальна чисельність іммігрантів досягає 8 млн чол.

Міграційні зв'язки України з країнами зарубіжжя останнім часом погравалися. Згідно з законодавством, громадяни України здобули право самостійно вибирати країну працевлаштування, а іноземці – з різних мотивів в'їжджати в Україну.

Масова еміграція з України спричинюється такими обставинами:

- зростанням безробіття;
- величезною різницею в умовах життя і рівні заробітної плати в Україні і країнах Заходу;
- відсутністю перспектив професійного зростання для багатьох обдарованих людей;
- економічною нестабільністю в країні і невизначеністю шляхів виходу з неї;
- гуманітарними мотивами;
- відсутністю безпеки громадян.

Систематично збільшується чисельність громадян України, котрі виїжджають на сезонні роботи або здійснюють ділові поїздки за кордон. Значна частина трудових мігрантів з України працює за кордоном нелегально. За деякими оцінками, спробу працевлаштуватися за кордоном під час поїздки

за приватним запрошенням робить половина з тих, хто отримує дозвіл на виїзд. Їх, по суті, можна віднести до категорії напівлегальних іммігрантів, оскільки вони все ж таки мають право на в'їзд у ту чи іншу країну

Основна частина українських трудових емігрантів влаштовується за кордоном на робочі місця, які не потребують спеціальної підготовки та професійного навчання, незважаючи на те, що це люди з достатньо високий рівнем освіти: до 50 % мають вищу освіту, а понад 30 % – професійно-технічну підготовку.

Еміграція для багатьох людей та їхніх сімей є способом виживання, оскільки вони не можуть знайти роботу у своєму регіоні чи в межах країни не тільки за фахом, а й будь-яку. Має значення і той факт, що навіть на найбільш низькокваліфікованих і неprestижних роботах за кордоном трудові мігранти отримують у кілька разів вищу зарплату, ніж вони могли б заробити вдома. У Чехії, наприклад, протягом року працюють близько 0,5 млн громадян України, які зайняті головним чином у будівництві, легкій промисловості, сільському та домашньому господарстві. Потреба в робочій силі з України тут зумовлена ще й тим, що дуже значним є вплив чеських громадян на роботу до Німеччини.

Що стосується вікової характеристики, то найвищий рівень міграційної активності зафіксований серед осіб 28–40 років, понад 70% українців, що працюють за кордоном, молодші за 40 років. Отже, вітчизняний ринок праці постійно втрачає найактивнішу й найконкурентоспроможнішу частину трудового потенціалу країни.

Функціональною формою організації *валютних відносин* на рівні міждержавних зв'язків є *світова валютна система*. Складовими ланками світової валютної системи є: міжнародні ліквідні ресурси (іноземна валюта, золото та інші платіжні засоби), механізм регулювання валютних паритетів і курсів, міжнародні валютні ринки і ринки золота, система міжнародного кредитування та міждержавних розрахунків, відповідні інфраструктурні ланки тощо.

Міжнародна валютна система в своєму еволюційному розвитку пройшла три основних етапи: *золотого, золото-валютного (доларового) і паперово-валютного стандартів*.

Система золотого стандарту сформувалася на початку XIX ст. і функціонувала до 20–30-х років XX ст. Її визначальними ознаками були: функціонування золота як світових грошей; фіксація золотого вмісту національних валют; їхня безпосередня конвертованість у золото; наявність на цій основі фіксованих валютних курсів.

Система золотого стандарту забезпечувала загальність світових грошей, їхню повну конвертованість, стійкість купівельної спроможності та валютних курсів, а також автоматичне (внаслідок міграції золота) урівноваження платіжних балансів окремих держав, стабільність світових цін.

Разом з тим система золотого стандарту мала й істотні обмеження. Вона була занадто жорсткою, недостатньо еластичною, дорогою, залежною від рівня видобутку монетарного товару. Найбільшою їх вадою було те, що умови функціонування золотого стандарту суттєво обмежували можливості проведення окремими державами власної валютно-грошової політики. Такі обмеження стали підставою для заміни після Першої світової війни золотого стандарту *золото-валютним (золотодевізним)*. Сутність останнього зводилася до того, що поряд із золотом функцію міжнародних платіжних засобів взяли на себе і деякі валюти провідних країн світу. Інституціонально система золотодевізного стандарту була заснована рішеннями міжнародної Генуезької конференції, що відбулася у 1922 р. Однак і після укладення Генуезької угоди грошові системи майже 80 країн Заходу продовжували функціонувати в режимі золотого стандарту.

Повний відхід країн Заходу від золотого стандарту відбувся в період “великої депресії” і у перші післякризові роки. Спочатку Англія (1931 р.), а потім і США (1933 р.) вимушені були відмовитися від внутрішньої конвертованості паперових грошей на золото. До початку Другої світової війни практично всі країни Заходу припинили розмін на золото паперових знаків вартості, чим підірвалися внутрішні основи функціонування золотого стандарту.

У роки Другої світової війни система міжнародної торгівлі та валютних відносин зазнала фактично повного краху. Для виправлення цього становища в 1944 р. в місті Бреттон-Вудсі (США) зібралася міжнародна валютно-фінансова конференція, на якій було утворено міжурядову установу при ООН з регулювання валютних відносин – Міжнародний валютний фонд (МВФ). Згідно зі статутом МВФ було визначено основні принципи нової валютної системи, яка дістала назву *Бреттон-Вудської*. На відміну від золотого стандарту, її основою стала система золото-валютного стандарту, яка в своєму подальшому розвитку трансформувалася в систему золото-доларового стандарту. Бреттон-Вудська валютна система функціонувала до середини 70-х років і відіграла суттєву роль у поглибленні міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації виробництва, інтенсивному розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Основні *принципи функціонування Бреттон-Вудської системи* такі:

- 1) завдяки тому, що паритети майже всіх валют було зафіксовано в МВФ в доларах США, зв'язок їх з монетарним товаром здійснювався за системою: золото–долар–національні валюти. У цьому поєднанні долар виступав як знак золота, як різновид світових грошей;
- 2) Бреттон-Вудська валютна система, як і система золотого стандарту, дотримувалася принципу фіксованих валютних курсів, що мало суттєве значення для розвитку зовнішньої торгівлі. Офіційні курси валют установлювалися визначенням їхнього золотого вмісту і відповідно до цього твердо фіксувалися по відношенню до долара.

- 3) долар, функціонуючи в режимі золотого стандарту, прирівнювався до золота за визначеним паритетом на основі фіксації ринкової ціни на золото: 1 долар = 0,888 г золота; ціна 1 унції (31,1 г) – 35 дол;
- 4) важливою нормою Бреттон-Вудської системи була заборона вільної (приватної) купівлі-продажу золота. Ці операції могли здійснюватися лише на рівні центральних банків з фіксованою ціною – 35 доларів за 1 унцію.

Тривалий час ефективність функціонування Бреттон-Вудської системи (золото–долар–національна валюта) забезпечувалася високим рівнем стійкості та довіри до долара, який виконував функцію міжнародного засобу платежу і резервної валюти. Ця довіра ґрунтувалася на його конвертованості у золото для центральних банків. Така конвертованість забезпечувалася нагромадженням США значної частки централізованих запасів золота. У 1949 р. централізовані золоті запаси США оцінювали в 24,6 млрд доларів, що в 3,15 разу перевищувало загальну суму доларів, яка була розміщена в іноземних банках.

У кінці 60-х на початку 70-х років ситуація суттєво змінилася. США значною мірою втратили на світовому ринку свої конкурентні переваги: виник дефіцит платіжного балансу, почали розвиватися інфляційні процеси, різко скоротилися запаси золота. Почалася масова погоня за золотом як більш стійким грошовим активом і відповідна відмова від долара. У цій ситуації США, по суті, повністю втратили можливість здійснювати обмін доларів на золото за фіксованою ціною. Визначаючи це, 15 серпня 1971 р. було прийнято рішення про припинення конвертованості долара на золото. Відміна одного з вихідних принципів системи означала її фактичний крах.

Контури нової валютної системи, що функціонує і розвивається у світовій економіці, й понині були визначені на нараді представників країн-членів МВФ, що відбулася в місті Кінгстоні на Ямайці в січні 1976 р. Кінгстонська угода поклала початок утворенню *Ямайської валютної системи*. Ця система почала функціонувати після відповідних ратифікацій зазначеної Угоди державами-учасниками з квітня 1978 р. Зміст визначальних принципів Ямайської валютної системи такий:

- 1) Кінгстонською угодою проголошено повну демонетизацію золота в сфері валютних відносин. Відмінено офіційний паритет, офіційну ціну на золото і фіксацію масштабу цін (вмісту золота) національних грошових одиниць, знято будь-які обмеження у його приватному використанні;
- 2) Кінгстонська угода поставила за мету перетворити створену ще в 1969 р. Міжнародним валютним фондом колективну міжнародну одиницю – *спеціальні права запозичення* на головний резервний актив та міжнародний засіб розрахунків і платежу;

3) особливо важливою ознакою механізму Ямайської системи є запровадження “плаваючих” валютних курсів національних грошових одиниць.

У другій половині ХХ ст. набула розвитку така форма міжнародних економічних відносин, як міжнародна економічна інтеграція. *Міжнародна економічна інтеграція* характеризується взаємним сплетенням економік різних країн, проведенням узгодженої державної політики як у взаємних економічних відносинах, так і у відносинах з третіми країнами.

Нагромаджений досвід розвитку інтеграційних процесів у світовому господарстві свідчить про необхідність проходження чотирьох етапів у становленні і розвитку економічної інтеграції. Розрізняють такі *форми інтеграції* – зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз. *Зона вільної торгівлі* – це об’єднання країн, у межах якого ліквіднуються торговельні бар’єри на шляху взаємної торгівлі. *Митний союз* – об’єднання, в якому поряд із зоною вільної торгівлі існує єдине зовнішньоторговельне мито при торгівлі із третіми країнами і проводиться спільна торговельна політика. *Спільний ринок* – поряд із вільним переміщенням товарів та послуг, відбувається вільне переміщення капіталів та робочої сили. *Економічний союз* – об’єднання, яке характеризується спільною економічною політикою, в тому числі валютною.

Найбільш яскравим прикладом функціонування економічної інтеграції є *Європейський Союз*. 8 квітня 1951 р. в Парижі був підписаний договір про Європейське об’єднання вугілля і сталі, в яке ввійшли 6 країн – Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург. Так було зроблено перший крок до створення економічного співтовариства. Новий могутній імпульс західноєвропейська інтеграція одержала в 1957 р., коли в Римі тими самими країнами були підписані договори про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства по атомній енергії (Євроатом).

У 1973 р. відбулося перше розширення ЄЕС до 9 членів (добавилися Велика Британія, Данія та Ірландія). У 1981 р. членом ЄЕС стала Греція, у 1986 – Іспанія і Португалія, у 1995 – Швеція, Австрія, Фінляндія, у 2004 – Польща, Чехія, Словенія, Угорщина, Словаччина, Мальта, Кіпр, Естонія, Латвія, Литва, у 2007 р. – Болгарія та Румунія. На початок нового сторіччя ЄС залишається найбільшим і найпотужнішим інтеграційним об’єднанням у світі, метою якого є сприяння економічному добробуту, підвищенню життєвого рівня народів Європи, зміцненню миру і свободи та створенню стійкого союзу народів Європи.

Інтенсивно інтеграційні процеси розвиваються в Північній Америці. В зовнішньоекономічному плані США також включились в інтеграційну модель міжнародної економічної взаємодії. Так, уся територія Північної Америки охоплена *Північноамериканською угодою про вільну торгівлю (НАФТА)*, укладеною в 1992 р. (набула чинності в 1994 р.).

Процес лібералізації торгівлі в НАФТА відбувається поступово. З 1994 р. знижено митні податки в торгівлі промисловими і продовольчими товарами; в наступні 5 років зниження становило ще 5%. Остаточні митні податки були усунені в 2003 р.; таким чином, процес усунення всіх обмежень тривав на 5 років довше, ніж передбачалося угодою (до 1998 р.).

Створення північноамериканського спільного ринку відкриває нові горизонти економічної взаємодії США і Канади з країнами Латинської Америки. Спочатку це відбуватиметься через зв'язки Мексики, яка має режим вільної торгівлі з п'ятьма державами Центральної Америки, а потім вибудується нова модель відносин інших латиноамериканських країн з могутніми північними сусідами.

Міжнародний бізнес – це частина загальної системи міжнародних економічних відносин, що відповідає стосункам, пов'язаним з діловою діяльністю промислового, комерційного, валютно-фінансового, перевізного типів. Кожна форма міжнародних економічних відносин відображена в міжнародному бізнесі, і виходячи з них можна говорити про такі види міжнародного бізнесу, як валютний, промисловий, фінансово-кредитний, торговий, аграрний, кожен з яких, має свої підвиди.

Найпоказовішим проявом міжнародного бізнесу є спільне підприємництво та транснаціональний бізнес.

Спільне підприємництво – це діяльність, у якій бере участь спільний капітал, що утворився з пайових внесків партнерів двох або більше країн, котрі спільно здійснюють господарську діяльність, керуючи створеним спільним підприємством і розподіляючи між собою отримані прибутки пропорційно до вкладених капіталів.

Спільні підприємства розрізняються залежно від того, де, з ким, з якою часткою участі партнерів і з якою метою вони створюються.

Транснаціональні корпорації – це національні монополії з закордонними активами. Їх виробнича і торговельна діяльність виходить за межі однієї держави.

Правовий режим ТНК передбачає ділову активність, що здійснюється в різних країнах через створення в них філіалів і дочірніх компаній. Ці компанії мають відносно самостійні служби виробництва і збуту готової продукції, науково-дослідних розробок та ін. В цілому вони становлять великий виробничий комплекс із правом власності над акціонерним капіталом лише представників країни-засновника.

Важливе значення для розвитку міжнародного бізнесу мають *вільні економічні зони*. *Вільна економічна зона (ВЕЗ)* являє собою частину національної території країни, на якій встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування законодавства країни, орієнтований на посилення зовнішньоекономічних зв'язків, насамперед за рахунок залучення іноземного капіталу. Такого типу тери-

торіальні утворення не характерні для якогось одного континенту, а стали важливим елементом структурних перетворень у світовій економіці. Функціонування більш як 600 ВЕЗ практично в усіх країнах світу справляє вплив на загальноекономічні процеси – збільшення обсягів виробництва, посилення зовнішньоекономічного обміну, зростання чисельності зайнятих, підвищення рівня життя тощо. Найбільша кількість ВЕЗ сконцентрована в країнах, які розвиваються, а частка продукції, виробленої на території всіх ВЕЗ, перевищує 5% загального обсягу світової торгівлі.

12.3. Глобалізація світогосподарських зв'язків та загально-цивілізаційні проблеми людства

Хоча перед людством стоїть безліч завдань різного масштабу і характеру, з них можна виділити групу глобальних проблем, на що ще в 60-і роки ХХ ст. звернули увагу такі визначні економісти, як О. Тоффлер, Д. Медоуз, П. Кеннеді та ін.: обмеженість ресурсів, перенаселення планети, порушення екологічної рівноваги, інтернаціоналізація господарського життя, політики, науки, культури, розвиток науково-технічного прогресу, глобальна комп'ютеризація тощо. Галузь економічної науки, яка займається ключовими планетарними проблемами сучасності і майбутнього людської цивілізації, одержала назву «глобалістика». До сфери інтересів цієї галузі науки входять проблеми світового характеру, які або зачіпають інтереси широкого кола держав чи навіть усього світового співтовариства, або ж ті, що потребують рішучих дій на основі колективних зусиль з метою усунення загальної загрози або запобігання регресу в умовах життя людей. *Глобальні проблеми* торкаються всього людства, зачіпаючи інтереси і долі всіх країн, народів і соціальних прошарків, вони призводять до значних економічних і соціальних втрат, а у випадку загострення можуть загрожувати самому існуванню людської цивілізації; вони потребують для свого рішення співпраці в загально-планетарному масштабі, спільних дій усіх країн і народів. Серед глобальних проблем частіше за все фігурують проблеми світу і роззброєння, екологічна, демографічна, енергетична, сировинна, продовольча, використання ресурсів Світового океану, освоєння космічного простору і деякі інші. Уважний погляд на них дозволяє помітити, що глобальні проблеми тісно взаємопов'язані, зокрема енергетична і сировинна проблеми співвідносяться з екологічною, екологічна з демографічною, демографічна з продовольчою і т. д. Тому аналіз цих проблем, не кажучи вже про пошуки шляхів їх вирішення, являє собою складне наукове завдання. Підходи до аналізу причин виникнення самого кола цих проблем, наслідків і шляхів їх дозволу постійно видозмінюються. У 90-і роки склалася приблизно така *класифікація глобальних проблем*:

- 1) *політичні і соціально-економічні* (збереження світу і запобігання ядерній війні, обмеження гонки озброєнь і роззброєння, стійкість розвитку світової спільноти);
- 2) *проблеми, пов'язані з природно-економічним розвитком* (екологічна, енергетична, сировинна, продовольча, проблема збереження клімату, проблеми Світового океану і т. д.);
- 3) *соціальні* (міжнародні конфлікти, проблеми демографії, питання культури, освіти і охорони здоров'я);
- 4) *змішані проблеми*, виникнення і невирішеність приховує загрозу масової загибелі людей (військові і регіональні конфлікти, злочинність, техногенні катастрофи, стихійне лихо);
- 5) *наукові проблеми* (освоєння космічного простору, довгострокове прогнозування в різних галузях та ін.).

Варто ще раз зазначити, що в розумінні, класифікації та ієрархії пріоритетних глобальних проблем відбуваються істотні зміни. Деякі автори вважають, що на першому місці серед глобальних проблем, як і раніше, залишається питання запобігання ядерній війні, інші на перше місце ставлять екологічну проблему, треті – демографічну, продовольчу або проблему подолання відсталості розвитку ряду країн світу. Очевидно, що всі ці проблеми можна назвати пріоритетними, оскільки всі глобальні проблеми стосуються виживання людства. Вони породжені різними чинниками, поява яких пов'язана передусім з інтернаціоналізацією господарського життя. Тому глобальні проблеми є об'єктом досліджень у сфері світової економіки, соціології, права, біології, географії, екології, океанології та ін. Почала розвиватися *геоглобалістика*, яка пропонує вивчення проблем на трьох послідовних рівнях – глобальному, регіональному, на рівні країни. Загострення загальних для всього людства глобальних проблем посилює необхідність узгоджених дій для їхнього вирішення, необхідність спільного вироблення оптимальних варіантів розвитку. Глобальні проблеми не можна вирішити швидко і на рівні окремих країн. Необхідний єдиний міжнародний механізм їх вирішення і регулювання, визначення міжнародних правових та економічних норм. Великі надії в розв'язанні глобальних проблем покладаються на ООН, МВФ, СОТ, регіональні і галузеві організації, які мають великий досвід координації міжнародних зусиль, використання ресурсів, регулювання міжнародних економічних відносин.

ЧАСТИНА II МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЬ ТЬ З ДИСЦИПЛІНИ “ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ”

МОДУЛЬ I. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Тема 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ЯК НАУКА

1. Етапи становлення і розвитку економічної думки в суспільстві. Сучасні економічні теорії.
  - 1.1. Виникнення та еволюція економічної теорії до кінця ХІХ ст.
  - 1.2. Зародження та становлення економічної думки в докласичний період. Школа меркантилізму.
  - 1.3. Класична економічна теорія.
  - 1.4. Класична школа.
  - 1.5. Марксистська політична економія. Соціалісти-утопісти.
  - 1.6. Історична школа та маржиналізм.
  - 1.7. Сучасна економічна думка та її розвиток.
  - 1.8. Неокласична економічна теорія.
  - 1.9. Неолібералізм.
  - 1.10. Інституціоналізм.
  - 1.11. Кейнсіанство та його еволюція.
  - 1.12. Монетаризм та його принципи регулювання макроекономічних процесів.
2. Предмет економічної теорії та його місце в системі економічних наук.
  - 2.1. Предмет економічної теорії.
  - 2.2. Місце економічної теорії в системі суспільних наук.
  3. Економічні закони та категорії, їх класифікація.
    - 3.1. Суть та класифікація економічних законів. Їхня класифікація.
    - 3.2. Характеристика економічних категорій.
  4. Метод економічної теорії та його складові елементи.
    - 4.1. Поняття та структура методу економічної теорії та його вихідні елементи.
    - 4.2. Засоби та методи економічного аналізу.

Основні поняття і терміни теми

Основи економічної теорії, політекономія, макроекономіка, мікроекономіка, економікс, економіка, меркантилізм, фізіократи, класична школа, Адам Сміт, Давид Рікардо, марксистська школа, вартість продукту, соціалісти-утопісти, кейнсіанська школа, маржиналізм, інституціональна школа, історична школа, сучасні школи економічної теорії, економічні

зако́ни та катего́рії, мето́ди еконо́мічної теорі́ї, синте́з та аналі́з, деду́кція та інду́кція, ло́гічне та істо́ричне, спе́цифі́чні мето́ди пі́знання.

Питання для обговорення

1. Проаналізуйте етапи розвитку економічної думки і спробуйте обґрунтувати необхідність виникнення провідних шкіл економічної теорії.
2. Охарактеризуйте основні течії економічної думки. Чи є між ними спільні і відмінні риси?
3. Які головні напрями сучасної економічної думки ви знаєте? Чи пов'язані вони із сучасним світом?
4. В чому полягає предмет економічної теорії?
5. Чим відрізняються поняття економікс, економічна теорія та політична економія?
6. Згадайте функції економічної теорії. Яке місце економічної теорії в сучасному житті?
7. В чому суть економічного закону? Які види економічних законів вам відомі?
8. Дайте визначення економічної категорії. Наведіть приклади.
9. Як ви розумієте метод економічної теорії? У чому суть абстрактного методу?
10. Які методи вивчення економічних явищ і процесів вам відомі?

Теми доповідей

1. Сучасні економічні теорії та їх вплив на розвиток економіки.
2. Вклад класичної та кейнсіанської шкіл у розвиток економічної думки.
3. Адам Сміт – видатний вчений-економіст XVIII ст.

Тестові завдання до теми

1. Класична школа, розглядаючи вплив держави на економічні процеси в середині держави вважала, що вона повинна:

- а) втручатись та повністю їх контролювати;
- б) впливати на грошово-кредитну політику;
- в) не втручатись в економічні процеси;
- г) впливати на доходи населення, тобто регулювати платоспроможний попит.

2. Вивчення та пояснення процесів і явищ економічного життя суспільства, дослідження умов та характер функціонування суспільного виробництва та його вплив на соціальні процеси – це:

- а) пізнавальна функція;
- б) теоретична функція;
- в) практична функція;
- г) методологічна функція.

3. Наука, яка вивчає закони розвитку економічних систем, що виникають із приводу виробництва та привласнення товарів і послуг в усіх сферах суспільного відтворення, а також ті аспекти еволюції національної свідомості, духу народу, його культури, психології, моралі та поведінки, що впливають на процес економіки, – це:

- а) політекономія;
- б) менеджмент;
- в) економічна теорія;
- г) економікс.

4. Теоретичний вираз, мислені форми виробничих відносин, економічних явищ і процесів, які реально існують, – це:

- а) економічні закони;
- б) методи пізнання економічних процесів;
- в) економічні категорії;
- г) суперечності.

5. Досліджується економічне явище у взаємозв'язку і взаємодії його складових елементів при:

- а) аналізі;
- б) синтезі;
- в) індукції;
- г) дедукції.

6. Економічна теорія, яка виражала інтереси торговельної буржуазії епохи первісного нагромадження капіталу, – це:

- а) фізіократизм;
- б) меркантилізм;
- в) класична школа;
- г) кейнсіанська школа.

7. Автором принципу „невидимої руки” є:

- а) Джон Кейнс;
- б) Франсуа Кене;
- в) Самуельсон;
- г) Адам Сміт.

8. Згідно з марксистською школою економічної теорії, джерелом вартості є:

- а) праця робітника;
- б) якість товару;
- в) співвідношення попиту та пропозиції;
- г) кількість товару на ринку.

9. У якому році був введений термін “політекономія”:

- а) 1629;
- б) 1625;
- в) 1618;
- г) 1615?

10. Яка з економічних шкіл вперше зробила предметом свого аналізу процес виробництва, а не сферу обігу:

- а) класична школа;
- б) меркантилізм;
- в) школа фізіократів;
- г) маржиналізм?

11. Представниками класичної економічної теорії є:

- а) Адам Сміт, Давид Рікардо;
- б) Антуан Монкретьєн, Томас Менн;
- в) Аристотель, Платон;
- г) Джон Кейнс, Самуельсон.

12. Хто першим ввів термін “політична економія”:

- а) Франсуа Кене;
- б) Антуан Монкретьєн;
- в) Адам Сміт;
- г) Аристотель?

13. Яке визначення найбільш точно передає суть предмета економічної теорії:

- а) наука про суспільство на різних стадіях його розвитку;
- б) наука про економічні відносини людей з приводу раціонального використання обмежених ресурсів для найповнішого задоволення своїх потреб;
- в) наука про управління підприємствами для досягнення максимальної ефективності їх функціонування;
- г) наука про вибір ефективної державної політики для вирішення актуальних соціально-економічних проблем?

14. Економічні категорії – це:

- а) методи регулювання економічних процесів;
- б) норми господарської поведінки людей;
- в) логічні поняття, які в узагальненому вигляді відображають сутність окремих економічних явищ;
- г) економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності.

15. Економічні закони відображають:

- а) взаємодію сил природи;
- б) істотні, стійкі, повторювані внутрішні причинно-наслідкові зв'язки і залежності реальних економічних явищ і процесів;
- в) відношення людей до сил природи;
- г) суперечності між продуктивними силами і виробничими відносинами.

16. Економічні закони мають об'єктивний характер тому, що:

- а) не залежать від волі та свідомості людей;
- б) функціонують в усіх економічних системах;
- в) люди ставляться до них байдуже;
- г) діють у процесі господарської діяльності людей?

17. Що є об'єктом вивчення економічної теорії:

- а) суспільство в цілому;
- б) економічна система;
- в) економічна політика держави;
- г) економічна діяльність людей.

18. Положення якої економічної школи вперше детально обґрунтують необхідність втручання держави в економічні процеси та запроваджують термін “макроекономіка”:

- а) класична школа;
- б) школа неолібералізму;
- в) кейнсіанська школа;
- г) монетаристська школа?

19. До якого з видів економічних законів належить економічний закон зростання потреб:

- а) загальні;
- б) специфічні;
- в) закони, що притаманні декільком суспільним способам виробництва;
- г) закон, що діє лише на одній стадії суспільного способу виробництва?

20. Яке визначення характеризує метод дедукції:

- а) висунення гіпотези та перевірка її на практиці;
- б) перехід від узагальнення до поодиноких фактів;
- в) аналіз фактів і їх узагальнення;
- г) збирання фактичного матеріалу?

Вправи

- Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
  - вміння наживати достаток, або діяльність, спрямовану на нагромадження багатства;
  - основою цієї економічної течії є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно-необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби в ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів;
  - економічна концепція, згідно з якою грошова маса в обігу відіграє визначальну роль у формуванні економічної кон'юнктури та встановленні причинно-наслідкових зв'язків між зміною кількості грошей і величиною валового національного продукту, а також розвитку виробництва;
  - це наука, яка вивчає закони розвитку економічної системи, що виникають з приводу виробництва та привласнення товарів і послуг в усіх сферах суспільного відтворення, а також ті аспекти еволюції національної свідомості духу народу, його культури, психології, моралі та поведінки, що впливають на процес економіки;
  - ця функція полягає в розкритті процесу еволюції різних економічних систем, обґрунтуванні суті економічних явищ у суспільстві, розкритті суті законів та обґрунтуванні механізму їхньої дії.

Терміни і поняття

1. Меркантилізм	5. Економічна теорія
2. Економікс	6. Теоретична функція
3. Монетаризм	7. Маржиналізм
4. Хремастика	8. Практична функція

- Розв'яжіть структурно-логічні тести:
  - Нижче наведено ознаки, що стосуються систем:
    - складність (наявність рівнів складності);
    - детерміновані причинно-наслідкові зв'язки;
    - здатність до саморегулювання (встановлення внутрішньої збалансованості);
    - здатність до самоорганізації;
    - здатність до саморозвитку;
    - імовірнісні причинно-наслідкові зв'язки;
    - можливість визначення в системі первинних елементів;
    - здатність адаптуватися до умов функціонування.Які з наведених ознак:
    - характерні для економіки як великої системи;
    - не притаманні економіці?

2. Нижче наведено дисципліни, що входять до структури економічної науки:

- 1) економіка приладобудування і радіоелектроніки;
- 2) бухгалтерський облік і аналіз господарської діяльності;
- 3) державні фінанси;
- 4) управління і організація промислового виробництва;
- 5) економічна кібернетика;
- 6) економічна теорія;
- 7) організація і нормування праці;
- 8) політична економія;
- 9) економіка транспорту;
- 10) теорія статистики;
- 11) економіко - математичне моделювання;
- 12) економічне прогнозування;
- 13) економіка сільського господарства;
- 14) менеджмент.

Об'єднайте дисципліни в чотири групи:

- а) теоретичні;
- б) галузеві;
- в) функціональні;
- г) методичні.

3. Наведені нижче тези відображають розуміння предмета економічної теорії різними історичними школами:

- 1) виробництво і розподіл матеріальних благ у суспільстві;
- 2) домашнє (міське) господарство;
- 3) торгівля (внутрішня і зовнішня);
- 4) сільськогосподарське (фермерське) виробництво;
- 5) суспільні виробничі відносини.

Які з наведених визначень відображають погляди:

- а) представників стародавнього(античного) періоду;
- б) меркантилістів;
- в) фізіократів;
- г) класичної політекономії;
- д) марксизму?

4. Відомі три основні загальнонаукові методи, що використовуються економічною наукою: а) аналіз і синтез, б) економіко-математичне моделювання і в) економічні експерименти.

Визначте, якими методами переважно повинні вирішуватися такі завдання:

- 1) вибір варіанта системи оплати праці;
- 2) дослідження динаміки життєвого рівня населення;
- 3) розробка прогнозу ринкової кон'юнктури;
- 4) перевірка пропозицій з питань удосконалення оподаткування;
- 5) вибір варіанта інвестицій з урахуванням затрат;
- 6) визначення тенденцій у використанні природних ресурсів.

Тема 2. СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ФАКТОРИ, ЩО НА НЬОГО ВПЛИВАЮТЬ

1. Суть і структура продуктивних сил та виробничих відносин.
  - 1.1. Матеріальне виробництво – основа життя людського суспільства.
  - 1.2. Продуктивні сили та виробничі відносини.
  - 1.3. Суть та характеристика виробничих відносин суспільства.
  - 1.4. Суть власності та характеристика аспектів власності.
  - 1.5. Визначення сутності економічної системи.
2. Фази та сфери суспільного виробництва.
  - 2.1. Фази суспільного виробництва. Їхня характеристика.
  - 2.2. Сфери суспільного виробництва. Їхня характеристика.
  - 2.3. Результативність суспільного виробництва.
3. Суспільно-економічні формації.
  - 3.1. Суть та складові суспільно-економічної формації.
  - 3.2. Формаційний підхід до розвитку суспільства.
  - 3.3. Цивілізаційний підхід.

Основні поняття і терміни теми

Суспільне виробництво, праця, робоча сила, предмети та засоби праці, суспільні відносини, виробничі відносини, кооперація і поділ праці, соціально-економічні відносини, техніко-економічні відносини, організаційно-економічні відносини, економічна система, продуктивні сили суспільства, виробництво, розподіл, обмін, споживання, інфраструктура, суспільно-економічна формація, цивілізація.

Питання для обговорення

1. Що таке суспільне виробництво? його структура та роль у житті людей.
2. Які фактори виробництва вам відомі і який вплив вони мають на розвиток виробництва та суспільства в цілому?
3. Продуктивні сили, їх склад та роль у розвитку суспільства.
4. Що виражають виробничі відносини?
5. Чим відрізняються організаційно-економічні та соціально-економічні виробничі відносини?
6. Охарактеризуйте фази суспільного виробництва.
7. У чому суть основного виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури? Який між ними взаємозв'язок?
8. Охарактеризуйте базис, надбудову, спосіб виробництва, суспільно-економічну формацію.
9. У чому полягає зміст формаційного та цивілізаційного підходу до розвитку суспільства?
10. Дайте визначення економічної системи. Охарактеризуйте її складові та типи.

Теми доповідей

1. Виробнича інфраструктура та її елементи.
2. Цивілізація та її складові елементи.
3. Формацийний підхід до розвитку людства, його недоліки.

Тестові завдання до теми

1. Суспільна форма продуктивних сил, змістом якої є відносини між людьми у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних та духовних благ, – це:

- а) соціально-економічні відносини;
- б) виробничі відносини;
- в) техніко-економічні відносини;
- г) організаційно-економічні відносини.

2. Соціальна інфраструктура – це:

а) комплекс галузей, які обслуговують основне виробництво і забезпечують ефективну економічну діяльність на кожному підприємстві і в народному господарстві в цілому;

б) галузі матеріального виробництва, де без посередньо виготовляються предмети споживання й засоби виробництва;

в) нематеріальне виробництво, де створюються нематеріальні форми багатства, які відіграють вирішальну роль у всебічному розвитку трудящих, примноженні їхніх розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищенні освітнього та культурного рівня;

г) сукупність форм та методів господарювання, властивих усім галузям народного господарства, тобто економіці в цілому.

3. Історичний конкретний стан суспільства, який характеризується особливим способом праці, певною суспільно-виробничою технологією та відповідною матеріальною та духовною культурою, – це:

- а) основне виробництво;
- б) економічна система;
- в) суспільний спосіб виробництва;
- г) цивілізація.

4. Якої із суспільно-економічних формацій не існувало:

- а) первіснообщинної;
- б) комуністичної;
- в) капіталістичної;
- г) інформаційної?

5. Фундаментальна проблема суспільного виробництва – це:

- а) недостатність нових технологій;
- б) відсутність робочої сили;
- в) обмеженість виробничих ресурсів;
- г) природні монополії.

6. До характерних рис ринкової економіки не відносять:

- а) конкуренцію;
- б) попит та пропозицію;
- в) централізоване планування;
- г) вільне підприємництво.

7. Змішана економіка – це:

а) економічна система, в якій матеріальні ресурси перебувають у державній власності, основним регулятором економіки є ринковий механізм;

б) економічна система, в якій матеріальні ресурси перебувають у приватній власності, а основним регулятором економіки є директивний план;

в) економічна система, в якій співіснують приватна та державна власність і яка спирається на ринковий механізм і державне регулювання;

г) економічна система, в якій матеріальні ресурси перебувають у державній власності, а регулятором економіки є державне регулювання.

8. Сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їхньої взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів та послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства, – це:

- а) економічна система;
- б) продуктивні сили;
- в) робоча сила;
- г) виробничі відносини.

9. Цивілізація – це:

а) історичний конкретний стан суспільства, який характеризується особливим способом праці, певною суспільно-виробничою технологією та відповідною матеріальною та духовною культурою;

б) нематеріальне виробництво, де створюються нематеріальні форми багатства, які відіграють вирішальну роль у всебічному розвитку трудящих, примноженні їхніх розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищенні освітнього та культурного рівня;

в) сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання

товарів та послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства;

г) загальна умова виробництва, вияв волі певного класу і правове оформлення цієї волі в юридичних актах та нормах.

10. Перший історичний етап розвитку техніки:

- а) автоматизація;
- б) механізація;
- в) хімізація;
- г) інструменталізація.

11. Уманський державний аграрний університет належить до:

- а) основного виробництва;
- б) виробничої інфраструктури;
- в) соціальної інфраструктури;
- г) ринку золота.

12. Страхова компанія “ТАСС”, що здійснює страхування майна підприємств, належить до:

- а) основного виробництва;
- б) виробничої інфраструктури;
- в) соціальної інфраструктури;
- г) ринку золота.

13. Приватне підприємство “Агат”, яке займається виробництвом ювелірних виробів відноситься до:

- а) основного виробництва;
- б) виробничої інфраструктури;
- в) соціальної інфраструктури;
- г) ринку золота.

14. Що таке економічна система суспільства:

- а) сукупність процесів виробництва та споживання;
- б) сукупність деяких видів господарської діяльності суспільства;
- в) сукупність взаємопов’язаних економічних елементів, які утворюють певну цілісність – економічну структуру суспільства;
- г) економічні відносини, що складаються на фазі виробництва?

15. Якщо економічні процеси в суспільстві регулюються і ринком, і державою, то така економіка є:

- а) змішаною;
- б) традиційною;
- в) командною;
- г) ринковою.

16. Що найповніше характеризує суспільний характер виробництва:

- а) безпосередні та опосередковані зв'язки між підприємствами матеріального виробництва;
- б) виробництво, розподіл і обмін засобів виробництва;
- в) суспільна діяльність, спрямована на задоволення духовних потреб людини;
- г) зв'язки і кооперування всіх економічних суб'єктів у процесі виробництва матеріальних і духовних благ?

17. Що безпосередньо не входить до складу матеріального виробництва:

- а) сільське господарство;
- б) духовне виробництво;
- в) промисловість;
- г) будівництво?

18. Що можна безпосередньо віднести до фактора виробництва:

- а) працю;
- б) капітал;
- в) грошовий кредит;
- г) землю?

19. Що є історично нетрадиційним, сучасним фактором виробництва:

- а) праця;
- б) наука, інформація;
- в) земля;
- г) капітал?

20. Які економічні системи вивчає економічна теорія:

- а) тільки ринкову економіку;
- б) економічні системи, засновані на суспільній власності;
- в) всі економічні системи на всіх етапах розвитку;
- г) змішану економічну систему?

Вправи

1. Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
  - а) являє собою комплекс галузей, які обслуговують основне виробництво і забезпечує ефективну економічну діяльність на кожному підприємстві і в н/г в цілому;
  - б) сукупність усіх видів економічної діяльності та економічних відносин між людьми в процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво,

- обмін, розподіл і споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства;
- в) суспільна форма розвитку продуктивних сил, змістом якої є відносини (зв'язки) між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних і духовних благ;
  - г) фактори (передусім людина), які забезпечують перетворення речовин природи відповідно до потреб людей, створюють матеріальні й духовні блага і визначають зростання продуктивності суспільної праці;
  - д) створена за законами природи річ або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці.

Терміни і поняття

1. Предмети праці	5. Соціальна інфраструктура
2. Засоби праці	6. Суспільно-економічна формація
3. Виробничі відносини	7. Виробнича інфраструктура
4. Продуктивні сили	8. Економічна система

2. Розв'яжіть структурно-логічні тести:

1. Нижче подано деякі галузі матеріального і нематеріального виробництва:
  - 1) виробництво взуття;
  - 2) видобуток нафти і газу;
  - 3) охорона здоров'я;
  - 4) ремонт побутової апаратури;
  - 5) залізничний транспорт вантажний;
  - 6) залізничний транспорт пасажирський;
  - 7) розробка будівельних проектів;
  - 8) виробництво промислового устаткування;
  - 9) кінцева переробка сільськогосподарської сировини;
  - 10) ремонт промислового устаткування;
  - 11) вища і середня освіта;
  - 12) будівництво житла;
  - 13) промислове будівництво;
  - 14) роздрібна торгівля;
  - 15) оптовий продаж засобів виробництва;
  - 16) виробництво будматеріалів.

Об'єднайте наведені галузі в такі групи:

- а) матеріальне виробництво, в тому числі:
  - а₁) для особистих потреб;
  - б₁) для виробничих потреб;

- б) нематеріальне виробництво, в тому числі:
  - а₂) для особистих потреб;
  - б₂) для виробничих потреб.

2. Нижче подано окремі елементи факторів суспільного виробництва:

- 1) знання, досвід, вміння працівників;
- 2) будівлі і споруди підприємств;
- 3) машини і устаткування підприємств;
- 4) творчий потенціал вчених;
- 5) сировина і матеріали;
- 6) потенціал підприємницької діяльності;
- 7) енергоносії;
- 8) передавальне обладнання;
- 9) транспортні засоби;
- 10) елементна основа і напівфабрикати.

Об'єднайте фактори в групи:

- а₁) особисті;
- б₁) речові.

У складі речових факторів визначте:

- а₂) засоби праці;
- б₂) предмети праці.

Побудуйте елементарну схему та визначте в ній ці фактори, а також елементи, що їх поєднують, – організацію і технологію.

3. Нижче наведено деякі ознаки, що характеризують технологічні способи виробництва:

- 1) поглиблення суспільного поділу праці;
- 2) інтернаціоналізація продуктивних сил;
- 3) науково-технічний прогрес;
- 4) підвищення рівня інформаційної насиченості процесів;
- 5) Посилення динамізму економічної системи;
- 6) ускладнення зв'язків між виробництвом і споживанням;
- 7) зростаюча заміна емпіричних методів науковими;
- 8) еволюція економічної системи в напрямі підвищення її організованості.

З ознак, властивих усім технологічним способам виробництва, назовіть чотири, які найхарактерніші для сучасного технологічного способу виробництва.

Тема 3. СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ. РУШІЙНІ СИЛИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА ВИРОБНИЦТВА

1. Характеристика суспільного продукту та його основні форми.
  - 1.1. Характеристика ВВП та ВНП.
  - 1.2. Суть національного доходу та національного багатства.
2. Суть та характеристика людських потреб і благ.
  - 2.1. Сутність та класифікація людських потреб
  - 2.2. Суть та класифікація благ.
  - 2.3. Економічні інтереси суспільства.
3. Суть економічного прогресу. Його типологія та фактори, які на нього впливають.
  - 3.1. Суть та значення економічного прогресу. Його види.
  - 3.2. НТР та її види. Економічний аспект НТП та НТР.
  - 3.3. Розвиток суперечностей – джерело прогресу.
4. Економічна ефективність суспільного виробництва.

Основні поняття і терміни теми

Людські потреби, класифікація потреб, теорія Маслоу, блага, вільні та економічні блага, суспільні інтереси, економічний прогрес, інтенсивний та екстенсивний економічний прогрес, науково-технічний прогрес, науково-технічні революція, валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний дохід, валовий суспільний продукт, кінцевий суспільний продукт, економічний ефект, продуктивність праці, трудоємність, матеріаловіддача, матеріаломісткість, фондівіддача, фондомісткість.

Питання для обговорення

1. Що таке суспільний продукт та його структура?
2. Яка різниця між валовим внутрішнім та валовим національним продуктом?
3. Необхідність, поняття і класифікація потреб. Ієрархія потреб Маслоу.
4. Що таке блага? Наведіть приклад благ. Яка різниця між економічними та вільними благами?
5. Що таке економічні інтереси? Чому потреби та інтереси виступають спонукальним мотивом виробничої діяльності людей?
6. У чому полягає суть економічного прогресу суспільства? Який вплив економічний прогрес має на розвиток суспільства?
7. Екстенсивний та інтенсивний економічний прогрес, його форми та фактори, що на нього впливають.
8. Науково-технічна революція та її основні риси.
9. Що таке продуктивність праці та як вона вимірюється?
10. Що таке ефективність виробництва та які її основні показники?

Теми доповідей

1. Позитивні та негативні сторони науково-технічного прогресу.
2. Історія виникнення показника ВВП та його значення для характеристики національної економіки.
3. Потреби та економічні інтереси – рушійні сили розвитку економіки та суспільства.

Тестові завдання до теми

1. Який з наведених елементів національного доходу названий неправильно:

- а) доходи найманих працівників;
- б) процентний дохід;
- в) транспортний збір;
- г) рентні доходи?

2. Уся маса виготовленої продукції, яка надходить в особисте або виробниче споживання, на відновлення спожитих засобів праці та нагромадження в готовому вигляді, – це:

- а) ВВП;
- б) ВСП;
- в) КСП;
- г) ВНП.

3. Потреби, які можуть бути задоволені при певному рівні розвитку виробництва, – це:

- а) абсолютні потреби;
- б) платоспроможні потреби;
- в) дійсні потреби;
- г) загальні потреби.

4. Економічні інтереси – це:

а) ознака, показник, на основі яких обґрунтовується оцінка сутності та якості поступального розвитку економічної системи і передусім головної продуктивної сили – людини;

б) суттєве, закономірне відношення і взаємодія між протилежними сторонами економічного явища чи процесу, внаслідок якої вона (суперечність) є їх рушійною силою розвитку, а в гносеологічному аспекті – основою пізнання сутності економічних законів та категорій;

в) категорія, що виражає об'єктивно зумовлені матеріальні (економічні) потреби людей, класів, суспільства;

г) макроекономічний показник, який виражає ринкову сукупну вартість кінцевих товарів та послуг, які були вироблені в країні за визначений період часу всіма виробниками.

5. Яка з форм інтенсивного розвитку названа неправильно:

- а) заощаджувальна;
- б) всебічна;
- в) одностороння;
- г) матеріалозберігальна.

6. До фізіологічних потреб відносять:

- а) потреба у самовираженні;
- б) потреба у повазі;
- в) потреба в їжі;
- г) потреба у спілкуванні.

7. Матеріальні потреби – це:

- а) бажання людей, щоб їх поважали і розуміли;
- б) бажання людей мати визнання;
- в) бажання людей придбати та спожити продукти, які є для них корисними;
- г) бажання людей розкрити свої здібності.

8. До національного доходу не включають:

- а) заробітної плати найманих працівників;
- б) доходів корпорацій;
- в) стипендії студентів;
- г) банківського відсотка.

9. У народному господарстві ВВП в ринкових цінах збільшився на 9% порівняно з попереднім роком. За цей час рівень цін зріс на 4%. Яким буде реальне зростання:

- а) 4%;
- б) 13%;
- в) 9%;
- г) 5%?

10. Фондовіддача – це:

- а) відношення продукту до матеріальних витрат (предметів праці);
- б) відношення продукту до основних виробничих фондів (засобів праці);
- в) відношення величини продукту до витрат живої праці;
- г) спосіб виробництва.

11. Вільні блага – це:

- а) ті, яких дешеві;
- б) тих, що багато;
- в) ті, які не потребують затрат на придбання;
- г) ті, що знаходяться в повітрі.

12. Категорія, що виражає об'єктивно зумовлені матеріальні (економічні) потреби людей, класів, суспільства, – це:

- а) блага;
- б) економічний прогрес;
- в) економічні інтереси;
- г) абсолютні потреби.

13. Збільшення обсягу інвестицій за збереження старої технології – це фактор:

- а) інтенсивного економічного прогресу;
- б) екстенсивного економічного прогресу;
- в) інтенсифікації;
- г) виробництва.

14. Економічна суперечність – це:

а) ознака, показник, на основі яких обґрунтовується оцінка сутності та якості поступального розвитку економічної системи і передусім головної продуктивної сили – людини;

б) суттєве, закономірне відношення і взаємодія між протилежними сторонами економічного явища чи процесу, внаслідок якої вона (суперечність) є їх рушійною силою розвитку, а в гносеологічному аспекті – основою пізнання сутності економічних законів та категорій;

в) відношення затрат ресурсів на виробництво певної кількості продукції до кількості виробленої продукції;

г) поступальний розвиток усієї економічної системи, кожного її елемента.

15. Поступова втрата основними виробничими фондами своєї споживчої вартості, а водночас і частини вартості, яка переноситься на вартість створюваного продукту, – це:

- а) фізичне зношення;
- б) моральне зношення;
- в) амортизація;
- г) жодної правильної відповіді.

16. Крива виробничих можливостей демонструє все перераховане крім:

- а) необхідності вибору;
- б) ціни на товари та послуги;
- в) проблеми обмеженості ресурсів;
- г) альтернативної вартості.

17. Якщо два товари взаємозамінні, то зростання ціни на перший з них спричинить:

- а) падіння попиту на другий;
- б) зростання попиту на другий;
- в) зростання пропозиції другого;
- г) усі відповіді правильні.

18. Спеціалізація:

- а) підвищує продуктивність праці;
- б) знижує продуктивність праці;
- в) не впливає на продуктивність;
- г) призводить до занепаду соціальної сфери.

19. Чистий дохід, виміряний у цінах факторів виробництва або макроекономічний показник сукупних доходів усього населення даної країни за певний період – це:

- а) національний дохід;
- б) національне багатство;
- в) особистий дохід;
- г) валовий суспільний продукт.

20. Що не відносять до матеріальних результатів національного багатства:

- а) кваліфікаційного потенціалу;
- б) державних запасів;
- в) основних фондів;
- г) природних ресурсів.

Вправи

1. Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
  - а) це чистий дохід, виміряний у цінах факторів виробництва, або – це макроекономічний показник сукупних доходів всього населення даної країни за визначений період часу;
  - б) це та частина національного доходу, яка виступає як надлишок над необхідним продуктом. Він може бути досягнутий лише при певному

етапі розвитку суспільства, тобто лише тоді, коли виробляє робітник більше, ніж необхідно йому для життя;

- в) це макроекономічний показник, який виражає сукупну вартість кінцевих товарів та послуг, створених факторами виробництва, які є у власності громадян певної країни не лише в її межах, а й за кордоном;
- г) ті потреби, що можуть бути задоволені при певному розвитку виробництва;
- д) це поступальний розвиток усієї економічної системи, кожного її елемента і підсистеми, на основі якого відбувається соціальний прогрес.

Терміни і поняття

1. Абсолютні потреби	5. ВВП
2. Економічний прогрес	6. Національний дохід
3. Додатковий продукт	7. ВВП
4. Реальні потреби	8. Економічна суперечність

2. Розв'яжіть структурно-логічні тести:

1. Нижче подано такі показники:

- 1) виплати заробітної плати з усіх джерел;
- 2) пенсії, стипендії, допомога з державних і недержавних фондів;
- 3) грошові витрати населення у домашньому господарстві;
- 4) інвестиції (капіталовкладення) – без тих, що здійснюються за рахунок поточних витрат населення;
- 5) прибуток підприємств і їх асоціацій (до виплати податків);
- 6) грошові доходи господарських суб'єктів і держави від оренди майна, нерухомості і землі;
- 7) доходи фізичних і юридичних осіб від акцій, облігацій і грошових вкладів;
- 8) витрати держави на науку, освіту, охорону здоров'я, культуру, управління і оборону (без заробітної плати);
- 9) експорт товарів і послуг;
- 10) імпорт товарів і послуг.

На основі наведених даних визначте складові елементи таких показників:

- а) валовий національний продукт;
- б) валовий внутрішній продукт;
- в) національний дохід.

2. Валовий внутрішній продукт (ВВП) даного року становив 180 млрд грн, проти 160 млрд грн за попередній рік. Як змінився ВВП в порівняльних цінах, якщо ціни зросли на 20% до попереднього року?
3. Нижче наведено деякі складові національного багатства:
  - 1) основні фонди сфери виробництва;
  - 2) запаси товарів споживання;
  - 3) особисте домашнє майно;
  - 4) земельний фонд;
  - 5) лісовий фонд;
  - 6) запаси корисних копалин.

Віднесіть запропоновані нижче характеристики до кожного з видів національного багатства, враховуючи об'єктивні тенденції. Характеристики:

- a) відтворення;
  - б) удосконалення;
  - в) збільшення;
  - г) скорочення;
  - д) оптимізація.
4. Нижче наведено дані, що доповнюють показники тесту 1:
    - 1) загальна чисельність населення;
    - 2) зайняті у матеріальному і нематеріальному виробництві;
    - 3) сума податків, що їх сплатило населення;
    - 4) витрати держави на соціальні потреби (за рахунок податків);
    - 5) абсолютний приріст валового внутрішнього продукту порівняно з попереднім роком.

Покажіть алгоритм таких показників:

- a) соціальна ефективність національної економіки;
- б) економічна ефективність національної економіки;
- в) ефективність інвестицій (капіталовкладень).

Задачі

1. Вартість валового суспільного продукту країни становить 250 млрд грн матеріальні затрати на предмети праці – 130 млрд грн, амортизація – 10 млрд грн. Розрахуйте вартість кінцевого суспільного продукту.
2. Необхідний продукт у країні “А” становить 80 млрд грн, а додатковий продукт – 40 млрд грн. Вирахуйте вартість чистого продукту країни “А”.

3. Якою буде вартість національного доходу країни, якщо валового суспільного продукту 250 млрд грн, а вартість спожитих засобів виробництва – 100 млрд грн?
4. Необхідний продукт у країні “А” – 80 млрд грн, а додатковий продукт – 20 млрд грн. Розрахуйте норму додаткового продукту.
5. На взуттєвій фабриці одержано такі показники: вироблено 40 тис. пар взуття, працювало 100 робітників протягом 25 днів, робочий день становив 8 год. Розрахуйте показники ефективності використання трудових ресурсів. При цьому продуктивність праці розрахуйте на одну людино-годину та на одного працівника.
6. На взуттєвій фабриці одержано такі показники: вироблено 100 пар взуття на суму 10 000 грн, витрачено сировини, матеріалів, палива – на 4 000 грн. Розрахуйте показники ефективності використання матеріальних ресурсів.
7. На підприємстві «О» середньорічна вартість основних виробничих фондів у 2000 р. становила 7 млн грн, вартість виробленої (валової) продукції – 16 млн грн. У 2006 р. внаслідок загального скорочення виробництва в країні вартість виробленої продукції становила 3 млн грн (в цінах 2000 р.). Розрахуйте показник фондівдачі, його зміни і зробіть висновок, про що ці зміни свідчать.
8. На машинобудівному підприємстві працює 1000 робітників. Продукції вироблено на 10 млн грн. Вартість основного капіталу – 20 млн, грн. Вартість перероблених матеріалів – 6 млн грн.
Розрахуйте показники ефективності використання трудових ресурсів, матеріальних ресурсів та грошових коштів.
9. Підприємство «А» за рік виробило продукції на 12 млрд грн. Вартість матеріалів для виробництва цієї продукції становила 7 млрд грн. За цей час підприємство «Б» такої ж продукції виробило на 8 млрд грн при затратах матеріалів на 3 млрд грн. Розрахуйте показники матеріаломісткості та матеріаловіддачі, а також зробіть висновок, на якому підприємстві ефективність виробництва вища й чому.
10. На підставі наведених даних розрахуйте показники продуктивності праці та трудомісткості праці. Зробити висновок, на якому підприємстві продуктивність праці вища і чому.

<i>Підприємство</i>	<i>Вартість виготовленого продукту за рік</i>	<i>Фонд оплати праці</i>
<i>I</i>	9 млн грн	1 млн грн
<i>II</i>	4 млн грн	20 тис грн

11. На острові Екос виробляється всього два товари: кукурудза та бавовна. Можливі варіанти виробництва цих товарів за умов повного використання усіх ресурсів наведені в таблиці:

<i>Варіанти</i>	<i>А</i>	<i>Б</i>	<i>В</i>	<i>Г</i>	<i>Д</i>	<i>Ж</i>
<i>Бавовна</i>	0	1	2	3	4	5
<i>Кукурудза</i>	40	35	28	22	13	0

- а) побудуйте криву виробничих можливостей;
 б) розрахуйте альтернативні витрати виробництва кожної додаткової одиниці бавовни та кукурудзи;
 в) за яких умов економіка зможе виробляти більше товарів – як кукурудзи так і бавовни?

12. Відмовившись від роботи теслярем із зарплатою 120 грн за місяць або роботи референтом із зарплатою 100 грн на місяць, Петро вступив до університету з річною платою за навчання 720 грн. Яка альтернативна вартість його рішення на першому курсі, якщо Петро має можливість у вільний від навчання час підробляти в магазині за 40 грн на місяць?

Наведіть приклади суспільних економічних благ, якими ви користуєтесь на даний момент.

13. Господарства Полісся продали льону-трести льонозаводам на суму 150 млн грн. Заводи, переробивши льон-тресту, одержали волокна на 175 млн грн, яке продали прядильній фабриці. З цього волокна було виготовлено пряжі на суму 205 млн грн. Пряжу, у свою чергу, продали ткацькій фабриці, де з неї виготовили полотно на суму 245 млн грн.

Визначте: а) величину валового суспільного продукту; б) величину кінцевого та проміжного суспільного продуктів.

14. Національний дохід країни “А” у 2000 р. становив 136 млрд грн. У 2006 р. його виробництво знизилось на 55%. У 2000 р. в економіці країни було зайнято 25 млн осіб, а в 2006 р. – 23 млн осіб.

Визначте: а) величину отриманого в 2006 р. національного доходу; б) продуктивність праці в 2000 та 2006 роках.

15. У країні за рік вироблено засобів виробництва, предметів споживання, інших матеріальних благ на загальну суму 250 млрд грн. Витрачено на це матеріалів, сировини, палива та інших засобів виробництва на суму 150 млрд грн. Крім того, населенню, підприємствам було надано послуг на 55 млрд грн. При наданні послуг використовувалися засоби праці, які частково були зношені і для поновлення їх вартості було нараховано 15 млрд грн в амортизаційний фонд.

Визначте обсяги: а) ВВП; б) національного доходу.

Тема 4. ВЛАСНІСТЬ У СИСТЕМІ ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН

1. Суть власності, її економічний та юридичний зміст.
  - 1.1. Визначення поняття власності, її зміст.
  - 1.2. Еволюція власності.
  - 1.3. Ознаки власності.
2. Типи, види та форми власності.
  - 2.1. Суть та аналіз типів, видів та форм власності.
  - 2.2. Суть та аналіз приватної власності.
  - 2.3. Суть та аналіз колективної власності. Значення кооперативної власності для побудови соціально орієнтованого суспільства.
3. Реформування відносин власності на сучасному етапі розвитку України.
  - 3.1. Основні функції власності.
  - 3.2. Функціонування відносин власності.
  - 3.3. Суть та методи приватизації.
  - 3.4. Суть та методи роздержавлення

Основні поняття і терміни теми

Власність, відносини власності, економічна суть власності, юридична суть власності, володіння, розпорядження, користування, типи, форми та види власності, колективна власність, суспільна власність, державна власність, трудова та нетрудова приватна власність, кооперативна власність, роздержавлення, приватизація, методи роздержавлення.

Питання для обговорення

1. У чому полягає суть та необхідність відносин власності? Аспекти власності.
2. Визначте суть економічного і юридичного розуміння відносин власності.
3. Що може бути об'єктом привласнення?
4. Перелічіть і охарактеризуйте основні типи, форми і види власності.
5. Охарактеризуйте тенденції розвитку форм власності в Україні.
6. Роздержавлення і приватизація. Що між ними спільного і в чому відмінність?
7. Які основні форми власності передбачає Закон України “Про власність”? Які форми колективної власності?
8. Які можливі шляхи роздержавлення власності? Який шлях застосовується в Україні?

9. Охарактеризуйте способи приватизації власності, передбачені Законом України “Про приватизацію майна державних підприємств”. Які способи переважають на сучасному етапі й чому?
10. Чи повинні права власності поширюватись на такі природні феномени, як сонце, вітер, повітря, електромагнітні хвилі і т. д.

Теми доповідей

1. Рівноправність різних форм власності як обов’язкова умова формування ринкової економіки.
2. Характеристика процесу роздержавлення в сучасній Україні.
3. Приватизаційні процеси в Україні.

Тестові завдання до теми

1. Користування – це:

а) можливості суб’єкта поступати з об’єктом власності на свій розсуд, розпоряджатися речами як завгодно у своїх інтересах, аби це не суперечило загальноприйнятим нормам і правилам життя в суспільстві;

б) можливості індивідів задовольняти свої потреби за допомогою об’єктів власності, використовуючи їх для певних цілей за призначенням;

в) право суб’єктів практично вільно застосовувати власність, але в межах повноважень, наданих власником;

г) система виробничих відносин між людьми з приводу присвоєння ними різних речей (об’єктів) у всіх сферах суспільного відтворення.

2. Загальна умова виробництва, вияв волі певного класу і правове оформлення цієї волі в законодавчих актах, що, як правило, закріплюється угодами, – це:

а) економічна власність;

б) соціальна власність;

в) суспільна власність;

г) юридична власність.

3. Яка з форм нетрудової власності названа неправильно?

а) рабовласницьке господарство;

б) феодалське господарство;

в) ремісничє господарство;

г) приватнокапіталістичне господарство.

4. Допишіть не названий спосіб приватизації:

а) викуп об’єктів малої приватизації;

б) викуп державного майна, зданого в оренду;

- в) продаж акцій відкритих акціонерних товариств;
- г) продаж на аукціоні та за конкурсом;

5. Розкриває процес формування і розвитку класів, соціальних верств та груп, взаємодію між ними залежно від ставлення до засобів виробництва, способів отримання певної частки національного багатства:

- а) юридичний аспект власності;
- б) політичний аспект;
- в) соціальний аспект;
- г) психологічний аспект.

6. Серед значної кількості прав власності виділяють три основні, а саме:

- а) володіння, користування, відповідальність;
- б) на відчуження, на безпеку, на безстроковість;
- в) володіння, користування, розпорядження;
- г) на придбання, користування, оренду.

7. Якщо виробництво здійснюється в інтересах окремого індивіда, то це:

- а) колективна власність і колективне присвоєння;
- б) приватна власність і приватне присвоєння;
- в) суспільна власність і суспільне присвоєння;
- г) державна власність.

8. Що найповніше визначає власність як економічну категорію:

- а) ставлення людини до природних ресурсів;
- б) ставлення людини до засобів виробництва;
- в) відносини між людьми щодо привласнення засобів і результатів виробництва;
- г) ставлення людини до продуктивних сил суспільства?

9. Що є причиною різноманітності форм власності:

- а) поділ суспільної праці, різний рівень усупільнення та технологічної бази виробництва;
- б) необхідність мати власність усім громадянам певної країни;
- в) необхідність ефективного функціонування економіки;
- г) наявність капіталів різних розмірів?

10. Економічна форма реалізації прав власності – це:

- а) здавання об'єкта власності в оренду;
- б) продаж об'єкта власності;
- в) економічні відносини, що забезпечують власнику отримання доходу від об'єкта власності;
- г) передання об'єкта власності у спадок.

11. Який спосіб закріплення прав власності за суб'єктами в сучасних умовах є основним:

- а) релігійні постулати;
- б) звичаї, традиції;
- в) моральні засади;
- г) юридичні норми?

12. Що не може бути змінено при оренді підприємства?

- а) власника;
- б) користувача;
- в) технології виробництва;
- г) ринку збуту продукції?

13. Щоб виникли відносини власності до будь-якого об'єкта, потрібні:

- а) наявність необмеженої кількості цього об'єкта;
- б) обмежена кількість блага і наявність інших суб'єктів;
- в) наявність корисних властивостей цього об'єкта.

14. Який зв'язок між економічним і юридичним аспектами відносин власності?

- а) економічний аспект втрачає сенс за відсутності юридичного;
- б) юридичний аспект без економічного – це форма без змісту;
- в) економічні відносини власності є реальними лише в певній правовій формі.

15. Людина, яка взяла автомобіль на прокат, стала його:

- а) власником;
- б) користувачем;
- в) розпорядником;
- г) господарем;
- д) інша думка.

16. Які зміни в структурі відносин власності відбуваються з розвитком людської цивілізації:

- а) зміни в типі привласнення і приватного;
- б) виявляється тенденція до усупільнення власності;
- в) пріоритетною стає державна власність?

17. Які суттєві зміни відбуваються в об'єктах власності з розвитком суспільства:

- а) зростає чисельність та якісні параметри об'єктів власності;
- б) зростає частка технічних засобів виробництва;
- в) з'являється власність на робочу силу;
- г) велику роль відіграють продукти інтелектуальної власності?

18. У чому полягає головна функція власності:

- а) забезпеченні зростання економічної ефективності;
- б) створенні умов збалансованого розвитку економіки;
- в) забезпеченні економічних інтересів суб'єктів власності;
- г) поєднанні головних факторів виробництва?

19. Якого аспекту власності не існує:

- а) юридичного;
- б) психологічного;
- в) соціального;
- г) морального.

20. До форм трудової власності не належать:

- а) одноосібне господарство;
- б) ремісниче господарство;
- в) феодальне господарство;
- г) дрібнотоварне господарство.

Вправи

1. Для кожного наведеного положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
  - а) поняття, що відображає комплекс відносин щодо передачі державної власності у інші форми;
  - б) форма власності, яка формується за рахунок трудових доходів від ведення власного господарства, від коштів, вкладених у кредитні заклади, акції та інші цінні папери;
  - в) означає, що суб'єкти мають право практично вільно застосовувати об'єкти власності, але в межах повноважень, які були надані власником;
  - г) це система виробничих відносин між людьми з приводу привласнення ними різноманітних речей (об'єктів) в усіх сферах суспільного відтворення;
  - д) це сукупність виробничих відносин між людьми з приводу привласнення ними об'єктів власності, передусім засобів виробництва, що породжує право володіння, користування та розпорядження цими об'єктами та результатами їхнього функціонування.

Терміни і поняття

1. Власність	5. Юридична власність
2. Володіння	6. Власність трудового колективу
3. Економічна власність	7. Розпорядження
4. Особиста власність	8. Роздержавлення

2. Розв'яжіть структурно-логічні тести:

1. Нижче наведено характеристики, які відносяться до поняття власності:

- 1) означає привласнення;
- 2) відображає ставлення суб'єктів власності до їхніх об'єктів;
- 3) охоплює відносини між членами суспільства;
- 4) є основою відносин розподілу;
- 5) формує соціальну структуру суспільства;
- 6) породжує непримиримі суперечності інтересів;
- 7) проявляється в певних правових формах (володіння, розпорядження, використання);
- 8) регулюється чинним законодавством.

Які з наведених характеристик помилкові?

2. Нижче наведені деякі якісні позитивні і негативні характеристики, які віднесено до різних видів власності.

Переваги:

- 1) створює потужні економічні стимули;
- 2) зумовлює можливість поєднувати поточні інтереси з перспективними;
- 3) знімає обмеження щодо розмірів інвестування;
- 4) дає змогу виконувати великі проекти, не зважаючи на тимчасову нерентабельність.

Недоліки:

- 5) не створює умов для великого інвестування внаслідок невеликих розмірів;
- 6) віддає перевагу поточним інтересам перед перспективними;
- 7) послаблює стимули раціонального використання ресурсів;
- 8) створює небезпеку використання адміністрацією влади для свого особистого збагачення.

Віднесіть подані характеристики до таких видів власності:

- а) індивідуальна (сімейна);
- б) групова (колективна, кооперативна);
- в) групова (акціонерна);
- г) державна.

3. Роздержавлення і приватизація передбачає такі основні цілі:

- 1) зміну структури власності (поява різноманітних форм власності);
- 2) створення конкурентного середовища;
- 3) забезпечення держбюджету доходами від продажу майна;
- 4) забезпечення держбюджету надходженнями від підвищення ділової активності;
- 5) поліпшення соціального клімату – пом'якшення соціальних протиріч.

Визначте, які з перелічених завдань і в якій послідовності мають вирішуватися:

- а) на основі приватизації великих підприємств;
- б) внаслідок малої приватизації.

Тема 5. ОСНОВНІ ФОРМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. ТОВАРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ В ЕВОЛЮЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

1. Форми суспільного виробництва.
  - 1.1. Натуральне виробництво та його ознаки.
  - 1.2. Суть та характерні риси товарного виробництва.
2. Товар та його властивості.
  - 2.1. Споживна вартість та її характеристика.
  - 2.2. Вартість та мінова вартість.
  - 2.3. Праця та показники, які її характеризують: продуктивність, інтенсивність праці, складна та проста праця.
3. Двоїстий характер праці та її втілення в товарі.
  - 3.1. Суть та характеристика конкретної та абстрактної праці.
  - 3.2. Характеристик основної суперечності товарного виробництва.
4. Суть грошей і грошових систем, їх еволюція.
  - 4.1. Грошова форма вартості та історія появи грошей.
  - 4.2. Функція грошей.
  - 4.3. Суть грошової системи та її еволюція.
  - 4.4. Характеристика елементів грошової системи.

Основні поняття і терміни теми

Натуральне виробництво, товарне виробництво, суспільне виробництво, економічна відособленість товаровиробника, власне споживання, товар, вартість товару, споживна та мінова вартості товару, індивідуальний робочий час, суспільно-необхідний робочий час, абстрактна праця, конкретна праця, проста та складна праця, гроші, грошова система, функції грошей, теорії грошей, інфляція, інфляція попиту та пропозиції.

Питання для обговорення

1. Чи існує натуральне господарство в економіці України? Якщо так, то в яких формах?
2. Які основні причини виникнення товарного виробництва?
3. Яка різниця між простою і розвинутою формами товарного виробництва?
4. Товар та його властивості. Споживча та мінова вартість товару.
5. У чому полягає суть ціни товару? Що є економічним прибутком підприємства?
6. Сформулюйте визначення грошей як економічної категорії. Які види грошей вам відомі?
7. Дайте характеристику функцій грошей: як міри вартості, як засобу обігу, як засобу платежу, як засобу нагромадження та світових грошей.
8. Що таке грошова система? Які типи грошових систем ви можете назвати?

9. Від чого залежить кількість необхідних для обігу грошей, вкажіть методику розрахунку?
10. Готівкові та безготівкові гроші. Їхня характеристика та види.

Теми доповідей

1. Історія виникнення грошей та їхня еволюція.
2. Історія грошей України.
3. Закон вартості, його характеристика та значення в умовах розвитку ринкової економіки

Тестові завдання до теми

1. Емісія грошей – це:

- а) випуск в обіг нових готівкових грошей;
- б) вид кредиту;
- в) інвестиція;
- г) трансфертний платіж.

2. Самостійне розпорядження виробленою продукцією, володіння нею, її відчуження й використання відповідно до власних інтересів – це:

- а) спеціалізація праці;
- б) економічна відособленість товаровиробників;
- в) кооперація;
- г) інтеграція.

3. Мінова вартість – це:

- а) його здатність задовольняти потреби людини;
- б) час, який окремий виробник витрачає на виробництво товару;
- в) здатність товару обмінюватись, пропорція, в якій один товар обмінюється на інший;
- г) кількість продукції виробленої за одиницю часу.

4. Виробляє продукт без попередньої підготовки працівника, тобто не потребує освіти та кваліфікації:

- а) проста праця;
- б) складна праця;
- в) абстрактна праця;
- г) конкретна праця.

5. До грошової системи не входять:

- а) грошова одиниця країни;
- б) регламентація безготівкового обігу;
- в) порядок обміну національної валюти на іноземну і регульований державою валютний курс;
- г) регламентація бартерних операцій.

6. Золотодевізний стандарт характеризує:

- а) обіг золотих монет, виконання золотом усіх функцій грошей, вільне карбування золотих монет із фіксованим вмістом, вільний обмін паперових грошей на золото;
- б) банкноти розмінювались на золото лише при поданні суми, встановленої законом;
- в) банкноти обмінювались на іноземну валюту, яка, у свою чергу, обмінювалася на золото;
- г) розмін банкнот на золото був скасований в усіх країнах, а обмін доларів на золото здійснювався лише для урядів та центральних банків країни.

7. Сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їхньої взаємодії, спрямованої на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів та послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства, – це:

- а) економічна система;
- б) продуктивні сили;
- в) робоча сила;
- г) виробничі відносини.

8. На товарних біржах основним товаром виступають:

- а) акції та інші цінні папери;
- б) робоча сила;
- в) вироблені товари;
- г) інформація.

9. Які умови необхідні для існування ринкової економіки названі неправильно:

- а) розвинуте антимонопольне законодавство та наявність достатніх механізмів його реалізації;
- б) розвинутий та розгалужений комплекс об'єктів власності, які можуть стати об'єктом купівлі-продажу (засоби виробництва, різні цінні папери);
- в) монопольні тенденції;
- г) наявність та доступність всебічної інформації про ринок, розвинута маркетингова діяльність?

10. Якщо зостання виробництва здійснюється внаслідок збільшення кількості використовуваних ресурсів і при цьому не змінює продуктивність праці, то це:

- а) інтенсивний тип економічного зростання;
- б) екстенсивний тип економічного зростання;
- в) економічна криза;
- г) усі відповіді неправильні.

11. Формула $G - T - G'$ відноситься до:

- а) товарного виробництва;
- б) натурального виробництва;
- в) менеджменту;
- г) маркетингу.

12. Що не можна віднести до показників економічної ефективності і суспільного виробництва:

- а) матеріаломісткість продукції;
- б) продуктивність праці;
- в) фондівдачу;
- г) абсолютний приріст суспільного продукту?

13. Що не можна віднести до показників соціальної ефективності суспільного виробництва:

- а) рівень продуктивності праці у сфері матеріального виробництва;
- б) розмір національного доходу на душу населення;
- в) рівня життя населення;
- г) частки фонду споживання в національному доході?

14. Що не є ознакою натурального виробництва:

- а) у виробництві переважають ручна праця, найпростіші знаряддя праці, просте відтворення;
- б) наявність замкнених, однорідних господарських одиниць;
- в) існування між виробниками прямих безпосередніх зв'язків;
- г) відкрито-мінова форма господарювання?

15. Яке визначення найточніше відображає суть товарного виробництва:

- а) виробництво продуктів для споживання іншими;
- б) виробництво продуктів для обміну шляхом купівлі-продажу;
- в) створення найефективніших форм та способів поєднання факторів виробництва;
- г) перероблення природних предметів праці для надання їм властивостей, які задовольняють потреби людини?

16. Які умови необхідні для виникнення і функціонування товарного виробництва:

- а) створення нових методів виробництва сільськогосподарських продуктів;
- б) зростання чисельності населення;
- в) виникнення й поглиблення суспільного поділу праці та економічна відокремленість виробників;
- г) поліпшення використання засобів виробництва?

17. Просте товарне виробництво – це:

- а) маєток феодала;
- б) господарська діяльність первісної общини;
- в) рабовласницький маєток;
- г) виробництво продукції самостійними ремісниками і селянами для продажу.

18. Що найбільше і безпосередньо впливає на величину вартості товару:

- а) форми власності та їх еволюція;
- б) суспільний поділ праці;
- в) продуктивність праці;
- г) форми організації праці?

19. Що не є загальною рисою для простого і розвинутого товарного виробництва:

- а) ринкова форма зв'язків між виробниками;
- б) приватна власність на засоби виробництва;
- в) застосування найманої праці;
- г) наявність конкуренції?

20. Що найповніше характеризує товар:

- а) будь-яка річ, що задовольняє потреби людей і призначена для продажу;
- б) продукт праці, що задовольняє потреби людей і призначений для продажу;
- в) будь-яка річ, що задовольняє потреби людей;
- г) продукт праці, що задовольняє потреби людей?

Вправи

1. Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
  - а) праця товаровиробника, яка взята як затрати людської робочої сили взагалі, незалежно від її конкретної форми (витрати людської робочої сили з фізіологічного погляду, витрати людської енергії);
  - б) специфічний товар, який виконує роль загального еквівалента (всезагальної обмінюваності), завдяки чому в них виражається вартість усіх інших товарів і встановлюється економічні відносини між суб'єктами господарської діяльності;
  - в) здатність товару задовольняти потреби людини;
  - г) таке становище, за якого виробники самі вирішують питання господарської діяльності: що виробляти? якими засобами? які ресурси при цьому використовувати? передбачає самостійне розпорядження виробленою продукцією, володіння нею, її відчуження, привласнення, її використання в особистих інтересах;

- д) форма організації суспільного виробництва, за якої продукти виробляються окремими відособленими товаровиробниками, які спеціалізуються на виготовленні певного продукту, що потребує обміну у вигляді купівлі-продажу на ринку.

Терміни і поняття

1. Гроші	5. Економічна відособленість товаровиробника
2. Суспільний поділ праці	6. Мінова вартість товару
3. Натуральне виробництво	7. Споживча вартість товару
4. Абстрактна праця	8. Товарне виробництво

2. Розв'яжіть структурно-логічні тести.

1. Нижче наведені деякі явища, які властиві найстародавнішим господарствам:
- 1) поділ праці в первинних ланках суспільства (родах, племенах);
  - 2) поділ праці між первинними ланками суспільства (племенами, родами);
  - 3) відокремлення ланок суспільства (родів, племен) на основі групової власності;
  - 4) відокремлення виробників на основі індивідуальної (сімейної) власності.

Які з наведених явищ:

- а) притаманні натуральному господарству;
  - б) започаткували формування товарного господарства?
2. Загальна тенденція розвитку товарного господарства полягає в переростанні простого (основаного на власній праці) в капіталістичне (основаного на найманій праці). Попри цьому, в сучасній економіці виробництво з використанням найманої праці органічно поєднується з роботою, яка ґрунтується на особистій праці. Чим це зумовлено:
- а) дією ринкових механізмів конкуренції;
  - б) особливою стійкістю малих підприємств;
  - в) державним регулюванням;
  - г) здатністю малих підприємств працювати без доходів?
3. Згідно з теорією трудової вартості, товар є:
- 1) вартістю;
  - 2) споживною вартістю;
  - 3) міновою вартістю;
  - 4) продуктом конкретної праці;
  - 5) продуктом абстрактної праці.

Дайте відповідь на такі запитання:

- а) продуктом якої праці є споживна вартість товару?
  - б) результатом якої праці є вартість товарів?
  - в) яке поняття визначає кількісне співвідношення товарів в обміні?
  - г) яке поняття визначає сукупність корисних властивостей товару?
  - д) що становить основу мінової вартості товарів?
4. Згідно з теорією трудової вартості, вартість товарів залежить від продуктивності праці, її інтенсивності і складності.
Як має вплинути на вартість даного товару:
- 1) зростання продуктивності праці;
  - 2) зменшення інтенсивності праці;
  - 3) ускладнення праці?

У відповідях використайте поняття:

- а) знижує;
  - б) підвищує;
  - в) залишає без змін.
5. Гроші виникають на основі розвитку форм мінової вартості.
Визначте назви історичних форм мінової вартості для таких випадків:
- 1) один з товарів відокремлюється як еквівалент;
  - 2) товари продаються за гроші;
  - 3) товари надходять в обмін час від часу, нерегулярно;
  - 4) товари надходять в обмін регулярно, але жоден з них не стає загальним еквівалентом.

У відповідях використовуйте поняття форм вартості:

- а) проста (випадкова);
  - б) розгорнута;
  - в) загальна;
  - г) грошова.
6. Для кожної з нижчеперелічених угод визначте, яку функцію виконують в ній гроші:
- 1) виплата заробітної плати (пенсій, стипендій);
  - 2) складання цінників (прейскурантів);
  - 3) купівля товарів і надання послуг;
  - 4) внесення грошей на банківський рахунок з метою заощадження;
  - 5) розрахунки за експорт і імпорт товарів.

Визначте, в яких з перелічених дій реалізуються функції грошей:

- а) міра вартості;
- б) засіб платежу;
- в) засіб обігу;
- г) засіб заощадження;
- д) світові гроші.

7. Виходячи із закону грошового обігу, дайте відповідь на запитання, як вплине на кількість грошей в обігу:

- 1) зростання суми цін товарів (послуг);
- 2) збільшення кредиту (виданого і поверненого рівною мірою);
- 3) збільшення взаємопогашених платежів;
- 4) зростання кількості оборотів грошової одиниці.

У відповідях використовувати поняття:

- а) збільшить;
- б) зменшить;
- в) залишить без змін.

8. Нижче наведені положення, що становлять суть теорії трудової вартості і теорії граничної корисності:

- 1) ціни формуються під впливом ціни попиту і ціни пропозиції;
- 2) ціни залежать від корисності товару для покупця;
- 3) основу ціни складає вартість товарів;
- 4) в цінах втілений компроміс інтересів покупця і продавця;
- 5) відхилення цін від вартості регулюють структуру виробництва;
- 6) відхилення цін від вартості спричиняє поділ виробників на бідних і багатих.

Визначте, до якої теорії належать перелічені положення.

Задачі

1. Сума цін реалізованих за рік товарів – 900 млрд дол. З них 200 млрд продано в кредит з відстрочкою платежів до наступного року. Платежі, по яких настав час оплати за операції, здійснені раніше, становлять 150 млрд дол., взаємопогашені платежі – 50 млрд дол. Гроші роблять у середньому 8 оборотів на рік.

Визначте кількість грошей, необхідних для обігу.

2. Застосування прогресивних технологій дало змогу підвищити продуктивність праці у світовій золотодобувній галузі на 10%.

Визначте, як це позначиться на товарних цінах за умов:

- а) золотого стандарту;
- б) нерозмінних грошових знаків.

3. Продуктивність праці в золотодобувній промисловості зросла на 10%, а потреба в золоті виробництва – на 20%.

Визначте, як за умов золотого стандарту це позначиться на:

- а) вартості золота;
- б) цінах споживчого ринку.

4. Продуктивність праці в золотодобувній промисловості зросла на 10%, а загальний світовий видобуток золота збільшився на 25%. При цьому сукупний попит на споживчих ринках зменшився на 25%.

Визначте:

- а) як зміниться ціна на золото?
- б) як зміняться ціни на споживчі товари за умов золотого стандарту?
- в) як зміняться ціни на споживчі товари за умов функціонування нерозмінних грошових знаків?

5. У грошовій одиниці країни після проведення ревальвації вміст золота збільшився на 50%. Водночас вартість золота знизилася на 30%.

Визначте, як зміниться рівень товарних цін:

- а) у паперових грошах;
- б) у золотих монетах?

6. Грошова одиниця країни втратила 25% золотого вмісту. Водночас вартість золота зросла на 15%, а середній рівень продуктивності суспільної праці – на 10%.

Як на динаміку зазначених факторів відреагують товарні ціни:

- а) у паперових грошах;
- б) у золотих грошах?

7. Тривалість робочого дня становить 8 год. За цей час робітник виробляє два вироби. Вартість одного виробу – 8 грн. За умови, що 1 год. робочого часу = 1 год. СНРЧ, показати, як зміниться вартість одного виробу й вартість усієї продукції, якщо продуктивна сила праці зростає в 2 рази.

8. Впродовж 8-годинного робочого дня робітник виробив 4 вироби. Вартість кожного з них – 2 грн. За умови, що 1 год. робочого часу – 1

год. СНРЧ, показати, як зміниться вартість одного виробу й вартість усієї продукції, якщо інтенсивність праці зросте в 2 рази.

9. Підприємства «А» і «Б» виробляють продукцію «Х» кожне на суму 50 млн грн при стабільному попиті на ринку на цю продукцію 100 млн грн. Намагаючись завоювати ринок і потіснити свого конкурента, підприємство «А» збільшило випуск продукції за рахунок підвищення продуктивної сили праці. Те ж саме зробило й підприємство «Б», але за рахунок підвищення інтенсивності праці. Хто переможе в конкурентній боротьбі й чому?
10. За даними таблиці розрахуйте СНРЧ.

Група виробників	Обсяг виробництва (одиниці продукції)	Індивідуальні затрати робочого часу на виробництво одиниці товару (годин)
I	200	8
II	500	10
III	300	12

11. Розрахуйте: а) скільки потрібно мати грошей в обігу, за умови, що обсяг продаж становить 40 млрд грн, а гривня обертається три рази на рік; б) як зміниться необхідна кількість грошей, якщо на 10 млрд грн товари будуть продані в кредит, на 5 млрд грн надійдуть платежі за товари, продані в попередні періоди, а гривня буде обертатися в два рази швидше?

МОДУЛЬ II. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Тема 6. РИНКОВА ЕКОНОМІКА ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ

1. Поняття ринку та його основні елементи.
  - 1.1. Суть та умови існування ринку.
  - 1.2. Функції ринку.
  - 1.3. Структура ринку.
2. Концепції та моделі ринкової економіки.
  - 2.1. Характеристика моделей ринкової економіки.
  - 2.2. Характеристика концепцій вільної ринкової економіки А. Сміта та соціального ринкового господарства.
  - 2.3. Суть та теорії змішаної економіки.
3. Інфраструктура ринку.
  - 3.1. Характеристика ринкової інфраструктури. Її види та елементи.
  - 3.2. Біржі та їх характеристика.
  - 3.3. Суть та значення для розвитку ринкових відносин фондової та товарної біржі.
4. Сутність та структура господарського механізму.
  - 4.1. Поняття та структура господарського механізму.
  - 4.2. Функції господарського механізму.

Основні поняття і терміни теми

Ринок, ринкова економіка, функції ринку, структура ринку, фінансовий ринок, ринок робочої сили, ринок матеріалів, монополія, олігополія, монополістична конкуренція, чиста конкуренція, змішана економіка, соціально орієнтована ринкова економіка, ліберальна та консервативна модель ринкової економіки. Інфраструктура ринку, біржі, торгові дома, обслуговуючі кооперативи.

Питання для обговорення

1. Що таке ринок та структура ринку?
2. Хто, на вашу думку, виступає суб'єктом ринку і що є об'єктом ринкових відносин?
3. Які види ринків ви можете назвати?
4. Які функції виконує ринок?
5. Що таке інфраструктура ринку і яку роль вона відіграє в організації та функціонуванні ринкових відносин?
6. Види інфраструктури ринку та її основні елементи.

7. У чому суть та основні положення ринкової економіки?
8. Які концепції ринкової економіки вам відомі?
9. Що являють собою моделі ринкової економіки? Чим вони відрізняються?
10. Сутність та структура господарського механізму. Яка роль господарського механізму в економічній системі країни?

Теми доповідей

1. Товарна біржа, її характеристика.
2. Господарський механізм, його елементи та їх характеристика.
3. Класифікація ринків.

Тестові завдання до теми

1. Які умови необхідні для існування ринкової економіки названі не правильно:

- а) розвинуте антимонопольне законодавство та наявність достатніх механізмів його реалізації;
- б) розвинутий та розгалужений комплекс об'єктів власності, які можуть стати об'єктом купівлі-продажу (засоби виробництва, різні цінні папери);
- в) монопольні тенденції;
- г) наявність та доступність всебічної інформації про ринок, розвинута маркетингова діяльність?

2. Певна сукупність економічних відносин з приводу організації і купівлі-продажу вільних грошових коштів та їх перетворення на грошовий капітал –це:

- а) фінансовий ринок;
- б) ринок інформації;
- в) ринок робочої сили;
- г) ринок золота.

3. Ринок робочої сили – це:

- а) певна сукупність економічних відносин між різними суб'єктами підприємницької діяльності з приводу організації, використання і купівлі-продажу засобів та предметів праці;
- б) підсистема економічних відносин між економічними суб'єктами (передусім продавцями та покупцями) з приводу організації, використання і купівлі-продажу товарів тривалого використання та поточного споживання;
- в) це сукупність економічних відносин між найманими працівниками, підприємцями та установами, які відіграють роль бірж праці, з приводу організації та використання, купівлі-продажу робочої сили;
- г) усі відповіді неправильні.

4. Автомобіль ми можемо купити на:

- а) ринку золота;
- б) ринку предметів споживання;
- в) ринку валюти;
- г) ринку інформації.

5. Емісія цінних паперів – це:

- а) придбання цінних паперів першим власником;
- б) випуск цінних паперів та розміщення їх на первинному ринку цінних паперів;
- в) розрахунки за укладеними угодами по цінним паперам;
- г) торги на фондовій біржі.

6. Продаж товарів за штучно заниженими цінами – це:

- а) кліринг;
- б) монополія;
- в) демпінг;
- г) конкуренція.

7. Якщо фермер уклав угоду про продаж майбутнього урожаю по сучасним цінам, то така угода носить назву:

- а) біржового доручення;
- б) форвардної;
- в) ф'ючерсної;
- г) лізинг.

8. Гроші виникли тому, що:

- а) люди домовились про їх створення;
- б) без них неможливе існування людини;
- в) на ринку об'єктивно виникла необхідність у загальному товарному еквіваленті;
- г) люди навчилися добувати благородні метали.

9. Що найбільш повно визначає сутність ринкового господарства:

- а) сфера товарного та грошового обігу;
- б) сукупність підрозділів збуту та постачання виробничих підприємств;
- в) невід'ємний компонент товарного виробництва й обігу;
- г) сукупність торговельно-посередницьких підприємств?

10. Що не є елементом механізму ринку:

- а) пропозиція;
- б) попит;
- в) суспільний поділ праці;
- г) конкуренція?

11. Ринок існує там, де:

- а) зберігаються матеріальні резерви і страхові запаси;
- б) відбувається процес споживання життєвих благ і послуг;
- в) попит взаємодіє з пропозицією і відбувається реалізація товарів;
- г) виробляються засоби виробництва та предмети споживання.

12. Що не належить до основних структурних елементів товарного ринку:

- а) вся сукупність актів купівлі-продажу товарів;
- б) споживання товарних продуктів;
- в) попит і пропозиція товарів;
- г) конкуренція серед продавців і покупців і формування товарних цін?

13. На якому з ринків підприємці закупають сировину, матеріали, прилади:

- а) ринок цінних паперів;
- б) ринок засобів виробництва;
- в) споживчий ринок;
- г) ринок послуг?

14. Що не належить до функцій ринку:

- а) поєднання попиту і пропозиції;
- б) стимулювання науково-технічного прогресу;
- в) забезпечення всім членам суспільства прийнятного рівня життя;
- г) задоволення попиту споживачів?

15. У якому з положень дається правильне визначення поняття «структура ринку»:

- а) це сукупність установ, що забезпечують функціонування ринку;
- б) це склад товарів і послуг, що обертаються на ринку;
- в) це сукупність взаємопов'язаних різних видів ринків;
- г) правильної відповіді немає.

16. Що лежить в основі поділу ринку на окремі види:

- а) форма власності суб'єктів, що функціонують на ринку;
- б) спосіб, у який здійснюють розрахунки господарюючі суб'єкти;
- в) склад речей, послуг, що є об'єктом купівлі-продажу;
- г) попит і пропозиція товарів?

17. Хто є головним суб'єктом на фінансовому ринку:

- а) держава;
- б) фірми і приватні особи;
- в) банки і фондові біржі;
- г) домогосподарство?

18. Що є об'єктом купівлі-продажу на валютному ринку:

- а) національні гроші різних країн і платіжні документи суб'єктів міжнародних економічних відносин;
- б) тільки національні гроші різних країн;
- в) тільки золото;
- г) предмети споживання?

19. Яке завдання виконує інфраструктура ринку:

- а) формує ринковий попит;
- б) здійснює відбір найефективніших підприємницьких структур;
- в) обслуговує ринок, забезпечує можливості виконання властивих йому функцій;
- г) регулює ціни на ринку.

20. Що є найважливішою рушійною силою розвитку ринку та організованої на його принципах економіки:

- а) рішення органів державної влади;
- б) взаємодія суперечливих інтересів ринкових суб'єктів;
- в) ступінь свободи дій ринкових суб'єктів;
- г) відносини власності.

Вправи

1. Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:

а) взаємодія всіх елементів продуктивних сил, техніко-економічних та виробничих відносин;

б) велика кількість виробників, що виробляють схожу, але неоднорідну продукцію, відбуваються за рахунок підвищення чи зниження цін або зменшення чи збільшення якості чи кількості продукції. Ця модель притаманна більшості країн;

в) певна сукупність економічних відносин між різними суб'єктами підприємницької діяльності з приводу організації та використання, купівлі та продажу засобів та предметів праці. Попит на предмети і засоби праці насамперед залежить від величини капіталу, який має підприємство;

г) сукупність окремих ринків в межах національної економіки або світового ринку, ринків окремих регіонів та взаємодія між ними;

д) певна сукупність економічних відносин між різними типами фірм та індивідами з приводу купівлі-продажу товарів та послуг, де відбувається остаточне визначення їх вартості та реалізація.

Терміни і поняття

1. Монополістична конкуренція	5. Ринок
2. Ринок засобів виробництва	6. Ринок предметів споживання
3. Інфраструктура ринку	7. Модель чистої конкуренції
4. Господарський механізм	8. Структура ринку

2. Розв'яжіть структурно-логічні тести:

1. Ринок виконує такі основні функції:

- 1) об'єднує продавців з покупцями, виробників зі споживачами;
- 2) через конкурентне середовище формує економічні стимули;
- 3) забезпечує досягнення компромісу різних інтересів учасників ринку.

Які з перелічених функцій не реалізуються або реалізуються не повною мірою, якщо:

- а) відсутній захист населення від надходження на ринок неякісних товарів?
- б) якась компанія, встановивши своє панування на ринку, перешкоджає надходженню на ринок товарів з інших джерел?
- в) при нестачі товарів на внутрішньому ринку обмежується (шляхом квотування, ліцензування) їхній експорт?
- г) внаслідок підвищення податку на особисті доходи обмежується купівельна спроможність населення?
- д) внаслідок високого мита обмежується надходження товарів на внутрішній ринок?
- ж) держава з фіскальною метою встановлює сплату податків не після реалізації товарів, а до їхнього продажу?

2. Нижче перелічені деякі елементи інфраструктури:

- 1) фондові біржі;
- 2) магазини, крамнички, ларьки;
- 3) іпотечні банки;
- 4) товарні біржі;
- 5) каси обміну валюти;
- 6) посередницькі контори для продажу квартир;
- 7) бази, склади, елеватори;
- 8) підприємства зв'язку;
- 9) комерційні банки;
- 10) транспортні підприємства.

Які з перелічених елементів утворюють інфраструктуру:

- а) ринку товарів і послуг;
- б) ринку кредиту, грошей і цінних паперів;
- в) ринку нерухомості;
- г) є елементами загально ринкової інфраструктури?

3. Нижче перелічені деякі явища, що притаманні ринку:

- 1) протистояння великих підприємств (супермаркетів, універсамів) малим і середнім (крамницям) в намаганні закріпити за собою покупців;
- 2) підвищення курсу акцій акціонерних компаній галузі порівняно із зміною середнього курсу (індексом Доу-Джонса);
- 3) конкуренція сільськогосподарських компаній за право одержання ліцензій на експорт сировини;
- 4) зниження компаніями своїх ринкових цін на товари (послуги) порівняно з аналогічними цінами інших компаній;
- 5) конкуренція між компаніями за отримання від держави пільг, привілеїв, замовлень.

У яких з перелічених явищ проявляються різні види конкуренції, а саме:

- а) внутрішньогалузева;
- б) міжгалузева;
- в) недосконала;
- г) нецінова?

4. Нижче перелічені деякі поняття, що використовуються для характеристики підприємництва:

- 1) переважно недержавна власність;
- 2) виробництво, торгівля, комерційне посередництво;
- 3) особливий вид ринкової діяльності;
- 4) реалізуються функції ринку;
- 5) створення підприємств і організація їх діяльності.

Які з перелічених понять характеризують:

- а) суть підприємництва;
- б) його соціально-економічну основу;
- в) його значення для ринкової економіки;
- г) сфери підприємницької діяльності?

Задачі

- 1. Швець пошив 10 пар чобіт. На пошиття однієї пари він витратив в середньому 20 год праці. На ринку кожну пару чобіт швець зміг обміняти в середньому на вартість у 17 год праці.

Визначте:

- а) рівень ефективності праці шевця (суспільно-нормальний, вищий за суспільний, нижчий за суспільний);
- б) вартість виробництва 10 пар чобіт;
- в) ринкову (реальну) вартість 10 пар чобіт;
- г) скільки «заплатив» швець за розв'язання протиріччя, втіленого в його товарі?
- д) на скільки більшими були б сумарні втрати шевця у разі його відмови від обміну в пропорції, що склалася на ринку?

2. Працюючи на суспільно-нормальному рівні, столяр виготовляв за 8-годинний робочий день 4 стільці. Після застосування деревообробного обладнання кількість вироблених за робочий день стільців збільшилась у 2 рази.

Визначте?

- а) вартість, яку одержував столяр в обміні за один стілець; за всю продукцію до застосування нового обладнання;
- б) індивідуальну вартість, яку створює столяр за робочу годину; за цілий робочий день після застосування нового обладнання;
- в) індивідуальну вартість виробництва і стільця після застосування нового обладнання;
- г) вартість, яку одержує столяр в обміні за 1 стілець; за всю продукцію після застосування нового обладнання.

3. Працюючи на суспільно нормальному рівні, столяр виготовляв за 8-годинний робочий день 4 стільці. З часом, краще організувавши працю, зменшивши кількість перерв, він почав виробляти за робочий день 8 стільців.

Визначте:

- а) вартість, яку одержував столяр в обміні за один стілець; за всю продукцію до реорганізації праці;
- б) індивідуальну вартість, яку створює столяр за робочу годину; за цілий робочий день після реорганізації праці;
- в) індивідуальну вартість виробництва і стільця після реорганізації праці;
- г) вартість, яку одержує столяр в обміні за один стілець; за всю продукцію після реорганізації праці.

4. Фабрики музичних інструментів виготовили на рік 2 тис. бандур, що відповідало суспільній потребі в них. Величина вартості виробництва бандури становила 100 год. праці. Відповідною була й ринкова вартість інструмента. З певних причин (відродження національних традицій, мода, збільшення закупівлі туристами тощо) попит на бандури зріс у 5 разів.

Визначте:

- а) величину вартості виробництва;
  - б) величину ринкової вартості бандури після зміни попиту;
  - в) дією якого чинника (витрат чи рівня корисності) зумовлено зміни ринкової вартості бандури?
  - г) якої тенденції (до розширення чи згортання) набере виробництво бандур?
  - д) у чому виявиться факт участі витрат у формуванні вартості бандури?
- Дайте відповідь на ці самі запитання за умови зниження суспільного попиту на бандури.

5. Підприємство виробило 100 тис. телевізорів за рік. Собівартість одного телевізора – 200 грн, реалізаційна ціна – 300 грн.

Визначте:

- а) як зміниться прибуток підприємства, якщо воно зменшить собівартість телевізора на 30%?
- б) якою за нових умов буде норма прибутку (рентабельності) на підприємстві; на скільки вона зросте?

6. Капітал у 2 млн грн здійснює оборот за 1 рік і дає 200 тис. грн. прибутку.

- а) як зміниться маса прибутку, якщо швидкість обороту капіталу зросте у 2 рази?
- б) яка залежність існує між масою прибутку і швидкістю обороту капіталу?
- в) які кошти потрібно було б авансувати у виробництво, щоб одержати такий прибуток за початкової швидкості обороту капіталу?
- г) чи можна вважати, що прискорення швидкості обороту капіталу забезпечує його економію?

7. Вартість функціонуючих виробничих фондів – 1 млн грн. Норма прибутку – 20%.

Визначте:

- а) якою за таких умов буде маса прибутку?
- б) як зміниться маса прибутку, якщо вартість виробничих фондів зросте на 50%?
- в) яка залежність існує між масою прибутку і величиною функціонуючих виробничих фондів?

8. Виробничі фонди в 50 млн грн забезпечують підприємству норму прибутку в 20%.

Визначте:

- а) як зміниться норма прибутку, якщо швидкість обороту фондів зменшиться у 2 рази?
- б) яка залежність існує між нормою прибутку і швидкістю обороту капіталу?

Тема 7. МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ

1. Попит та пропозиція. Взаємодія між ними.
  - 1.1. Суть попиту та фактори, які на нього впливають. Крива попиту.
  - 1.2. Суть пропозиції та фактори, які на неї впливають. Крива пропозиції.
  - 1.3. Характеристика взаємодії між попитом та пропозицією. Ціна.
  - 1.4. Ринкова рівновага.
2. Підприємства та фірми: суть, значення та класифікація.
  - 2.1. Суть та значення підприємств в економічній системі. Спільні та відмінні риси всіх підприємств.
  - 2.2. Функції та класифікація підприємств.
  - 2.3. Характеристика зовнішнього середовища підприємства.
  - 2.4. Характеристика внутрішнього середовища підприємства.
3. Капітал та прибуток.
  - 3.1. Соціально-економічний зміст капіталу.
  - 3.2. Прибуток та прибутковість підприємства.
4. Монополії та конкуренція.
  - 4.1. Суть та причини виникнення монополій.
  - 4.2. Форми та види монополій.
  - 4.3. Характеристика позитивних та негативних сторін монополій.
  - 4.4. Суть та значення конкуренції в ринковій економіці.
  - 4.5. Умови існування та види конкуренції.
  - 4.6. Стратегії конкурентної боротьби в різноманітних моделях ринку.

Основні поняття та терміни теми

Попит та пропозиція, ринкова рівновага, еластичність попиту та пропозиції, ціна, ціна покупця та продавця, підприємства, фірми, внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства, менеджмент, маркетинг, капітал, прибуток, постійний та змінний капітал, економічна ефективність підприємства, конкуренція, види конкурентних стратегій, монополія, монополія, антимонопольна політика.

Питання для обговорення

1. Які складові ринкового механізму вам відомі? Їхня характеристика.
2. Суть попиту і пропозиції ринку. У чому полягає зміст закону попиту і пропозиції?
3. Як утворюється рівноважна ціна в умовах зміни попиту і пропозиції?
4. У чому полягає суть підприємства та який механізм його функціонування?
5. Гроші як гроші та гроші як капітал. У чому різниця? Що таке капітал і додана вартість?
6. Яка різниця між постійним та змінним капіталом?

7. У чому суть конкуренції? Які ви знаєте методи конкурентної боротьби? Наведіть приклади.
8. Монополія на ринку. Позитивні та негативні наслідки.
9. Який зв'язок між монополією та конкуренцією? Чому існує твердження “монополія виростає з конкуренції”?
10. У чому суть і роль антимонопольних заходів держави?

Теми доповідей

1. Ринкова рівновага та її характеристика.
2. Капітал та прибуток. Їхня взаємодія.
3. Олігополія, монополія, монопсонія.

Тестові завдання до теми

1. Величина попиту змінюється відносно зміни ціни обернено, а величина пропозиції:

- а) змінюється прямо;
- б) залежить від кон'юнктури ринку;
- в) не залежить від ціни;
- г) жодної правильної відповіді.

2. Якщо на вільному ринку дійсна ціна перевищує рівень рівноважної ціни, то:

- а) виникає дефіцит товару;
- б) виникає надлишок товару;
- в) призводить до подорожчання факторів виробництва цього товару;
- г) дійсна ціна продовжує зростати.

3. До характерних рис ринкової економіки не відносять:

- а) конкуренцію;
- б) попит та пропозицію;
- в) централізоване планування;
- г) вільне підприємництво.

4. Дохід, який отримує власник такого ресурсу як капітал, називається:

- а) рентою;
- б) процентом;
- в) доходом;
- г) заробітною платою.

5. Монополістична конкуренція характеризується:

- а) наявністю великої кількості не залежних продавців, які виробляють стандартизовану продукцію;
- б) одна фірма є єдиним продавцем продукту чи послуги. Тут відсутні замітники продукції;

в) порівняно значною кількістю виробників, які виробляють різні види одного продукту. Продаж товарів відбувається не за однією ціною, а вони можуть коливатися в широкому діапазоні;

г) невеликою кількістю продавців, тому визначення цін і обсягів виробництва взаємозалежні. Розгортається боротьба за якість товару та боротьба за престиж.

6. Ліберальний варіант змішаної економіки характеризується:

а) обмеженим втручанням держави, створенням сприятливих умов для приватного сектору, віддає перевагу ринковим важелям саморегулювання економіки;

б) відрізняється необхідністю соціалізації капіталістичного господарства, підпорядкуванням приватного сектору інтересам суспільства, впровадженням системи національного планування шляхом проведення інституційних та соціальних реформ;

в) має на меті поєднання планування і ринку, централізму та децентралізму, індивідуальних та колективних форм власності;

г) жодної правильної відповіді.

7. Безперервний рух капіталу, в якому він послідовно перетворюється з однієї форми на іншу і робить повний кругообіг з приростом, – це:

а) торгова операція;

б) кругообіг капіталу;

в) амортизація;

г) виробничий процес.

8. Продаж товарів за штучно заниженими цінами – це:

а) кліринг;

б) монополія;

в) демпінг;

г) конкуренція.

9. Закон попиту свідчить про те, що:

а) величина попиту перебуває у прямій залежності від ціни;

б) величина перебуває у зворотній залежності від ціни;

в) динаміка цін на попит не впливає;

г) всі відповіді правильні.

10. Як називається така економічна ситуація, коли покупцем певного товару є лише один економічний суб'єкт?

а) монополією;

б) олігополією;

в) моносонією;

г) дуополією.

11. Дивіденд – це:

- а) вид податку;
- б) частина прибутку корпорацій;
- в) вид послуг;
- г) грошовий інструмент.

12. Та частина капіталу, яка перетворюється на засоби виробництва і не змінює своєї величини, – це:

- а) змінний капітал;
- б) прибуток;
- в) постійний капітал;
- г) оборотні фонди.

13. Цінова конкуренція відбувається завдяки:

- а) зміни якості товару;
- б) післяпродажного сервісу;
- в) внаслідок зміни цін;
- г) зміни законодавства.

14. Маркетинг вивчає:

- а) просування товарів від виробника до споживача;
- б) правила управління персоналом та виробничими процесами;
- в) техніко-економічні відносини;
- г) економічну систему.

15. До внутрішніх функцій фірми (організації) не відносять:

- а) розподілу функцій (розподіл завдань між членами організації);
- б) забезпечення доходів – організація забезпечує заробітною платою як універсальним виміром витрачених зусиль;
- в) визнання та можливостей самовираження;
- г) проникнення на ринок товарів та послуг і отримання через ринок прибутку.

16. Оборот капіталу – це:

- а) отримання прибутку в розмірі, що дорівнює вартості авансованого капіталу;
- б) перетворення товару на гроші та навпаки;
- в) повернення вартості авансованого капіталу до його власника у грошовій формі;
- г) процес руху капіталу, коли він водночас перебуває в усіх його функціональних формах і приносить прибуток власникові.

17. Яка з дій може привести до монополізації ринку:

- а) досягнення угоди між двома фірмами з різних питань негосподарської діяльності;
- б) отримання фірмою кредиту під низький процент;
- в) придбання великою корпорацією контрольного пакету акцій іншої великої фірми тієї ж галузі;
- г) реструктуризація боргу фірми державі?

18. Що не є елементом досконалої конкуренції:

- а) усі виробники і споживачі можуть вільно виходити на ринок і залишати його;
- б) присутність на ринку великої кількості незалежних виробників і покупців;
- в) конкуренція не забезпечує рівних можливостей підприємцям для досягнення виробничої ефективності;
- г) усі учасники ринку мають однакові можливості доступу до виробничих ресурсів та інформації?

19. Що можна віднести до методів недобросовісної конкуренції:

- а) засоби ведення конкурентної боротьби, що погіршують екологізацію виробництва;
- б) конкурентна боротьба, не пов'язана з порушенням прийнятих на ринку правил поведінки економічних суб'єктів;
- в) недостовірна інформація та реклама, що надсилається конкурентами покупцям;
- г) порушення стандартів і цінових угод щодо якості та умов постачання товарів?

20. Важливою рисою олігополістичної конкуренції є:

- а) наявність великої кількості фірм-виробників певного товару;
- б) наявність фірм, які випускають диференційовані товари;
- в) наявність у галузі обмеженої кількості великих фірм, що випускають стандартизовані або диференційовані товари;
- г) концентрація виробництва в одного виробника.

Вправи

1. Для кожного наведеного нижче положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
  - а) вартість, яка приносить додаткову вартість;
  - б) господарюючий суб'єкт, який створено для виробництва товарів та послуг і веде свою діяльність з метою отримання прибутку;
  - в) ціна, яка встановлюється при врівноваженості попиту і пропозиції;

- г) при всіх незмінних умовах на ринку зниження ціни на товар призводить до підвищення попиту, тобто існує обернена залежність між ціною на цей товар і попитом на нього;
- д) сукупність товарів і послуг, які є або в кожний даний момент можуть бути доставлені на ринок.

Терміни і поняття

1. Пропозиція	5. Ціна
2. Закон пропозиції	6. Закон попиту
3. Підприємство	7. Попит
4. Капітал	8. Ціна рівноваги

2. Розв'яжіть запропоновані нижче структурно-логічні тести:
1. Нижче наведені визначення капіталу – марксистське і альтернативних теорій:
- 1) «Капітал – це вартість, що приносить додаткову вартість»;
- 2) «Капітал – це створені людьми ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг, одержання доходів (прибутку)».

Далі йдуть характеристики капіталу із згаданих вище теорій:

- 1) рух капіталу (як ресурсу) є джерелом прибутку;
- 2) головна функція капіталу – задоволення потреб суспільства в благах;
- 3) капітал – не речі, не гроші, а суспільні відносини;
- 4) засоби підприємств, де не використовується наймана праця, є капіталом;
- 5) капітал втілює в собі відносини експлуатації.

Дайте відповідь на запитання, які з визначень:

- а) притаманні марксистському розумінню суті капіталу;
- б) характерні для альтернативних теорій.
2. Нижче наведено елементи капіталу, що відносяться до його різних функціональних форм:
- 1) будівлі і устаткування банків;
- 2) будівлі, споруди і устаткування виробничих підприємств;
- 3) запаси товарів в оптовій і роздрібній торгівлі;
- 4) запаси сировини, матеріалів і енергоносіїв на виробничих підприємствах;
- 5) будівлі і устаткування магазинів, складів, товарних бірж;
- 6) промисловий транспорт;
- 7) будівлі і споруди фондових бірж;
- 8) незавершене виробництво на підприємствах;
- 9) транспортні засоби торгівлі;

- 10) приміщення і устаткування ощадних банків і обмінних пунктів;
- 11) грошові ресурси виробничих підприємств (в касі і на рахунках);
- 12) грошові ресурси торгівлі;
- 13) власні грошові кошти банків.

Які з перелічених елементів утворюють:

- а) промисловий капітал;
- б) торговий капітал;
- в) грошовий капітал.

3. Нижче наведені складові ціни (в ум. од.) товару (за умови фактичного використання капіталу):

- 1) сировина і матеріали 10 ум. од.;
- 2) енергія – 20 ум. од.;
- 3) заробітна плата – 40 ум. од.;
- 4) амортизація – 20 ум. од.;
- 5) прибуток – 10 ум. од.

Які з перелічених витрат становлять бухгалтерські, а які економічні (вказати складові і суми).

4. За умови альтернативного варіанта використання того ж капіталу бухгалтерські витрати збільшились би на 20%, а прибуток – в два рази.

Дайте відповідь на питання:

- а) якими будуть альтернативні економічні витрати?
- б) які з економічних витрат обох тестів слід вважати внутрішніми, а які зовнішніми?

5. Маємо дані виробничого підприємства, торгового підприємства і банку:

- 1) функціонуючий капітал (Кв, Кт, Кб);
- 2) бухгалтерські витрати (Бв, Бт, Бб);
- 3) валові результати діяльності (ВВ, ВТ, ВБ).

Складіть алгоритм розрахунку прибутку (Π) а також показника рентабельності використання капіталу (P) кожного з підприємств.

6. Нижче наведені положення, що віднесені до поняття монополізму:

- 1) побічний результат функціонування ринкової економіки;
- 2) веде до панування на ринку обмеженої кількості підприємств;
- 3) несе з собою загрозу існуванню конкурентного середовища;
- 4) є результатом внутрішньої суперечливості ринкової економіки.

У яких з наведених положень відображені:

- а) суть монополізму;
- б) його основна причина;
- в) головна небезпека, яку він несе із собою?

7. Нижче подані види монополізму в ринковій економіці:

- 1) на основі концентрації виробництва і капіталу;
- 2) як результат особливої технології (олігополії);
- 3) на основі лідерства в техніці і технології;
- 4) на основі престижної торгової марки;
- 5) в сферах економіки, в яких держава встановлює для себе виняткові права.

Визначте, який з видів монополізму:

- а) містить в собі найбільшу загрозу руйнування конкурентного середовища;
- б) несе з собою небезпеку зниження конкурентоспроможності національної економіки;
- в) є необхідною умовою ефективного державного регулювання ринкової економіки;
- г) становить зміст стимулів якісного прогресу в економіці.

8. Нижче наведені деякі можливі дії держави в економіці:

- 1) регулювання кількості грошей в обігу;
- 2) адміністративне управління окремими галузями (підприємствами);
- 3) регулювання курсу національної валюти;
- 4) вплив на економіку через кредитну сферу;
- 5) купівля частини товарів (для бюджетної сфери, експорту тощо);
- 6) встановлення акцизу на ціни деяких товарів;
- 7) встановлення фіксованих цін на товари або послуги.

Визначте, які з наведених дій:

- а) відповідають суті державного монополізму в ринковій економіці;
- б) містять в собі небезпеку порушення основ ринкової економіки.

9. Нижче подані деякі можливі негативні наслідки монополізму:

- 1) послаблення економічних стимулів підприємництва;
- 2) уповільнення науково-технічного розвитку;
- 3) перерозподіл доходів на користь монополій;
- 4) обмеження можливостей для вибору на ринку товарів або послуг.

Визначте, за принципом переважного значення, які з поданих негативних наслідків зумовлені:

- а) руйнуванням конкурентного середовища;
- б) недоліками державного регулювання економіки.

10. Нижче подані деякі напрями антимонопольної політики:

- 1) підтримка малого підприємництва;
- 2) регулювання цін на товари і послуги природних монополій;
- 3) пом'якшення чи ліквідація митних бар'єрів;
- 4) запровадження обліку, що дає можливість виявляти монопольний прибуток;
- 5) лібералізація цін;
- б) забезпечення умов для вільного руху товарів, капіталів і робочої сили.

Визначте, які з поданих напрямків забезпечують:

- а) підтримку конкурентного середовища;
- б) державний контроль над монополіями.

Задачі

1. У таблиці представлені обсяг попиту і пропозиції на ринку морозива.

Ціна (грн)	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	1,1
Обсяг попиту (шт.)	90	80	70	60	50	40	30	20
Обсяг пропозиції (шт.)	10	20	30	40	50	60	70	80

- а) чому дорівнює рівноважна ціна на цьому ринку?
- б) яка буде ситуація на ринку морозива, якщо держава встановить ціну 0,6 грн.

2. Функція попиту на ринку товару має вигляд : $d = 80 - 2p$, а функція пропозиції: $s = 4p + 20$.

- а) якою буде рівноважна ціна на ринку цього товару?
- б) яка буде ситуація на ринку цього товару, якщо ціна становитиме 10 грн?
- в) При якому рівні ціни товарний надлишок становитиме 15 одиниць?

3. До якої категорії можна віднести товар, якщо при зростанні ціни на нього на 10% обсяг попиту спадає на 4%?

4. До якої категорії можна віднести товар, якщо при зростанні ціни на 5% загальна виручка спадатиме на 5%?
5. Розрахуйте значення загальної виручки та коефіцієнти цінової еластичності попиту для кожного зі значень ціни.

Ціна (грн)	3,0	2,7	2,4	2,1	1,8	1,5	1,2	0,9	0,6	0,3
Обсяг попиту (тис. шт.)	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100
Ціна (грн)	3,0	2,7	2,4	2,1	1,8	1,5	1,2	0,9	0,6	0,3

6. Припустимо, що функція попиту на комп'ютер нової моделі має вигляд: $d = 100 - p$, а функція пропозиції $s = 2p - 50$.
Розрахуйте та визначте:
- еластичність попиту за ціною, яка врівноважує попит і пропозицію;
  - якою буде ціна комп'ютера за умови введення урядом 10% податку з продажу?
  - як зміниться виручка внаслідок підвищення цін?
7. Розрахуйте коефіцієнт цінової еластичності пропозиції для кожного зі значень ціни.

Ціна (грн)	0,5	1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0
Обсяг пропозиції (тис. шт.)	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

8. Функція попиту споживачів на яблука представлена формулою: $Q_d = 13 - 2P$, а функція пропозиції яблук $- Q_s = -5 + 4P$, де Q_d та Q_s – обсяг попиту і обсяг пропозиції яблук, тис. т на місяць; P – ціна 1 кг яблук, грн.
Визначте:
- рівноважну ціну;
  - рівноважний обсяг попиту та пропозиції;
  - рівноважний обсяг продажу яблук у грошовому вираженні.
9. Фірма, що продає холодильники, знизилася на них ціну з 500 до 400 грн. Обсяг продажу збільшився з 100 до 140 холодильників на місяць.
Визначте еластичність попиту на цей товар.
10. Визначте коефіцієнт цінової еластичності за умови, що ціна товару зросла з 1,5 до 2 грн, а обсяг попиту скоротився з 1000 до 900 одиниць.
У якому з варіантів монопольна влада вища:

- а) на ринку присутні 5 фірм, кожна з яких має однакову частку в сукупному обсязі продажу;
- б) частки продажу розподілені так: I фірма – 25%; II – 10%; III – 50%; IV – 7%; V – 8%?

Якою мірою, враховуючи основні риси ринку досконалої конкуренції, належать до цієї ринкової структури:

- а) автомобільна промисловість у США;
- б) автомобільна промисловість в Україні;
- в) власники дач, що торгують на ринку яблуками зі свого саду;
- г) ринок спеціальних послуг – «лікую алкоголізм і наркоманію» (інформація по радіо);
- д) ринок приватизаційних сертифікатів в Україні?

11. Загальні витрати монополіста представлені функцією $TC = 100 + 3Q$ де Q – кількість одиниць продукту, що виробляється на місяць. Функція попиту на продукцію монополіста – $P = 200 - Q$, де P – ціна одиниці продукції в гривнях.

Визначте загальний дохід монополіста, якщо він випускає 20 одиниць продукції на місяць.

Тема 8. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА БІЗНЕС

1. Еволюція та визначення понять підприємництво та бізнес.
  - 1.1. Суть підприємництва.
  - 1.2. Суть бізнесу.
  - 1.3. Економічна система бізнесу.
  - 1.4. Поняття та складові підприємницького простору.
  - 1.5. Зовнішнє та внутрішнє середовище підприємства.
2. Суб'єкти підприємницької діяльності.
3. Взаємозв'язок форм власності та підприємництва.
  - 3.1. Форми власності та організаційно-правові форми підприємництва.
  - 3.2. Одноосібний бізнес та його форми.
  - 3.3. Партнерства та його форми (ТзОВ, повні товариства, командитні товариства, товариства з додатковою відповідальністю).
  - 3.4. Корпорації (ВАТ, ЗАТ).

Основні поняття і терміни теми

Підприємництво, бізнес, види бізнесу, юридична особа, резиденти та нерезиденти, комерція, виробництво, домогосподарства, підприємницький сектор, підприємницький простір, держава, іноземний сектор, організаційно-правові формування, одноосібне володіння, партнерство, корпорації, товариство, сільськогосподарський виробничий кооператив.

Питання для обговорення

1. У чому полягає суть бізнесу як економічної категорії?
2. Охарактеризуйте поняття "підприємництво".
3. Які види бізнесу вам відомі? Охарактеризуйте їх та наведіть приклади.
4. Підприємницький простір як економічна категорія економічної системи країни. Його роль у розвитку підприємництва та бізнесу.
5. Охарактеризуйте сфери підприємницького простору та наведіть приклади.
6. У чому полягає суть внутрішнього середовища підприємства? Його складові.
7. Які зовнішні фактори впливають на діяльність підприємства?
8. Які суб'єкти підприємницької діяльності вам відомі? Яка роль кожного з них у розвитку виробництва та економіки в цілому?
9. Відповідно до яких форм власності функціонують підприємства в Україні?
10. Охарактеризуйте товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з повною відповідальністю, акціонерне товариство, асоціацію, приватне підприємство, спільне підприємство, господарське і командитне товариство.

Теми доповідей

1. Підприємництво – як сучасний фактор виробництва.
2. Види бізнесу.
3. Підприємницький простір та його складові.

Тестові завдання до теми

1. Основна мета функціонування бізнесового сектору економіки – це:

- а) виконання соціальних замовлень;
- б) виплата заробітної плати заробітним працівникам;
- в) отримання прибутку;
- г) купівля ресурсів.

2. У процесі економічного кругообігу домогосподарства виконують таку функцію:

- а) виробляють споживчі товари;
- б) постачають ресурси;
- в) купують ресурси;
- г) отримують трансферти.

3. У процесі економічного кругообігу підприємства виконують таку функцію:

- а) сплачують податки;
- б) постачають ресурси;
- в) купують ресурси;
- г) купують споживчі товари.

4. У моделі народногосподарського обороту закритого типу беруть участь такі суб'єкти:

- а) держава та домогосподарства;
- б) домогосподарства, фірми та іноземний сектор;
- в) фірми, держава та іноземний сектор;
- г) домогосподарства, фірми та держава.

5. До факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток фірми, не належать:

- а) законодавча база;
- б) клієнти;
- в) персонал фірми;
- г) конкуренти.

6. До внутрішніх функцій фірми (організації) не належать:

- а) розподіл функцій (розподіл завдань між членами організації);

- б) забезпечення доходів – організація забезпечує заробітною платою як універсальним виміром витрачених зусиль;
- в) визнання та можливості самовираження;
- г) проникнення на ринок товарів і послуг та отримання через ринок прибутку.

7. До загальних видів бізнесу не належать:

- а) споживчий бізнес;
- б) комерційний бізнес;
- в) фінансовий бізнес;
- г) страховий бізнес.

8. Суть даного бізнесу полягає в наданні консультацій щодо відкриття, ведення, закриття бізнесу, розробці бізнес-планів та рекомендацій щодо успішного ведення справ, розробці маркетингових програм, надання посередницьких послуг – це:

- а) споживчий бізнес;
- б) інноваційний бізнес;
- в) фінансовий бізнес;
- г) консалтинговий бізнес.

9. Суть даного бізнесу полягає у створенні і комерційному використанні техніко-технологічних нововведень – це:

- а) споживчий бізнес;
- б) інноваційний бізнес;
- в) фінансовий бізнес;
- г) консалтинговий бізнес.

10. Суть даного бізнесу полягає в тому, що кожний споживач намагається спожити якнайбільшу кількість товару за якнайменшою ціною і найвищою якістю – це:

- а) споживчий бізнес;
- б) інноваційний бізнес;
- в) фінансовий бізнес;
- г) консалтинговий бізнес.

11. Це вид економічної діяльності, який здійснюють люди на власний ризик та розсуд з метою отримання прибутку – це:

- а) бізнес;
- б) підприємництво;
- в) підприємство;
- г) підприємницький простір.

12. Діяльність спрямована на отримання певного прибутку шляхом створення та реалізації продукції, робіт та послуг – це:

- а) бізнес;
- б) підприємництво;
- в) підприємство;
- г) підприємницький простір.

13. Територіальна цілісність, у межах якої певні фактори впливають на професійну діяльність підприємця або підприємця повинен враховувати ці фактори і будувати під них свою діяльність, – це:

- а) бізнес;
- б) підприємництво;
- в) підприємство;
- г) підприємницький простір.

14. Яка складова підприємницького простору вказана правильно:

- а) економічна сфера;
- б) політична сфера;
- в) правова сфера;
- г) соціальна сфера?

15. До внутрішніх факторів впливу на підприємницьку діяльність не належать:

- а) професійна підготовка засновника;
- б) розмір кредитних ставок;
- в) забезпеченість капіталом;
- г) рівень організації та менеджменту на фірмі.

16. Яка функція держави забезпечує економічні та інші специфічні значення:

- а) законотворча;
- б) створення відповідної інфраструктури;
- в) загальноосвітня;
- г) фінансова?

17. Які види взаємозв'язків між партнерами використовуються у випадку, якщо підприємець постачає на ринок товар, що користується обмеженим попитом, або якщо надходить індивідуальне замовлення:

- а) звичайні;
- б) випадкові;
- в) довготермінові;
- г) короткотермінові?

18. Вид партнерських взаємовідносин між заводом “Х” та дистриб’юторською фірмою “У” по реалізації виготовленої заводом продукції, якщо між ними був укладений контракт на 5 років:

- а) звичайні;
- б) випадкові;
- в) довготермінові;
- г) короткотермінові.

19. Хто не належить до суб’єктів підприємницької діяльності:

- а) партнер;
- б) найманий працівник;
- в) ринок;
- г) держава?

20. Підприємства, що засновані на власності окремої особи, яка наймає робочу силу, – це:

- а) приватнокапіталістичні;
- б) індивідуальні;
- в) сімейні;
- г) спільні.

Вправи

1. Для кожного положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
  - а) підприємства, засновані на власності окремої особи (капіталіста), яка наймає робочу силу;
  - б) територіальна цілісність, у межах якої певні фактори чинять вплив на професійну діяльність підприємця або підприємця повинен враховувати ці фактори і будувати під них свою діяльність;
  - в) різновид, де об’єктом купівлі-продажу виступають цінні папери, гроші, валюта;
  - г) змістом такого бізнесу є товарно-грошові відносини та торговельно-обмінні операції. Такі операції здійснюють у вигляді купівлі-продажу товарів та послуг;
  - д) діяльність спрямована на отримання певного прибутку шляхом створення та реалізації продукції, робіт чи послуг.

Терміни і поняття

1. Бізнес	5. Фінансовий бізнес
2. Спільне підприємство	6. Комерційний бізнес
3. Консалтинговий бізнес	7. Приватно-капіталістичне підприємство
4. Підприємницький простір	8. Підприємництво

2. Розв'яжіть структурно-логічні тести:

1. Нижче перелічені деякі поняття, що використовуються для характеристики підприємництва:
  - 1) переважно недержавна власність;
  - 2) виробництво, торгівля, комерційне посередництво;
  - 3) особливий вид ринкової діяльності;
  - 4) реалізуються функції ринку;
  - 5) створення підприємств і організація їх діяльності.

Які з перелічених понять характеризують:

- a) суть підприємництва;
- б) його соціально-економічну основу;
- в) його значення для ринкової економіки;
- г) сфери підприємницької діяльності?

2. Які з перелічених ознак, належать до поняття "підприємство":

- 1) суб'єкт ринкових відносин;
- 2) майнова відокремленість;
- 3) виробник, продавець, покупець товарів та послуг;
- 4) основа формування соціальних груп суспільства;
- 5) розпорядник майна, коштів, доходів?

Визначте:

- a) дві ознаки, що становлять головний зміст самостійності підприємств;
- б) три ознаки, що відображають значення підприємств у ринковій економіці.

3. Нижче перелічені деякі конкретні дії підприємств:

- 1) діяльність по освоєнню нових товарів (послуг);
- 2) діяльність комерційного медичного центру – лікування хворих;
- 3) організація поточного виробництва (надання послуг);
- 4) організація побутового обслуговування персоналу;
- 5) діяльність на ринку по забезпеченню підприємства матеріалами (устаткуванням, енергією тощо);
- б) створення для свого персоналу умов для відпочинку і лікування.

Визначте, в яких видах діяльності реалізуються функції підприємства:

- a) основній діяльності;
- б) розвитку;
- в) соціальній.

4. Нижче наведені деякі конкретні угоди підприємств:
- 1) продаж товарів (послуг) свого виробництва;
  - 2) розрахунки по ренті за використання природних ресурсів;
  - 3) отримання позичок під заставу свого майна;
  - 4) здача приміщення і устаткування в оренду іншим підприємствам;
  - 5) купівля іновалюти для комерційних операцій з зарубіжжям;
  - 6) купівля матеріалів (устаткування, енергоносіїв тощо) у партнерів;
  - 7) оформлення замовлення на виконання проектно-конструкторської роботи;
  - 8) оформлення дотації на утримання дитячої установи на підприємстві;
  - 9) розрахунки з державою по податках з прибутку.

Визначте, які з перелічених угод становлять зміст взаємовідносин:

- а) з підприємствами;
- б) з кредитними закладами;
- в) з державними фінансами.

5. Нижче наведені деякі ознаки підприємств, що відзначаються своїми розмірами:

- 1) задовольняють найбільш масовий попит;
- 2) є лідерами в реалізації «проривів» і «стрибків» в технології;
- 3) відіграють основну роль у реалізації стратегічних завдань науково-технічного прогресу;
- 4) випускають найновіші і технічно важливі вироби невеликими партіями;
- 5) становлять основу експортного потенціалу національної економіки.

Визначте ознаки, які найбільш типові:

- а) для найбільших підприємств;
- б) для підприємств меншого (середнього) розміру.

6. Нижче наведені суттєві особливості малих підприємств (малого бізнесу):

- 1) найчисленніша група підприємств;
- 2) найдинамічніша (рухома) частина ринкової економіки;
- 3) частина інфраструктури всієї економіки;
- 4) найменш стійкий сектор ринкової системи;
- 5) здатні швидко створювати нові робочі місця.

Які з перелічених особливостей характеризують малі підприємства (малий бізнес) як:

- а) фактор підтримки ринкової рівноваги через конкурентне середовище;
- б) буферну зону ринкової економіки, здатну пом'якшувати наслідки структурних зрушень;
- в) зону, що підвищує ефективність великих і середніх підприємств?

7. Нижче наведені дії, що становлять зміст підприємницької діяльності:
- 1) будівництво (купівля, оренда) приміщень для підприємства;
  - 2) організація праці персоналу підприємства;
  - 3) пошук кредиту для оплати праці персоналу (під вироблену продукцію);
  - 4) пошук кредиту для придбання приміщення (устаткування);
  - 5) розрахунки з державним бюджетом по податках;
  - 6) організація збуту товарів (послуг);
  - 7) отримання ліцензії на право виробництва (продажу) товарів;
  - 8) пошук виконавців проекту будівництва підприємства.

Визначте, які з дій переважно пов'язані:

- a) зі створенням підприємства;
- б) з його поточною підприємницькою діяльністю.

8. Нижче наведені деякі класифікації підприємницької діяльності, що поширені в літературі, усних виступах тощо:
- 1) виробнича, торгово-посередницька;
  - 2) легальна (зареєстрована) і нелегальна (незареєстрована);
  - 3) корисна і шкідлива;
  - 4) відкрита і тіньова.

Які з наведених класифікацій:

- a) відповідають суті ринкових відносин;
- б) суперечать суті ринкових відносин?

У яких класифікаціях відображені види підприємницької діяльності, що свідчать про недоліки в господарському механізмі?

9. Нижче наведені тези, що віднесені до принципів підприємницької діяльності:
- 1) виробляти те, що відповідає виробничому потенціалу підприємства;
  - 2) виробляти те, що можна продати на ринку;
  - 3) продавати те, що виробляється на підприємстві;
  - 4) виробляти і продавати те, що дає прибуток;
  - 5) виробляти те, що користується ринковим попитом.

Які з наведених принципів:

- a) відповідають суті маркетингу;
- б) суперечать суті маркетингу?

10. Нижче наведені деякі дії, що складають зміст наукових підходів до підприємницької діяльності:
- 1) аналіз ринкової кон'юнктури та її прогноз;
  - 2) вивчення податкового законодавства з метою пошуку оптимальних напрямків діяльності;
  - 3) аналіз між особових відносин персоналу підприємства;
  - 4) класифікація (сегментація) ринкового попиту з метою визначення своєї «ніші».
  - 5) розробка цінової політики підприємства;
  - 6) розробка політики взаємовідносин з кредитними установами;
  - 7) розробка основ взаємовідносин менеджерів з підлеглими;
  - 8) організація збуту товарів і реклами;
  - 9) аналіз виробничого потенціалу підприємства;
  - 10) вивчення проблеми взаємовідносин підприємства з місцевою владою.

Визначте, які з перелічених дій:

- а) становлять зміст маркетингу;
- б) відносяться до менеджменту.

Задачі

1. Звичайна акція номінальною вартістю 200 грн приносить дохід її власникові 12 грн. Рівень банківського процента становить 6% річних. За яким можливим ринковим курсом Ви зможете продати цю акцію на фондовій біржі?
2. Підприємство "А" отримало банківський кредит у розмірі 7200 грн, під 30% річних строком на 3 роки. Яку суму грошей сплатить підприємство банку після закінчення терміну кредиту? Розрахуйте методам простого і складного процента.
3. Банк випустить в обіг два випуски акцій. Один випуск – це акції номінальною вартістю 10 грн, другий – акції номіналом 100 грн. Банк повідомить про сплату дивідендів за певний рік у розмірі 50% річних. Які акції більше, привабливі для інвестора за рівнем доходності?

Тема 9. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

1. Макроекономічна нестабільність.
  - 1.1. Циклічність: її суть та теорії виникнення.
  - 1.2. Класифікація циклів по термінам тривалості.
  - 1.3. Державні антикризові програми.
2. Безробіття та зайнятість.
  - 2.1. Суть зайнятості та її види.
  - 2.2. Види безробіття та його класифікація.
  - 2.3. Державні програми боротьби з безробіттям.
3. Інфляція. Причини інфляції в Україні.
  - 3.1. Суть та класифікація інфляцій.
  - 3.2. Причини інфляції в Україні в 1991 – 1994 рр.
  - 3.3. Методи зменшення інфляції в макроекономічній системі.

Основні поняття та терміни теми

Економічна кон'юнктура, циклічні коливання економіки, цикли Кітчичина, цикли Жуглара, цикли Кондрат'єва, безробіття, інфляція, природний рівень безробіття, закон Оукена, фрикційне безробіття, структурне безробіття, явна та прихована інфляція, повзуча, галопуюча, гіперінфляція, державні антикризові програми, правило 70.

Питання для обговорення

1. Що таке економічна кон'юнктура та економічний цикл?
2. Назвіть фази економічного циклу і дайте їх характеристику.
3. У чому причина циклічних коливань економіки?
4. Причини економічної кризи в Україні та фактори, що її підсилюють.
5. Як визначається рівень зайнятості та безробіття?
6. Охарактеризуйте основні причини та види безробіття.
7. Чи існує безробіття в умовах повної зайнятості? Що таке природний рівень безробіття?
8. Сформулюйте закон Оукена. Яка його економічна сутність?
9. Що таке інфляція? Як вона визначається?
10. Які види інфляції та методи боротьби з нею ви знаєте? Який із видів інфляції притаманний економіці України?

Теми доповідей

1. Класифікація циклів по причинам виникнення.
2. Причини безробіття, та методи боротьби із безробіттям.
3. Методи зменшення інфляції в економічній системі країни.

Тестові завдання до теми

1. Яка з величин найбільше сприяє інфляції пропозиції:

- а) споживання;
- б) інвестиції;
- в) податки;
- г) державні витрати.

2. Згідно із законодавством України, пенсійний вік в Україні становить:

- а) у жінок з 50 років, у чоловіків з 55 років;
- б) у жінок з 60 років, у чоловіків з 65 років;
- в) у жінок з 55 років, у чоловіків з 60 років;
- г) у жінок з 57 років, у чоловіків з 62 років.

3. Інфляція – це:

- а) невідповідність між грошовою та товарною масою, яка виражається в зростанні цін;
- б) невідповідність між грошовою та товарною масою, яка виражається в зменшенні цін;
- в) незбалансованість ринку праці, що виражається в зростанні заробітної праці;
- г) відсутність рівноваги між сукупним попитом та сукупною пропозицією на товарному ринку.

4. Малі цикли (цикли Кітчина) тривають:

- а) 2–4 роки.
- б) 2 місяця;
- в) 1 рік;
- г) 5 років.

5. Матеріальною основою періодичності середніх циклів є:

- а) необхідність оновлення основного капіталу;
- б) необхідність відновлення рівноваги на споживчому ринку;
- в) процеси, що відбуваються на грошовому ринку;
- г) необхідність оновлення об'єктів інфраструктури.

6. Плинність кадрів, пов'язана зі зміною робочих місць, місця проживання працівника, – це:

- а) фрикційне безробіття;
- б) структурне безробіття;
- в) технологічне безробіття;
- г) циклічне безробіття.

7. Ціни піднімаються на 10 – 100% за рік у випадку:

- а) галопуючої інфляції;
- б) повзучої інфляції;
- в) супергіперної інфляції;
- г) суперінфляції.

8. Карл Маркс у своїх дослідженнях виділяв:

- а) 2 фази циклу;
- б) 3 фази циклу;
- в) 4 фази циклу;
- г) 5 фаз циклу.

9. Матеріальною основою великих циклів є:

- а) необхідність оновлення основного капіталу;
- б) необхідність зміни базових технологій і поколінь машин та оновлення об'єктів інфраструктури;
- в) процеси, що відбуваються на грошовому ринку;
- г) необхідність відновлення рівноваги на споживчому ринку.

10. Економічне зростання передбачає:

- а) збільшення ресурсів і можливостей виробництва;
- б) забезпечення повної зайнятості;
- в) збільшення обсягу виробництва і переміщення кривої виробничих можливостей вправо;
- г) переміщення кривої виробничих можливостей вліво.

11. За яких умов виникає безробіття:

- а) за умови збігання пропозиції робочої сили з попитом на неї;
- б) за умови, що на ринку праці попит на робочу силу менший від її пропозиції;
- в) за умови, що економіка країни перебуває у кризовому стані;
- г) всі відповіді правильні?

12. Чим зумовлюється циклічність економічного розвитку?

- а) надзвичайними природними явищами;
- б) макроекономічною імпульсивністю науково-технічного оновлення активної частини основних виробничих фондів;
- в) непередбаченим збігом обставин макроекономічного характеру;
- г) дестабілізуючою діяльністю експертів та окремих політичних сил.

13. Рівень безробіття – це:

- а) загальна кількість безробітних;
- б) частка незайнятого населення в складі економічно активного населення;

- в) частка економічно активного населення в загальній кількості населення;
- г) різниця між економічно активним населенням і кількістю безробітних.

14. Що найповніше характеризує циклічність коливання в економіці:

- а) періодичні кризові спади виробництва;
- б) періодичне підвищення ділової активності;
- в) періодичне коливання ділової активності;
- г) чергування у відтворювальному процесі циклів економічного розвитку, які містять фази кризового спаду, депресію, поживлення і піднесення?

15. Часткова зайнятість – це:

- а) робота протягом неповного робочого дня за власним бажанням;
- б) перевищення циклічного безробіття над фрикційним;
- в) наявність незайнятого у складі економічно активного населення;
- г) робота протягом неповного робочого дня через неможливість знайти відповідну роботу на повний робочий день.

16. Закон Оукена визначає:

- а) залежність між темпами інфляції та рівень безробіття;
- б) ступінь впливу загального економічного спаду на рівень безробіття в країні;
- в) взаємозв'язок між зміною ВВП і зміною рівня циклічного безробіття;
- г) сутність зменшення ВВП залежно від перевищення природного рівня безробіття.

17. Яке безробіття існує завжди:

- а) структурне, циклічне;
- б) фрикційне, структурне;
- в) циклічне, фрикційне;
- г) конверсійне, фрикційне.

18. У якій фазі економічного циклу зростає виробництво відносно попередньо досягнутого рівня:

- а) поживлення;
- б) депресія;
- в) криза;
- г) піднесення?

19. Показники, які під час спаду економіки зростають, а під час зростання спадають, – це:

- а) циклічні;
- б) про циклічні;
- в) контрциклічні;
- г) ациклічні.

20. До методів боротьби з безробіттям не належать:

- а) зменшення робочого дня;
- б) створення державних робочих місць;
- в) контроль за цінами на ринку;
- г) зменшення пенсійного віку.

Вправи

1. Для кожного положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
  - а) безробіття, пов'язане з плінністю робочої сили, зумовленої її професійними, віковими та регіональними переміщеннями;
  - б) невідповідність між грошовою та товарною масою, яка виражається у піднятті цін;
  - в) соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення не може знайти роботу, стає відносно надлишковою, поповнюючи резервну армію праці;
  - г) застій у розвитку народного господарства, в межах якої відбуваються поступове відновлення перерваних кризою зв'язків, переливання капіталу в перспективніші галузі, починається масове оновлення основного капіталу;
  - д) період часу між двома сусідніми вищими або нижчими точками економічної кон'юнктури.

Терміни і поняття

1. Криза	5. Фрикційне безробіття
2. Інфляція	6. Депресія
3. Структурне безробіття	7. Безробіття
4. Економічний цикл	8. Цикл ділової активності

2. Розв'яжіть структурно-логічні тести:
  1. Нижче перелічено тези, що віднесені до різних систем забезпечення економіки трудовими ресурсами:
    - 1) встановлення лімітів чисельності робочої сили підприємствам і галузям;
    - 2) збалансування попиту і пропозиції робочої сили через купівлю-продаж її на ринку;
    - 3) можливість державного регулювання з метою встановлення оптимального розміру резерву незайнятої робочої сили;
    - 4) система централізованого розподілу працюючих між галузями і регіонами;
    - 5) проголошення формальної «повної зайнятості» працездатного населення;

б) створення умов для забезпечення повторної і неповної зайнятості частини трудових ресурсів.

Визначите, які з тез:

- а) притаманні сучасній ринковій системі;
- б) характеризують планово-директивну організацію трудових ресурсів.

2. Нижче наведені тези, що віднесені до поняття резерву незайнятої робочої сили:

- 1) задовольняє природну потребу людини змінити місце роботи або професію;
- 2) створює можливість для мінімізації втрат суспільства від безробіття;
- 3) забезпечує потреби ринкової економіки в трудових ресурсах в умовах її структурних зрушень;
- 4) забезпечує можливість підтримувати оптимальне співвідношення між розмірами зайнятої і незайнятої робочої сили.

Визначте, які з наведених тез:

- а) можна розглядати як критерії розміру незайнятої робочої сили;
- б) характеризують ефективність ринкової системи забезпечення економіки трудовими ресурсами.

3. Нижче наведено тези, що віднесені до факторів формування ринку праці в умовах перехідної економіки:

- 1) створення сприятливих умов для розвитку підприємництва;
- 2) роздержавлення і приватизація підприємств;
- 3) створення бірж праці з відповідною інформаційною системою;
- 4) державна підтримка малих підприємств;
- 5) створення умов для вільного руху капіталів і робочої сили;
- 6) формування системи підготовки і перепідготовки робочої сили.

Визначте, які з факторів:

- а) ведуть до зростання ринкового попиту на робочу силу;
- б) впливають одночасно на попит і пропозицію робочої сили;
- в) утворюють інфраструктуру ринку робочої сили.

4. Нижче наведено ознаки основних видів безробіття:

- 1) є результатом добровільного звільнення з роботи;
- 2) виникає внаслідок зміни потреби підприємства в працівниках даної спеціальності у зв'язку з новими умовами техніки і технології;
- 3) відображає невідповідність між місцем фактичної роботи і уявою працівника про зміст роботи, його умови, оплату тощо;

- 4) виникає внаслідок закриття частини підприємств у зв'язку з структурними зрушеннями в економіці;

Визначте, які з наведених ознак відповідають поняттям:

- а) природного безробіття;
б) вимушеного.

5. Нижче наведено деякі чинники природного безробіття:

- 1) незадоволення рівнем оплати праці;
- 2) незадоволення змістом праці;
- 3) бажання зробити в роботі перерву;
- 4) прагнення перейти на роботу з раннім терміном виходу на пенсію;
- 5) бажання знайти роботу за спеціальністю;
- 6) бажання знайти роботу, що забезпечує більш високу пенсію;
- 7) бажання змінити місце роботи за сімейними обставинами.

Визначте, які з перелічених факторів природного безробіття утворюють:

- а) фрикційне безробіття;
б) інституціональне безробіття.

6. Нижче наведено деякі чинники вимушеного безробіття:

- 1) механізація і автоматизація робіт;
- 2) закриття частини видобувних підприємств внаслідок вичерпання ресурсів;
- 3) впровадження нової технології, що зменшує потребу в працівниках даної спеціальності;
- 4) звільнення внаслідок перепрофілювання підприємств даної галузі.

Визначте, які з наведених чинників утворюють:

- а) структурне безробіття;
б) технологічне безробіття.

7. Нижче наведено заходи держави, що впливають на ринок праці:

- 1) стимулювання інвестицій;
- 2) організація державних суспільних робіт;
- 3) виплата допомоги безробітним;
- 4) сприяння надомній роботі і повторній зайнятості;
- 5) створення бірж праці з функціями працевлаштування;
- 6) встановлення податкових пільг підприємствам, які розширюють виробництво;

- 7) організація навчання професіям і спеціальностям, на які є ринковий попит;
- 8) підтримка малого бізнесу.

Визначте, які з наведених заходів:

- а) можна вважати загальноекономічними, спрямованими на розвиток економіки як такої;
- б) спрямовані безпосередньо на створення нових робочих місць;
- в) становлять зміст соціального захисту безробітних.

8. Наведені нижче тези віднесені до поняття мотивації праці:

- 1) відображає стан економіки та її тенденції;
- 2) є фактором, що визначає внутрішні спонукальні мотиви до праці;
- 3) залежить від традицій, виховання, освіти;
- 4) є основою ставлення до праці.

Які з тез характеризують:

- а) суть мотивації;
- б) її значення для суспільства;
- в) фактори, від яких вона залежить.

Задачі

1. На початок квітня 2000 р. фактичний рівень безробіття в країні "А" з врахуванням вимушених відпусток складав 3,5 млн чол. Працездатне населення країни складало близько 22 млн. чол. Вирахувати рівень безробіття.
2. Припустимо, що природний рівень безробіття становить 5%, а фактичний – 16%. Користуючись законом Оукена, визначте величину відставання ВВП у процентах. Якщо номінальний ВВП дорівнює 300 млрд грн., то який обсяг продукції втрачається через безробіття?
3. Згідно з прогнозом служби зайнятості, природне безробіття в країні повинно було становити 5%. Фактично ж безробітних (офіційно зареєстрованих упродовж року) було 6 млн чол. при загальній кількості працездатних 20 млн чол.

Розрахуйте:

- а) рівень безробіття в країні;
- б) наскільки фактичне безробіття перевищує природне;
- в) який економічний збиток буде мати країна, якщо врахувати, що при повній зайнятості планувався обсяг ВВП в сумі 400 млрд грн. (застосуйте закон Оукена).

4. Кількість робочої сили становить 73 778 тис. осіб, зайнятих – 69 685 тис. осіб.
Визначте кількість безробітних та рівень безробіття.
5. З 80 млн осіб, що мали роботу, було звільнено 0,3 млн осіб; з 9 млн осіб безробітних 0,5 млн припинили пошук роботи.
Визначте:
- а) кількість зайнятих;
  - б) кількість безробітних та рівень безробіття.
6. Населення країни становить 3 млн осіб; 600 тис. осіб – діти та хворі психіатричних лікарень; 800 тис. осіб – пенсіонери; безробітні – 200 тис. осіб; 100 тис. осіб шукають роботу і зайняті неповний робочий день.
Визначте кількість працездатного населення та офіційний рівень безробіття.
7. У 1990 р. економіка країни розвивалася в умовах повної зайнятості за рівня безробіття 6%. Потенційний ВВП становив у 1992 р. 4 125 млрд дол., а фактичний ВВП – 3 712,6 млрд дол. Використовуючи закон Оукена, визначте рівень безробіття у 1992 р.
8. Розрахуйте, згідно з законом Оукена, відставання фактичного обсягу ВВП від реального, якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень на 2,8%.
9. Індекс цін у минулому році був 110, а в поточному – 121.
Визначте темп інфляції в поточному році.
10. Середня заробітна плата робітників та службовців у минулому році становила 168 грн, а в поточному році – 202 грн. Індекс роздрібних цін за цей період зріс на 12,1%.
Визначте, як змінилася реальна заробітна плата.
11. Ціна споживчого кошика поточного року становить 560 грошових одиниць, а минулого року – 520. Індекс цін минулого року – 105%.
Визначте:
- а) індекс цін;
  - б) темпи інфляції.

Тема 10. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

1. Кейнсіанська теорія, щодо регулювання економіки. Причини виникнення даної теорії.
  - 1.1. Причини заміни вільної ринкової економіки на державне регулювання економічних процесів.
  - 1.2. Заслуги кейнсіанської теорії.
2. Державне регулювання економіки: суб'єкти, об'єкти цілі та функції.
  - 2.1. Суть та значення державного регулювання.
  - 2.2. Об'єкти та суб'єкти державного регулювання.
  - 2.3. Функції держави в регулюванні макроекономічних процесів.
3. Методи державного регулювання.
  - 3.1. Прямі методи державного регулювання.
  - 3.2. Непрямі методи державного регулювання.

Основні поняття та терміни теми

Державне регулювання економіки, зовнішні позитивні та негативні ефекти, об'єкти та суб'єкти державного регулювання, ефективність за Паретто, пасивна та активна грошово-кредитна політика, кейнсіанська теорія державного регулювання, ефективність монетарної політики, державне замовлення, ліцензії, квоти, санкції, норма, норматив, стандарти, економічне регулювання, правове регулювання, адміністративне регулювання, цінове регулювання.

Питання для обговорення

1. У чому полягає суть державного регулювання економіки?
2. Кейнсіанська теорія державного регулювання економіки.
3. Що виступає об'єктом і суб'єктом державного регулювання економіки?
4. Які функції покладені на державу у процесі регулювання економіки?
5. В чому суть методів державного регулювання економіки?
6. Які методи державного регулювання економіки вам відомі?
7. Охарактеризуйте основні інструменти державного регулювання економіки.
8. У чому полягає суть програмування національної економіки?
9. Зазначте найважливіші форми і напрями економічної політики держави та охарактеризуйте їх.
10. Як відбувається процес формування системи державного регулювання економіки України?

Теми доповідей

1. Аналіз діяльності держави як економічного суб'єкта.
2. Економічні методи впливу держави на перебіг економічних процесів у національній економіці.

3. Кейнсіанська школа, аналіз їхніх основних постулатів.
4. Функції держави в економічному житті суспільства.

Тестові завдання до теми

1. Система заходів виконавчого, законодавчого і контролюючого характеру, які здійснюються уповноваженими державними установами та органами, яка націлена на підвищення суспільного виробництва і задоволення потреб суспільства, – це:

- а) макроекономіка;
- б) державне регулювання економіки;
- в) мікроекономіка;
- г) грошово-кредитний механізм.

2. Дефіцит державного бюджету утворюється, якщо:

- а) сума податкових надходжень скорочується;
- б) витрати держави зменшуються;
- в) сума активів держави перевищує розмір її зобов'язань;
- г) сума витрат держави перевищує суму податкових надходжень.

3. Сукупність взаємозалежних фінансово-кредитних відносин, інститутів та інструментів їхнього регулювання, які використовуються органами державної влади й управління для впливу на відтворювальні процеси з метою забезпечення економічного піднесення національної економіки, – це:

- а) кредитний механізм;
- б) фінансово-кредитний механізм;
- в) податковий механізм;
- г) усі відповіді неправильні.

4. Різниця між імпортним митом та квотою в тому, що лише мито:

- а) призводить до скорочення міжнародної торгівлі;
- б) призводить до підвищення цін;
- в) приносить доходи до державного бюджету;
- г) усі відповіді неправильні.

5. Урядова політика в галузі витрат та оподаткування називається:

- а) монетарною політикою;
- б) політикою розподілу доходів;
- в) політикою, заснованій на кількісній теорії грошей;
- г) фіскальною політикою.

6. Які з наведених методів держава не використовує для регулювання економічних процесів:

- а) економічні;
- б) адміністративні;

- в) психологічні;
- г) нормативно-правові?

7. Фінансовий план уряду називається:

- а) витратами держави;
- б) планом оподаткування;
- в) державним плануванням економіки;
- г) державним бюджетом.

8. Що слід вважати цілісною системою державного регулювання економіки:

- а) забезпечення дотримання юридичними та фізичними особами чинного законодавства;
- б) прогнозування та індикативне планування соціально-економічних процесів;
- в) сукупність заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру стосовно виробничо-господарської діяльності;
- г) оподаткування, фінансування та кредитування суб'єктів господарської діяльності?

9. Що не є безпосередньо об'єктом державного регулювання в економіці:

- а) стимулювання економічного зростання та антикризове і антимонопольне регулювання;
- б) визначення місця і ролі кожної підприємницької структури в системі суспільного поділу праці;
- в) регулювання зайнятості населення та обмеження безробіття;
- г) заохочення прогресивних зрушень у галузевих і регіональних структурах та підтримка експорту?

10. Що є однією з економічних функцій держави:

- а) дослідження навколосезонного простору;
- б) укладання різних міжнародних угод;
- в) антимонопольне регулювання;
- г) отримання прибутку?

11. Яке з положень безпосередньо не є засобом формування економічної політики держави:

- а) вибір методів та механізмів досягнення економічної мети;
- б) пізнання економічних законів і категорій;
- в) визначення основних напрямів і пріоритетів розвитку економіки;
- г) прогнозування соціально-економічних процесів у країні?

12. Що не належить до економічних засобів державного регулювання економіки:

- а) заходи фінансово-кредитного та податково-бюджетного впливу;
- б) зовнішньоекономічне регулювання;
- в) заходи заборони, дозволу та спонукання з боку органів державної влади;
- г) державна політика в галузі амортизації основного капіталу?

13. Що не є об'єктом безпосереднього державного регулювання:

- а) виробничі технології;
- б) упорядкування дій суб'єктів господарської діяльності;
- в) захист державних та суспільних інтересів;
- г) дотримання в суспільстві економічного законодавства?

14. Що є головною метою державного регулювання ринкової економіки:

- а) вирівнювання економічного циклу;
- б) удосконалення галузевої та регіональної структури господарства;
- в) економічне зростання та соціальна стабільність у суспільстві;
- г) охорона навколишнього природного середовища?

15. До методів державного регулювання економіки не відносять:

- а) економічне регулювання;
- б) соціальне регулювання;
- в) адміністративне регулювання;
- г) правове регулювання.

16. Норми – це:

- а) спеціальні дозволи, які видаються суб'єктам підприємницької діяльності на здійснення окремих її видів, з метою захисту економічних інтересів держави, суспільства, його членів як споживачів товарів і послуг;
- б) науково обгрунтовані заходи суспільно-необхідних витрат ресурсів на виготовлення одиниці продукції заданої якості або це правила поведінки людей при здійсненні певних видів економічної діяльності;
- в) заходи держави, спрямовані на покарання суб'єктів ринку, які не виконують установлених правил діяльності;
- г) єдині норми за типами, марками, параметрами, розмірами і якістю виробів, а також за величиною вимірювань, методами випробування та контролю, правилами пакування, маркування та зберігання продукції, технології виробництва. Об'єктами стандартизації є конкретна праця, норми та нормативи, вимоги, методи, терміни та позначення, які мають перспективу багаторазового використання і застосування у різних галузях господарства, а також у міжнародних економічних відносинах.

17. Ліцензії – це:

а) спеціальні дозволи, які видаються суб'єктам підприємницької діяльності на здійснення окремих її видів, з метою захисту економічних інтересів держави, суспільства, його членів як споживачів товарів і послуг;

б) науково обгрунтовані заходи суспільно-необхідних витрат ресурсів на виготовлення одиниці продукції заданої якості або це правила поведінки людей при здійсненні певних видів економічної діяльності;

в) заходи держави, спрямовані на покарання суб'єктів ринку, які не виконують установлених правил діяльності.

г) єдині норми за типами, марками, параметрами, розмірами і якістю виробів, а також за величиною вимірювань, методами випробування та контролю, правилами пакування, маркування та зберігання продукції, технології виробництва. Об'єктами стандартизації є конкретна праця, норми та нормативи, вимоги, методи, терміни та позначення, які мають перспективу багаторазового використання і застосування у різних галузях господарства, а також у міжнародних економічних відносинах.

18. Хто став засновником теорії державного втручання в економічні процеси, які відбуваються в країні:

а) Джон Кейнс;

б) Мільтон Фрідман;

в) Адам Сміт;

г) Карл Маркс?

19. Функція держави, спрямована на розвиток соціальної інфраструктури, модернізації невиробничих галузей, зокрема освіти, охорони здоров'я та науки:

а) емансипаторська;

б) розподіл та перерозподіл ВВП;

в) інвестиційна;

г) компенсаційна.

20. Цей вид регулювання передбачає використання заходів заборони та примусу:

а) економічне регулювання;

б) соціальне регулювання;

в) адміністративне регулювання;

г) правове регулювання.

Вправи

1. Для кожного положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:
а) спеціальні дозволи, які видаються суб'єктам підприємницької діяльності на здійснення окремих її видів, з метою захисту економічних

інтересів держави, суспільства, його членів як споживачів товарів і послуг;

- б) використання заходів заборони (наприклад, заборона будівництва підприємств на певних територіях), дозволу (наприклад, дозволу державним підприємствам базових галузей промисловості займатися туристським бізнесом) і примусу (примусове закриття четвертого блоку Чорнобильської АЕС);
- в) функція держави, спрямована на розвиток соціальної інфраструктури, модернізації невиробничих галузей, зокрема освіти, охорони здоров'я та науки. Інвестиції в соціальну сферу належать до стратегічних напрямів діяльності держави. Від них залежать темпи і якість майбутнього розвитку держави;
- г) комплекс форм та засобів централізованого впливу на розвиток економічних об'єктів і процесів для стабілізації економічної системи та її розширеного відтворення;
- д) носії та виконавці господарських інтересів, насамперед соціальні групи, що відрізняються одна від одної за такими ознаками: майно, доходи, види діяльності, професії, галузеві та регіональні інтереси.

Терміни і поняття

1. Норма	5. Об'єкти державного регулювання економіки
2. Адміністративне регулювання	6. Компенсаційна функція
3. Інвестиційна функція	7. Державне регулювання економіки
4. Ліцензії	8. Суб'єкти державного регулювання економіки

2. Розв'яжіть структурно-логічні тести:

- 1. Нижче наведено тези, що віднесені до поняття господарського механізму:
  - 1) створює умови для вирішення науково-технічних, соціальних, екологічних та інших проблем, що постають перед суспільством;
  - 2) регулює взаємовідносини між господарськими суб'єктами і державою;
  - 3) формує економічні стимули;
  - 4) являє собою норми і правила поведінки господарських суб'єктів;
  - 5) створює умови для компромісу різних інтересів і партнерства;
  - 6) регулює взаємовідносини між господарськими суб'єктами і кредитною системою;
  - 7) відображає реальний стан ринкової кон'юнктури.

Визначте, які з перелічених тез:

- а) характеризують суть господарського механізму;
  - б) відображають його функції.
2. Нижче перелічено деякі заходи держави в ринковій економіці:
- 1) встановлення правил захисту споживачів від неякісних товарів і послуг;
  - 2) встановлення пільгових умов кредитування підприємств, які освоюють нову технологію;
  - 3) прийняття законів, спрямованих на охорону навколишнього середовища;
  - 4) державне фінансування витрат на фундаментальну науку;
  - 5) звільнення прибутку від податку в частині, що витрачається на створення робочих місць;
  - 6) встановлення для всіх ланок суспільства мінімальної оплати праці.

У яких з перелічених заходів реалізуються функції господарського механізму:

- а) формування стимулів;
  - б) досягнення компромісу інтересів;
  - в) вирішення проблем, що постають перед суспільством?
3. Нижче наведено деякі ознаки моделей господарського механізму адміністративного і ринкового:
- 1) визначення змісту і напрямку діяльності підприємств на основі ринкового попиту;
  - 2) директивне централізоване формування цін;
  - 3) вплив держави на підприємства головним чином через непрямі методи (податкові, кредитно-фінансові тощо);
  - 4) централізований розподіл матеріальних ресурсів;
  - 5) забезпечення ресурсами підприємств лише через ринок;
  - 6) установлення підприємствам лімітів фонду заробітної плати і середньої плати;
  - 7) всеосяжне одержавлення власності;
  - 8) майнова відокремленість кожного підприємства.

Визначте, які з перелічених ознак притаманні:

- а) адміністративній моделі господарського механізму;
  - б) ринковій моделі.
4. Нижче перелічено деякі заходи, що здійснюються у зв'язку з переходом від адміністративної моделі господарського механізму до ринкової:

- 1) акціонування державних підприємств;
- 2) створення умов для реєстрації нових підприємств;
- 3) продаж державного майна підприємств на аукціонах і торгах;
- 4) підтримка малих підприємств податковими пільгами;
- 5) створення умов для оренди і наступного викупу підприємств своїм персоналом;
- 6) встановлення обмежень на ціни в монополізованих галузях.

Визначте, які з перелічених заходів:

- a) спрямовані на зміну структури власності;
  - б) є фактором створення конкурентного середовища?
5. У період переходу від адміністративної моделі господарського механізму до ринкової можливі дії держави, що неоднаково впливають на темпи ринкових реформ. Нижче наведено деякі з таких дій:
- 1) звільнення цін від державного контролю в немонополізованих галузях;
  - 2) заборона купівлі і продажу земельних ділянок;
  - 3) установа державного контролю над цінами монополій;
  - 4) підвищення оподаткування приросту фондів оплати праці;
  - 5) підтримка малого і середнього підприємництва податковими пільгами;
  - 6) розподіл дефіцитних харчових продуктів за картками;
  - 7) подолання бюджетного дефіциту головним чином через грошову емісію.

Визначте, які з наведених заходів:

- a) здатні сприяти економічній реформі;
  - б) уповільнюють її.
6. Нижче наведено ознаки господарського механізму вільного і регульованого ринків:
- 1) самостійність господарських суб'єктів;
  - 2) формування галузевої структури виключно на основі ринкового саморегулювання;
  - 3) установа податків з метою стимулювання розвитку економіки в певних її напрямках;
  - 4) установа контролю над природними монополіями;
  - 5) наявність в обігу металевих (золотих, срібних) грошей;
  - 6) установа експортного чи імпортного мита;
  - 7) необмежена монополізація в галузях економіки;
  - 8) антикризова політика держави;
  - 9) майнова відокремленість підприємств.

Які з перелічених ознак властиві господарському механізму:

- а) ринкової економіки взагалі;
- б) виключно вільному ринку;
- в) виключно регульованому ринку?

7. Нижче наведено деякі можливі варіанти поведінки суб'єктів ринкової економіки:

- 1) якнайшвидше перетворити готівкові гроші в будь-який товар;
- 2) розшукати потрібний товар за можливо нижчою ціною;
- 3) використати частину прибутку для будівництва очисних споруд;
- 4) позбавити покупця (клієнта) можливості вибирати товар (послугу);
- 5) пошук ринку, на якому можна продати товар найдорожче;
- 6) використати частину прибутку з благодійною метою;
- 7) за рахунок частини особистих доходів придбати акції.

Визначте, які з варіантів поведінки:

- а) обумовлені функціонуючими механізмами ринкової економіки;
- б) обумовлені нормами і правилами, що їх встановила держава;
- в) пов'язані з особливим станом ринкової економіки – монополізмом, інфляцією?

8. Нижче перелічено деякі можливі заходи держави, які спрямовані на боротьбу зі шкідливими звичками (наприклад, алкоголізмом, курінням):

- 1) підвищення акцизу на відповідні товари;
- 2) заборона вживання у публічних місцях;
- 3) заборона реклами відповідних товарів;
- 4) заборона виробництва і продажу відповідних товарів;
- 5) доплати до заробітної плати особам, що позбавлені шкідливих звичок;
- 6) заборона продажу відповідних товарів неповнолітнім.

Які з перелічених заходів:

- а) здатні вплинути на поведінку носіїв шкідливих звичок у позитивний бік;
- б) містять у собі небезпеку неадекватної поведінки?

9. Нижче наведено заходи, що віднесені до змісту державної антиінфляційної політики:

- 1) випуск державних облігацій;
- 2) посилення державного контролю за емісією грошей;
- 3) перехід частини сфери охорони здоров'я на страхову основу;
- 4) скорочення дотацій нерентабельним галузям (підприємствам);

- 5) оптимізація податкової системи;
- 6) підтримка довіри до національної валюти через вплив на валютний курс;
- 7) скорочення витрат на утримання державного апарату;
- 8) конверсія підприємств військово-промислового комплексу;
- 9) подолання страху перед знеціненням заощаджень на основі державних гарантій.

Визначте, які з заходів забезпечують:

- a) зростання доходів державного бюджету;
  - б) зменшення його видатків;
  - в) встановлення контролю над кількістю грошей в обігу;
  - г) погашення інфляційних очікувань.
10. Нижче подано деякі конкретні дії, спрямовані на вирішення проблеми сировинних і енергетичних ресурсів:
- 1) організація замкнутого кругообігу води;
  - 2) рекультивація земель;
  - 3) створення на базі цукрозаводів комбінатів (спирт, дріжджі, органічні кислоти тощо);
  - 4) добування і використання ресурсів Світового океану.

Визначте, які з наведених дій спрямовані на:

- a) комплексне використання сировини;
- б) організацію безвідходної технології;
- в) відновлення втрачених ресурсів;
- г) освоєння нових ресурсів;
- д) повторне використання матеріалів.

Тема 11. АГРАРНІ ВІДНОСИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

1. Сучасний стан аграрного виробництва в Україні.
  - 1.1. Причини кризи в аграрному секторі України.
  - 1.2. Стан виробництва сільськогосподарської продукції в 2000–2007 рр.
2. Еволюція власності та організаційно-правових формувань на селі.
  - 2.1. Еволюція власності на землю та на майно.
  - 2.2. Еволюція організаційно-правових формувань. Вибір оптимальної форми в сільському господарстві.
  - 2.3. Земельний кодекс України 2001 року.
3. Земельна рента та її форми в сучасних умовах.
  - 3.1. Диференційна земельна рента.
  - 3.2. Монопольна земельна рента.
  - 3.3. Прибутковість сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах.

Основні поняття і терміни теми

Рента, земельна рента, диференціальна рента, монопольна рента, абсолютна рента, аграрна політика, земля, ціна землі, бонітарна та економічна оцінка ефективності використання землі, організаційно-правові форми, виробнича та обслуговуюча кооперація, реформування земельних та майнових відносин в Україні, Земельний кодекс, інвестування АПК.

Питання для обговорення

1. Яка структура агропромислового комплексу України?
2. Чому сільське господарство є специфічною галуззю розвитку економіки України?
3. Зазначте характерні риси сільськогосподарського виробництва.
4. Які причини кризи сільського господарства України вам відомі?
5. У чому суть земельної ренти?
6. Які форми земельної ренти вам відомі? Охарактеризуйте їх.
7. У чому полягає різниця між диференціальною рентою I та диференціальною рентою II?

Теми доповідей

1. Причини кризи в аграрному секторі України.
2. Реформування організаційно-правових форм у 1999 – 2000 рр.
3. Земельна реформа. Її реалізація в Україні.

Тестові завдання до теми

1. Які вимоги до аграрної політики названі неправильні:

- а) врахувати реальні запити та потреби села;
- б) мати чітко виражений соціальний характер;

- в) бути складовою частиною економічної політики держави;
- г) усі відповіді правильні?

2. До унікальних рис сільського господарства як галузі не відносяться:

а) сезонний характер виробництва при однаковому попиті протягом року, що викликає потребу комбінування різних способів переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та сировини;

б) сільське господарство є головним джерелом сировини та головним споживачем матеріально-технічних ресурсів промисловості, що зумовлює існування певного паритету цін;

в) для агропромислового виробництва характерний масовий стандартизований випуск однорідної за якістю продукції;

г) для сільського господарства характерне масове застосування автоматизованої праці.

3. Який із факторів не визначає особливостей сільськогосподарського виробництва:

а) тривалий період обороту капіталу;

б) природно-кліматичні умови;

в) сезонність виробництва;

г) механізація праці?

4. У чому полягає основна специфіка аграрних відносин:

а) незалежність виробництва від природних умов;

б) процес виробництва має регулярний характер;

в) використання землі як основного засобу виробництва;

г) монополізм у виробництві?

5. Що не входить до структури аграрних відносин:

а) відносини з приводу форм господарського використання землі;

б) відносини з приводу привласнення землі та результатів сільськогосподарського виробництва;

в) відносини з приводу технології оброблення землі;

г) відносини з приводу економічних форм реалізації власності на землю?

6. Економічною рентою не є дохід, який:

а) одержують власники будь-якого ресурсу;

б) одержують від продажу землі;

в) одержують власники ресурсу, пропозиція якого суворо обмежена, тобто нееластична;

г) є надлишком доходу через підвищений попит.

7. Земельний рентний дохід – це дохід, який:

- а) одержують власники від продажу землі;
- б) одержують продавці від продажу сільськогосподарської продукції;
- в) одержують власники від продажу землі й інших природних ресурсів;
- г) одержують власники землі за використання їхніх земель та інших природних ресурсів.

8. Який вид земельної ренти пов'язаний з природними особливостями якості землі:

- а) абсолютна рента;
- б) диференціальна рента I;
- в) диференціальна рента II;
- г) диференціальні ренти I та II?

9. Що не є умовою створення диференціальної ренти:

- а) відмінності щодо родючості землі або щодо її віддаленості від місць реалізації продукції;
- б) обмеженість сільськогосподарських угідь;
- в) особливості дії закону вартості та ціноутворення у сільському господарстві;
- г) особливості кліматичних умов?

10. Яка форма ренти виникає внаслідок додаткового вкладення капіталу в земельну ділянку:

- а) абсолютна;
- б) диференціальна I;
- в) диференціальна II;
- г) монопольна?

11. Ціноутворення на сільськогосподарську продукцію ґрунтується на:

- а) середніх витратах на виробництво сільськогосподарської продукції;
- б) витратах на виробництво сільськогосподарської продукції та кращих за родючістю землях;
- в) витратах на виробництво сільськогосподарської продукції та середніх за родючістю землях;
- г) витратах на виробництво сільськогосподарської продукції на гірших за родючістю землях.

12. Що не входить в орендну плату за землю:

- а) процент на капітал, вкладений у землю;
- б) земельна рента;
- в) амортизаційні відрахування;
- г) страхові відшкодування?

13. Ціна землі – це:

- а) грошова оцінка доходів, отриманих від халяйнування на землі;
- б) дисконтована земельна рента;
- в) грошові витрати на виробництво та реалізацію сільськогосподарських продуктів;
- г) грошове відображення вартості землі.

14. Ціна землі не залежить від:

- а) розміру щорічної ренти;
- б) ставки банківського відсотку;
- в) величини попиту на землю;
- г) погодних умов.

15. Який чинник є головною причиною низького виробництва сільськогосподарської продукції в Україні:

- а) малородючі землі;
- б) низький культурно-освітній рівень сільськогосподарських працівників;
- в) низька продуктивність сільськогосподарської праці селян України;
- г) погодні умови?

16. Для чого необхідно створити в сільському господарстві страхові фонди:

- а) для збільшення експорту продовольчих товарів;
- б) для збільшення продовольчих ресурсів через зростання кількості населення;
- в) для покриття збитків, заподіяних сільському господарству стихійними лихами;
- г) для збільшення кількості працюючих?

17. Яке з положень не характеризує землю як основний елемент продуктивних сил:

- а) земля – основний засіб праці в сільському господарстві;
- б) земля – предмет праці;
- в) земля в процесі її продуктивного використання зношується;
- г) всі відповіді правильні?

18. Який тип власності домінує в процесі аграрних перетворень у постсоціалістичних країнах:

- а) приватна капіталістична власність;
- б) державна власність;
- в) кооперативна власність;
- г) приватна трудова власність?

19. Яка причина існування абсолютної земельної ренти:

- а) існування товарно-грошових відносин;
- б) існування різної родючості ґрунтів та їх неоднакове місце розташування;
- в) монополія приватної власності на землю;
- г) природні погодні умови?

20. Що є джерелом отримання додаткового доходу у формі диференціальної ренти II:

- а) збільшення кількості працюючих у господарстві;
- б) інтенсифікація сільськогосподарського виробництва;
- в) подовження робочого дня працівників сільського господарства;
- г) зміна родючості земель?

Вправи

Для кожного наведеного положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:

- а) капіталізована земельна рента;
- б) форма економічної реалізації власності на унікальні за родючістю землі, джерелом якої є праця найманих працівників та частина доходів покупців, що надходить до землевласника через механізм монопольних цін;
- в) виникає внаслідок обмеженості земель кращої та середньої якості, що змушує залучати до сільськогосподарського обороту гірші за якістю ділянки землі;
- г) економічна форма реалізації власності на землю у вигляді доходу, який створюється найманими працівниками, але привласнюється власником землі за її здачу в оренду;
- д) організаційно-правова форма, яка створюється шляхом об'єднання майна двох або більше осіб, що мають на меті: ведення виробничої діяльності, забезпечення прибутку його засновникам та забезпечення соціальних гарантій усіх членів.

Терміни і поняття

1. Монопольна рента	5. Товариство з обмеженою відповідальністю
2. Ціна землі	6. Диференціальна рента I
3. Абсолютна рента	7. Сільськогосподарський виробничий кооператив
4. Диференціальна рента I	8. Обслуговуючий кооператив

Задачі

1. Фермер вирішив продати свою земельну ділянку площею 10 га, на якій споруджено будівлю вартістю 10 тис. дол. Ділянка щороку приносила дохід у вигляді ренти в розмірі 1 тис. дол. Середня відсоткова ставка за банківськими депозитами – 5%.

Визначте:

- а) ціну землі, за яку фермер продасть свою ділянку;
  - б) загальну суму грошової виручки за землю й будівлю.
2. Фермерське господарство зібрало 20 тис. т зерна, з яких використало для внутрігосподарських потреб (насіння, корми тощо) 7 тис. т, ще 3 тис. т – для страхового фонду. Решту було реалізовано на ринку за середньою ціною 200 грн за 1 т.

Визначте:

- а) величину товарної продукції в натурі та за вартістю;
  - б) відсоток товарності зернового господарства;
  - в) величину прибутку за товарну продукцію;
  - г) рівень рентабельності зернового виробництва, якщо собівартість 1 т зерна становила 120 грн.
3. За даними таблиці визначте прибуток і рівень рентабельності виробництва продукції у фермерському господарстві. Які висновки можна зробити з ваших розрахунків?

Назва продукції	Собівартість 1 т (грн)	Ціна реалізації 1 т (грн)
Пшениця	150	250
Цукрові буряки	60	80
Картопля	210	220
Яловичина	3500	3200

4. Підприємець узяв в оренду ділянку землі. Згідно з договором, він щорічно повинен сплачувати землевласникові орендну плату в сумі 1000 грн. Річні його затрати на виробництво продукції становили 8000 грн, а виручка за її реалізацію – 10 000 грн. Середній прибуток на вкладений капітал в інших галузях був на рівні 20%. Вирахуйте норму прибутку, отриманого підприємцем, і скажіть, чи вигідно йому вкладати свій капітал в оренду.

5. Користуючись даними таблиці, вирахуйте:
- а) суспільну ціну виробництва одного центнера зерна;
  - б) суспільну ціну виробництва всього зерна;
  - в) земельну ренту;
  - г) вкажіть вид цієї ренти й назвіть умову її утворення.

Сорт землі	Витрати на виробництво	Середня норма прибутку, грн	Зерно, ц	Індивідуальна ціна виробництва всього зерна, грн	Індивідуальна ціна виробництва 1 ц, грн	Суспільна ціна виробництва всього зерна	Суспільна ціна виробництва 1 ц	Рента, грн
1	100	20	10	120	12			
2	100	20	15	120	8			
3	100	20	20	120	6			

6. Фермер орендує ділянку землі, на якій вирощує лимони. Затрати капіталу на те, щоб виростити 1 т лимонів, становлять 1500 грн. Ринкова ціна однієї тонни – 3500 грн. Орендна плата визначена у 1700 грн. Вирахуйте норму прибутку фермера й дайте відповідь на запитання: а) чому в цьому випадку така висока орендна плата? б) який вид земельної ренти лежить в її основі; в) що є причиною цієї земельної ренти?
7. Розрахуйте ціну ділянки землі за умові, що вона приносить щорічну ренту в 25 тис. грн, а банківський відсоток становить 8%.
8. Як буде змінюватися ціна землі, якщо: а) величина ренти з 15 тис. грн зросте до 20 тис. грн. при банківському відсотку, що дорівнює 5%; б) величина банківського відсотка впаде з 5% до 3% при величині ренти 15 тис. грн?
9. Яку ренту приносила ділянка землі, продана за 55 тис. грн, якщо банківський відсоток на той час становив 12%?

Тема 12. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. Світове господарство: суть, етапи й закономірності розвитку.
  - 1.1. Поняття та основні передумови виникнення світового господарства.
  - 1.2. Етапи формування світового господарства.
  - 1.3. Закономірності функціонування світового господарства.
2. Інтеграційні зв'язки й механізм міжнародного співробітництва України.
  - 2.1. Форми економічних відносин.
  - 2.2. Види інтеграційних об'єднань.
  - 2.3. Види економічної інтеграції.
  - 2.4. Проблеми інтеграції економіки України у світове господарство.
3. Сутність та класифікація глобальних проблем.
  - 3.1. Сутність та класифікація глобальних проблем.
  - 3.2. Причини виникнення та загострення глобальних проблем.
  - 3.3. Шляхи розв'язання глобальних проблем.

Основні поняття і терміни теми

Світове господарство, інтеграція, міжнародні економічні відносини, міжнародний поділ парці, міжнародна торгівля, міжнародний рух капіталу, міжнародна міграція робочої сили, міжнародні кредитні відносини, міжнародні валютні відносини, імміграція, еміграція, платіжний баланс, митний економічний союз, зона вільної торгівлі, загальний ринок, економічний союз, економічна інтеграція, спеціалізація, експортний потенціал, інтеграційне об'єднання, Європейський союз.

Питання для обговорення

1. Що таке світове господарство? В чому полягає об'єктивність його формування?
2. У чому ви вбачаєте зв'язок між поділом праці й виникненням світового господарства?
3. Що ви розумієте під міжнародним поділом праці, спеціалізацією та інтеграцією виробництва?
4. Охарактеризуйте етапи формування світового господарства.
5. Назвіть основні форми міжнародних економічних відносин і дайте їх характеристику.
6. Які ви знаєте види інтеграційних об'єднань? Чим вони відрізняються одне від одного?
7. Які є закономірності утворення світового господарства?
8. Охарактеризуйте експортний потенціал України.
9. Які основні елементи включає в себе механізм міжнародного співробітництва України? Які проблеми інтеграції економіки України у світове господарство?
10. У чому суть глобальних проблем людства і які шляхи їх вирішення вам відомі?

Теми доповідей

1. Проблеми інтеграції економіки України у світове господарство.
2. Експортний потенціал України.
3. Україна і Європейський союз. Перспективи входження.

Тестові завдання до теми

1. До глобальних проблем не належать:

- а) екологічні проблеми;
- б) проблеми війни та миру;
- в) проблеми формування світового ринку автомобілів;
- г) проблеми зростання населення.

2. Що таке світове господарство:

- а) процес між незалежними країнами;
- б) сукупність національних господарств та економічних зв'язків між ними;
- в) сукупність економічних зв'язків між національними державами;
- г) економічна система певної країни?

3. Що є вирішальним фактором інтернаціоналізації господарського життя:

- а) науково-технічний прогрес;
- б) більш вузька спеціалізація виробничо-господарських структур;
- в) поглиблення суспільного поділу праці з виходом його за межі окремих країн;
- г) високі темпи зростання виробництва наукомісткої продукції?

4. Що є об'єктивною основою становлення і розвитку світового господарства:

- а) міжнародний поділ праці;
- б) регулювання валютних курсів;
- в) зовнішньоекономічна політика;
- г) створення міжнародних економічних союзів?

5. Що найповніше характеризує сутність світового господарства:

- а) сукупність усіх національно-державних, господарських організацій;
- б) система міжнародних господарських зв'язків різних країн світу;
- в) спеціалізація окремих країн на виробництві певної продукції;
- г) кооперування виробництва різної продукції між окремими країнами?

6. Що не є складовою частиною світового господарства:

- а) світова торгівля товарами та послугами;
- б) міжнародні спортивні відносини;

- в) міжнародні валютно-кредитні відносини;
- г) міжнародний рух капіталів і робочої сили?

7. Що не належить до міжнародного поділу праці:

- а) спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції;
- б) створення багатьох проміжних продуктів і напівфабрикатів у різних країнах;
- в) зосередження окремих стадій єдиного виробничого процесу в різних країнах;
- г) міграція працездатного населення з однієї країни до іншої в пошуках роботи?

8. Які підприємства не є транснаціональними корпораціями:

- а) компанії, які мають відділення, філії, дочірні підприємства у багатьох країнах світу;
- б) підприємства, продукція яких реалізується на світовому ринку;
- в) фірми, які здійснюють свою виробничо-господарську діяльність у десятках країн світу;
- г) компанії із зарубіжними активами, які здійснюють основну частину своїх виробничо-господарських операцій у кількох країнах світу?

9. Що не належить до міжнародної економічної інтеграції:

- а) виробничо-технологічне взаємоприспосування та взаємопроникнення національних господарств різних країн;
- б) погодження кількома країнами економічної політики щодо спільних науково-технічних і виробничо-господарських інтересів;
- в) функціонування світової системи вивчення та прогнозування погодних, інших атмосферних явищ і землетрусів;
- г) спільне використання ресурсів, об'єднання капіталів різних країн?

10. Що не є характерним для сучасних тенденцій розвитку світової торгівлі:

- а) відчутне зростання обсягів товарообігу та лібералізація торгівлі;
- б) стагнація;
- в) швидке зростання торгівлі продукцією виробничо-технічного призначення;
- г) більш активна участь у світовій торгівлі економічно відсталих країн?

11. Який з факторів може погіршити для іноземних інвесторів інвестиційний клімат у країні:

- а) нестабільність внутрішнього господарського законодавства;
- б) введення довгострокових податкових пільг;
- в) спрощення умов репатріації власності в країні;
- г) зменшення частки державної власності в країні?

12. Що є нелегальною формою вивезення капіталу:

- а) портфельні та прямі інвестиції;
- б) приховування виручки від експорту товарів у іноземних банках;
- в) грошові та товарні позики;
- г) короткострокові та довгострокові позики?

13. Який з мотивів міграції робочої сили є економічним:

- а) працевлаштування на більш вигідних умовах;
- б) утворення та возз'єднання сім'ї;
- в) міркування політичного та релігійного характеру;
- г) міркування етнічного та культурного характеру?

14. Які заходи щодо інтеграції України у світове господарство є менш проблемними і більш перспективними:

- а) активна участь у жорсткій конкуренції на світовому ринку;
- б) вихід на світовий ринок із сировиною та сільськогосподарською продукцією;
- в) створення і пропонування споживачам виробів більш високої якості з новими споживчими властивостями;
- г) опанування нових виробничих сфер, що потребують застосування високого інтелектуального потенціалу та глибоких теоретичних розробок?

15. Що належить до глобальних проблем людства:

- а) зрощення певних ланів Північного Криму;
- б) газифікація ряду населених пунктів у кількох областях України;
- в) подолання наслідків землетрусів;
- г) проблеми, що набули життєво важливого значення для долі всієї цивілізації, які можна вирішити лише спільними зусиллями?

16. Що не належить до глобальних економічних проблем:

- а) стоншення озонового шару в атмосфері Землі;
- б) нерівномірність економічного розвитку різних країн;
- в) потепління світового клімату, "парниковий ефект";
- г) зникнення цілих видів рослин і тварин?

17. Яка з перелічених екологічних проблем є локальною:

- а) забруднення Світового океану;
- б) кислотні опади;
- в) забруднення в окремих місцевостях ґрунту отрутохімікатами;
- г) вичерпування мінеральних ресурсів?

18. Що не є глобальною проблемою соціально-економічного характеру:

- а) зростання населення на планеті та безробіття;
- б) забруднення атмосфери;

- в) нестача продовольства та поширення зuboжіння;
- г) інфляція?

19. Що не входить до сфери співробітництва щодо вирішення глобальних проблем людства:

- а) ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн;
- б) сприяння країнам, що розвиваються, щодо вирішення нагальних проблем: зuboжіння, голоду, хвороб, неписьменності.
- в) установлення уніфікованих правил загального природокористування;
- г) співробітництво у роззброєнні та військовій конверсії?

20. Що не є формою співробітництва у вирішенні глобальних проблем:

- а) здійснення спільних проєктів і програм;
- б) передача технологій, надання кредитів;
- в) світова реформа системи ціноутворення на природні ресурси;
- г) зосередження уваги держави виключно на власних внутрішніх проблемах?

Вправи

Для кожного наведеного положення знайдіть відповідний йому термін чи поняття:

- а) форма функціонування світового ринку, під якою розуміють систему обміну товарами й послугами на міжнародному рівні;
- б) виражене у валюті кожної окремої країни співвідношення між сумою платежів, отриманих з-за кордону, й сумою платежів, переведених за кордон за певний період часу, як правило, за рік;
- в) тенденція до економічної єдності світу на основі зближення й взаємопереплетення національних економік, проведення узгодженої державної економічної політики;
- г) сукупність національних економік різних країн та економічних зв'язків між ними;
- д) визначає необхідність спеціалізації виробництва країн відповідно до їх природно-кліматичних, історичних та економічних умов, що забезпечує підвищення ефективності виробництва, економію затрат суспільної праці, раціональне розміщення продуктивних сил.

Терміни і поняття

1. Міжнародна торгівля	5. Світове господарство
2. Міжнародний поділ праці	6. Економічна інтеграція
3. Експортний потенціал	7. Суспільний поділ праці
4. Платіжний баланс	8. Міжнародний рух капіталу

Задачі

1. Між країною А та іншими країнами мали місце такі зовнішньоторговельні операції: купівля резидентами країни А цінних паперів іноземних фірм – 60 млн дол.; імпорт товарів і послуг у країну А – 110 млн дол.; експорт товарів та послуг з країни А – 130 млн дол.; продаж цінних паперів фірм країни А іноземцям – 70 млн дол.; імпорт золота у країну А – 70 млн дол.; грошові перекази з інших країн у країну А – 40 млн дол.

Складіть платіжний баланс країни А.

2. Фірма «Галичина» придбала ліцензію на право використання впродовж 9 років «ноу-хау» для випуску сучасних лікувальних засобів. Річна вартість чистого продажу за вирахуванням непрямих податків, зборів та мита становить 50 000 грн, ставка роялті – 10%. Визначте річну суму роялті, що виплачується впродовж дії терміну ліцензійної угоди.

3. Країни А і В виробляють таку кількість товарів Х і Y:

	Товар Х	Товар Y
Країна А	24	32
Країна В	10	10

Знайдіть обмінний коефіцієнт (умови торгівлі), якщо кожна країна спеціалізується на основі принципу порівняльних переваг.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Розвиток економічної думки в Україні.
2. Михайло Туган-Барановський як видатний вчений-економіст.
3. Позитивний та нормативний аналіз економічних процесів – сутність та особливості.
4. Економічні інтереси як рушійна сила економічного прогресу. Їхня класифікація.
5. Суть та аналіз перехідної економіки. Перехідний період в Україні.
6. Економічні основи постіндустріального суспільства та тенденції його розвитку.
7. Соціально-орієнтована ринкова економіка та її сутність.
8. Функції грошей.
9. Послуги та інформація як товар та специфіка.
10. Історія грошей України.
11. Становлення ринкових відносин та формування інфраструктури ринку в Україні.
12. Антимонопольна політика держав та її сутність.
13. Елементи ринкової інфраструктури. Детальна характеристика товарних бірж.
14. Амортизація, її показники та методи нарахування.
15. Економічні основи розвитку та сучасний стан підприємництва в Україні.
16. Собівартість продукції, її структура, види та шляхи зниження.
17. Необхідність та сутність державного регулювання цін.
18. Реформування земельних відносин в Україні.
19. Види, форми та системи заробітної плати.
20. Проблеми сім'ї в сучасній економіці України.
21. Господарський механізм та його складові елементи.
22. Стан та чинники макрорівноваги в сучасній економіці України.
23. Проблеми та шляхи економічного зростання в Україні.
24. Інфляція, її види, рівень та вимір.
25. Причини виникнення циклів. Державні антикризові програми.
26. Стан та проблеми соціального захисту населення в Україні.
27. Теорії економічних циклів та їх сутність.
28. Макроекономічна нестабільність економіки України: причини та шляхи виходу і кризи.
29. Сучасна економічна політика в Україні, її основні напрями і проблеми.
30. Аналіз безробіття в Україні.
31. Україна в системі міжнародних економічних відносин.
32. Історія виникнення та еволюція економічної думки.

33. Сучасний етап розвитку економічної теорії.
34. Позитивна та нормативна економіка.
35. Економічні системи та моделі.
36. Ринок і конкуренція
37. Принципи формування попиту та пропозиції на ринку.
38. Функції держави в економічному житті суспільства.
39. Закон вартості, його характеристика та значення в умовах розвитку ринкової економіки.
40. Конкуренція і монополія в сучасній ринковій економіці.
41. Досвід високорозвинутих країн у регулюванні економіки.
42. Українська економіка на шляху до створення ринкової системи.
43. Розвиток малого бізнесу в Україні.
44. Правові форми організації бізнесу.
45. НТР та її вплив на розвиток економіки та суспільства.
46. Практика роздержавлення і приватизації в Україні.
47. Проблеми розвитку ринкової економіки України.
48. Умови формування капіталу в Україні.
49. Принципи формування попиту та пропозиції на ринку.
50. Закон попиту і пропозиції та їх роль в економічному житті.
51. Грошова система України. Шляхи її становлення та перспективи розвитку.
52. Етапи розвитку товарного виробництва.
53. Проблема банкрутства підприємства.
54. Кредитна система України.
55. Соціальний захист безробітних в Україні.
56. Специфіка підприємництва в аграрному секторі економіки України.
57. Організаційно-правові умови функціонування акціонерних товариств в Україні.
58. Відносини власності в Україні.
59. Проблеми інтеграції економіки України у світове господарство.
60. Вплив інформаційно-комунікаційної технології на ринок праці населення.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ

1. Зародження економічної думки в суспільстві. Перші економічні школи.
2. Основні етапи і напрями розвитку економічної думки в суспільстві: меркантилізм, фізіократизм, утопічний соціалізм, класична економічна теорія, марксистська економічна теорія.
3. Сучасні економічні теорії: кейнсїанство та неокейнсїанство, монетаризм, маржиналізм, інституціоналізм, неолібералізм, математична школа.
4. Предмет економічної теорії. Її відмінні та спільні риси з політекономією та економіксом.
5. Функції економічної теорії та їх характеристика.
6. Економічні закони та категорії, їхня характеристика та класифікація.
7. Методи дослідження економічних явищ та процесів.
8. Характеристика позитивної та нормативної політекономії.
9. Характеристика основних елементів продуктивних сил суспільства та суть суспільних відносин.
10. Характеристика виробничих відносин. Суть економічної системи і її елементів.
11. Аспекти власності.
12. Фази та сфери суспільного виробництва. Їхня характеристика.
13. Поняття суспільно-економічної формації. Формаційний підхід до розвитку суспільства.
14. Поняття суспільно-економічної формації. Цивілізаційний підхід розвитку суспільства.
15. Характеристика суспільного продукту та його форм.
16. Національне багатство та національний дохід як форми суспільного продукту. Їх суть та характеристика складових елементів.
17. Мотиви економічної діяльності: потреби та економічні інтереси.
18. Суть, класифікація благ та їх взаємозв'язок із виробництвом. Крива виробничих потужностей.
19. Суть потреб та їх класифікація.
20. Економічна ефективність суспільного виробництва. Характеристика основних показників.
21. Суть економічного прогресу та його види.
22. Екстенсивний та інтенсивний типи економічного зростання. Їхні форми. Фактори та наслідки впливу на економічний розвиток суспільства.

23. Суть та класифікація економічних суперечностей. Аналіз їхнього впливу на розвиток суспільного виробництва.
24. НТР, її суть та характерні риси.
25. Поняття власності та права власності.
26. Економічний та юридичний зміст власності.
27. Різноманітність форм та видів власності.
28. Розвиток відносин власності в сучасних умовах реформування економіки України.
29. Характеристика об'єктів та суб'єктів власності. Їхня взаємодія в процесі виробництва.
30. Суть та шляхи роздержавлення. Практика роздержавлення в Україні.
31. Способи приватизації. Практика застосування приватизації в Україні.
32. Роздержавлення та приватизація різних форм власності в Україні.
33. Приватна власність як основа розвитку ринкової економіки та підприємницької діяльності.
34. Форми суспільного виробництва.
35. Натуральне та суспільне виробництво, та їхня характеристика.
36. Товарна форма виробництва: умови виникнення, ознаки, форми та види. 37. Товар. Мінова і споживча вартість товару.
38. Двоїстий характер праці Карла Маркса.
39. Суть грошей та їх функції.
40. Грошові системи їх складові елементи і класифікація.
41. Види грошей.
42. Поняття ринку та умови функціонування ринкової економіки.
43. Поняття і функції ринку.
44. Структура ринку.
45. Моделі ринкової економіки.
46. Концепції ринкової економіки.
47. Суть і основні функції господарського механізму.
48. Суть та види конкуренції.
49. Суть монополій. Основні види монополістичних об'єднань. Необхідність державного втручання в монополістичну діяльність.
50. Складові ринкового механізму та їх характеристика.
51. Суть попиту та фактори, що на нього впливають. Закон попиту.
52. Суть пропозиції ат фактори, що на неї впливають. Закон пропозиції.
53. Взаємодія попиту і пропозиції. Ціна рівноваги.
54. Поняття інфраструктури ринку її основні елементи.
55. Суть підприємства та механізм його функціонування. Спільні риси всіх підприємств та їх аналіз.
56. Функції підприємств та їхня характеристика.
57. Класифікація підприємств за різними ознаками.

58. Внутрішнє середовище підприємства і характеристика його складових елементів.
59. Капітал і прибуток. Їхня характеристика.
60. Поняття підприємництва і бізнесу.
61. Види бізнесу.
62. Підприємницький простір та характеристика його складових.
63. Зовнішній і внутрішній фактори впливу на підприємницьку діяльність.
64. Суб'єкти підприємницької діяльності та їхня характеристика.
65. Взаємозв'язок форм власності та підприємства. Охарактеризуйте: ТОВ, товариство з повною відповідальністю, акціонерне товариство, асоціація, кооператив, господарське і командитне товариство, приватне підприємство, приватний підприємець, спільне підприємство.
66. Циклічність розвитку суспільства. Причина виникнення циклів та їх класифікація.
67. Суть та види безробіття.
68. Концепції безробіття та сучасні методи боротьби з безробіттям.
69. Суть, види і причини виникнення інфляції.
70. Інфляція в Україні. Соціально-економічні наслідки і наслідки подолання. Показники інфляції.
71. Суть та необхідність державного регулювання економіки.
72. Методи регулювання економічних процесів.
73. Суть аграрного виробництва, його необхідність для суспільного відтворення.
74. Суть земельної ренти, причини виникнення і класифікація.
75. Суть та функції менеджменту.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Контрольна робота №1

1. Процес праці та його прості елементи.
2. Національний дохід.
3. Поняття ринку.
4. Товарні біржі, її види та функції.
5. Аграрні реформи в Україні.

Контрольна робота №2

1. Продуктивні сили суспільства та виробничі відносини.
2. Валовий національний дохід та його характеристика.
3. Об'єктивні основи виникнення ринку і його характерні риси.
4. Фондова біржа та її характеристика.
5. Рентні відносини в сільському господарстві.

Контрольна робота №3

1. Організаційно-економічні відносини та соціально-економічні відносини.
2. Валовий внутрішній продукт та його характеристика.
3. Функції ринку.
4. Характеристика механізму торгівлі цінними паперами.
5. Характеристика видів ренти (диференційної, абсолютної, монопольної та екологічної).

Контрольна робота №4

1. Економічні закони та категорії.
2. Національне багатство, його елементи та їх характеристика.
3. Види ринку.
4. Характеристика діяльності брокерських фірм.
5. Грошова оцінка землі та її динаміка. Орендна плата за землю.

Контрольна робота №5

1. Класифікація економічних законів.
2. Мотиви економічної діяльності: потреби та економічні інтереси.
3. Характеристика основних елементів ринкового механізму: попит, пропозиція, ринкова ціна, конкуренція.
4. Суть курсу акцій. Дивіденди. Біржові індекси.
5. Агропромислова інтеграція та її форми.

Контрольна робота №6

1. Предмет політекономії.
2. Генезис форм господарювання.
3. Взаємозв'язок попиту, пропозиції та ціни.
4. Біржові угоди (касові, строкові, спекулятивні, форвардні, спот, ф'ючерсні).
5. Агропромисловий комплекс, його функції та структура.

Контрольна робота №7

1. Методи дослідження економічних явищ та процесів.
2. Натуральне виробництво, його характеристика.
3. Моделі ринкової економіки.
4. Підприємництво, умови його існування та організаційні форми.
5. Ресурсний і виробничий потенціал АПК України.

Контрольна робота №8

1. Зародження економічних знань.
2. Товарна форма виробництва: умови виникнення, розвиток, форми.
3. Соціальне ринкове господарство.
4. Характеристика об'єктів та суб'єктів підприємницької діяльності.
5. Суть агробізнесу.

Контрольна робота №9

1. Основні етапи і напрями розвитку економічної думки: меркантилізм, фізіократизм, класична теорія, марксистська економічна теорія.
2. Суперечності товарного виробництва.
3. Характеристика суті та функцій ціни.
4. Характеристика сфер суспільного виробництва.
5. Фермерське господарство та принципи його функціонування.

Контрольна робота №10

1. Сучасні економічні теорії (кейнсіанство та неокейнсіанство, монетаризм, маржиналізм, інституціоналізм, неолібералізм, математична школа).
2. Товарна форма виробленого продукту та послуг.
3. Фактори, що впливають на підвищення та зниження ціни.
4. Характеристика основних моделей підприємництва (класична та інноваційна).
5. Мотиви підприємницької діяльності в сільському господарстві.

Контрольна робота №11

1. Економічна теорія та економічна політика.
2. Вартість та споживча вартість товару. Двоїстий характер праці.
3. Методи ціноутворення. Види цін.
4. Види підприємництва.
5. Основні елементи механізму агробізнесу (горизонтальна та вертикальна інтеграція).

Контрольна робота №12

1. Функції політичної економії.
2. В чому полягає відмінність товару від продукту?
3. Суть та характеристика виробничої ціни.
4. Фірма, її функції та організаційна структура.
5. Основні елементи механізму агробізнесу (умови оренди та орендної плати).

Контрольна робота №13

1. Поняття про власність.
2. Суть вартості як економічної категорії.
3. Суть та характеристика трансфертної ціни.
4. Класифікація фірм по їх видах.
5. Види цін на сільськогосподарську продукцію та фактори, які на неї впливають.

Контрольна робота №14

1. Економічний та юридичний зміст власності.
2. Величина вартості та фактори, які на неї впливають.
3. Суть та характеристика оптової ціни.
4. Характеристика холдингових компаній та страхових фондів.
5. Фермерські, гарантовані, закладна, цільові ціни та ціни підтримки, закупівельні ціни. Суть паритету цін.

Контрольна робота №15

1. Характеристика об'єктів та суб'єктів власності.
2. Суть суперечностей, які виникають між споживчою вартостями та вартістю товару.
3. Характеристика формування вільних цін ринку.
4. Суть та характеристика офшорних компаній. Об'єднання фірм.
5. Чисті фермерські доходи.

Контрольна робота №16

1. Місце власності у системі виробничих відносин.
2. Характеристика теорії трудової вартості.
3. Характеристика формування цін монопольного ринку.
4. Круговорот та оборот капіталу (фондів) як процес індивідуального відтворення.
5. Характеристика виробничої кооперації в розвитку аграрного сектора економіки.

Контрольна робота №17

1. Різноманітність форм та видів власності.
2. Характеристика теорії “граничної вартості”.
3. Характеристика державного регулювання цін.
4. Основний капітал (фонди).
5. Державне регулювання агробізнесу.

Контрольна робота №18

1. Характеристика індивідуальної та суспільної власності.
2. Характеристика теорії “попиту та пропозиції”.
3. Закупівельні ціни.
4. Фізичний і моральний знос основного капіталу.
5. Податки та кредитування системи агро бізнесу.

Контрольна робота №19

1. Колективна власність та її види.
2. Характеристика теорії “витрат виробництва”.
3. Національні ціни.
4. Роль кооперації в розвитку агробізнесу.
5. Амортизація та норма амортизації.

Контрольна робота №20

1. Корпоративна та державна власність.
2. Характеристика теорії “факторів виробництва”.
3. Характеристика формування світових цін.
4. Оборотний капітал (фонди). Фонди обігу.
5. Особливості регулювання витрат в сільському господарстві.

Контрольна робота №21

1. Характеристика інтелектуальної власності. Законодавче забезпечення охорони інтелектуальної власності.
2. Характеристика теорії вартості англо-американської школи.
3. Суть та характеристика, класифікація тарифів.

4. Оборотні засоби, їх структура та шляхи прискорення обороту.
5. Необхідність маркетингового підходу при реалізації сільськогосподарської продукції.

Контрольна робота №22

1. Економічні форми реалізації власності.
2. Закон вартості: суть, механізми його діяльності та функції.
3. Суть та функції конкуренції в ринковій економіці.
4. Витрати виробництва.
5. Суть та функції менеджменту.

Контрольна робота №23

1. Економічні відносини власності.
2. Виникнення, суть та функції грошей.
3. Види економічної конкуренції: внутрігалузева та міжгалузева.
4. Постійні та змінні витрати.
5. Розвиток менеджменту та маркетингу в сучасних умовах розвитку економіки України.

Контрольна робота №24

1. Розвиток відносин власності в сучасних умовах реформування економіки України.
2. Теорія грошей: номометалічна та біметалічна теорії грошей.
3. Види економічної конкуренції: досконала та недосконала (монополістична).
4. Витрати виробництва в короткому періоді.
5. Суть доходів населення, їх види та джерела формування.

Контрольна робота №25

1. Суть та види (класифікація) економічної діяльності.
2. Еволюційна теорія грошей.
3. Види економічної конкуренції: функціональна та видова.
4. Витрати виробництва в довгому періоді.
5. Номінальна та реальна заробітна плата. Характеристика їх відмінностей.

Контрольна робота №26

1. Суспільний поділ праці.
2. Кількісна теорія грошей.
3. Види економічної конкуренції: олігополістична та предметна.
4. Граничні витрати виробництва.
5. Суть та функції фінансів підприємства.

Контрольна робота №27

1. Структура суспільного виробництва.
2. Різноманітність форм грошей: товарні гроші, паперові гроші, кредитні гроші.
3. Види економічної конкуренції: цінова та нецінова.
4. Валові витрати виробництва.
5. Суть та характеристика податків та податкової системи держави.

Контрольна робота №28

1. Характеристика основних факторів виробництва: праці, капіталу, землі, підприємництва.
2. Грошовий обіг та його закони.
3. Позаринкові форми зв'язку.
4. Суть та характеристика валового доходу.
5. Поняття кредитної системи та її структура в економічно розвинутих країнах світу та Україні.

Контрольна робота №29

1. Виробництво та проблеми збереження навколишнього середовища.
2. Суть, причини та соціальні наслідки інфляції.
3. Форми неконкурентних зв'язків.
4. Прибуток: характеристика різниці між економічним та бухгалтерським прибутком.
5. Суть суспільного відтворення.

Контрольна робота №30

1. Результати економічної діяльності.
2. Теорії виникнення інфляції.
3. Монополії, їх суть та форми.
4. Відсоток. Норма відсотка. Рентабельність. Норма рентабельності.
5. Нагромадження як матеріальна основа розширеного відтворення.

Контрольна робота №31

1. Продукт та його властивості.
2. Суть та цілі антимонопольної політики держави.
3. Антиінфляційна політик держави.
4. Суб'єкти та об'єкти підприємницької діяльності в сільському господарстві.
5. Економічне зростання, його суть і типи.

Контрольна робота №32

1. Послуги та їх види.
2. Умови стійкості грошей.

3. Поняття та функції інфраструктури, її основні елементи.
4. Аграрні відносини та земельні відносини. Їх характеристика.
5. Економічні функції держави.

Контрольна робота №33

1. Суспільний продукт
2. Грошова система та її елементи.
3. Банки, їх види та функції.
4. Земля як головний засіб виробництва в сільському господарстві.
5. Соціальна політика держави.

Контрольна робота №34

1. Кінцевий суспільний продукт.
2. Основні типи грошових систем.
3. Небанківські фінансові установи: страхові компанії, пенсійні фонди, кооперативні ощадні установи.
4. Форми власності на землю та форми землекористування.
5. Закономірності розвитку світового господарства.

Контрольна робота №35

1. Суть та види безробіття. Теорії виникнення безробіття.
2. Історія розвитку грошових систем в Україні.
3. Характеристика сфер суспільного виробництва.
4. Фермерське господарство та принципи його функціонування.
5. Система міжнародних економічних відносин.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютна рента – форма земельної ренти, яку сплачують власники за будь-яку ділянку землі, незалежно від її родючості й місця розташування.

Абстрактна праця – праця товаровиробника, що характеризується витратою робочої сили взагалі, незалежно від її конкретної форми, створює вартість і є специфічною формою праці за товарного виробництва.

Аграрна реформа – процес трансформації економічних відносин, насамперед відносин власності, в сільському господарстві.

Аграрні відносини – особливий вид економічних відносин між членами суспільства, господарствами, державою з приводу володіння та використання землі й привласнення інших об'єктів власності, а також виробництва, розподілу, обміну споживання та реалізації сільськогосподарської продукції та послуг.

Аграрно-промисловий комплекс (АПК) – сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробленням, зберіганням і доставкою до споживача сільськогосподарської продукції.

Агропромислова інтеграція – посилення виробничо-економічних зв'язків і органічне поєднання сільського господарства та галузей промисловості, транспорту, торгівлі тощо, які обслуговують сільське господарство, постачають ресурси і доводять його продукцію до споживача.

Адміністративні методи – заходи державної влади, що мають своїм змістом заборону, дозвіл або примусові дії щодо діяльності суб'єктів економіки.

Адміністративно-командна система (АКС) – спосіб економічної організації суспільства, за якого усі питання вирішують державні органи. Головні ознаки АКС: державна власність на ресурси, бюрократизація та монополізація економіки, адміністративне ціноутворення, зрівняльний розподіл життєвих благ, панування номенклатури.

Акредитив: 1) документ, за яким одна кредитна установа (банк) згідно з заявою клієнта доручає іншій здійснити за рахунок спеціально заброньованих для цього коштів оплату товарно-транспортних документів за відвантажені товари чи надані послуги або виплати пред'явникові А. певну суму грошей; 2) іменний цінний папір, що підтверджує право особи, на ім'я якої він виписаний, отримати в банку вказану в А. суму.

Активні операції – операції, за допомогою яких банки розміщують власний і залучений капітал з метою отримання прибутку.

Акцизний збір – непрямий податок, що накладають на певний продукт.

Акціонерна компанія – компанія, власність якої формується внаслідок злиття капіталів її засновників, а також випуску цінних паперів та їх продажу, здійснення підприємницької діяльності для отримання прибутків.

Акція (з лат. – дія, дозвіл) – вид цінного папера без установаженого терміну обігу, який засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує право на участь в управлінні товариством, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

Амортизація – процес перенесення вартості основних виробничих фондів на готовий продукт у міру фізичного та морального зношування.

Антимонopolна діяльність – комплекс заходів, які спрямовані на обмеження діяльності монополій, а також створення відповідного законодавства.

Антициклічне регулювання економіки – свідомі й цілеспрямовані дії держави, а частково могутніх корпорацій і наднаціональних органів, на промисловий цикл з метою зменшення глибини циклічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і підвищення темпів економічного зростання.

Біржі робочої сили (праці) – установи, які здійснюють посередницькі функції між найманими працівниками і підприємцями, збирають і надають інформацію про наявність вакансій, сприяють підготовці й перепідготовці кадрів, створенню робочих місць, швидкому переміщенню робочої сили, забезпеченню ефективності зайнятості працездатного населення, частково регулюють процес зайнятості.

Багатогалузевий концерн (з англ. об'єднання) – об'єднання десятків і сотень підприємств різних галузей промисловості, транспорту, торгівлі, учасники якого втрачають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, а головна фірма здійснює фінансовий контроль за іншими учасниками об'єднання.

Баланс зовнішньоторговельний – співвідношення між вартістю експорту й імпорту держави в її торгівлі з окремою країною чи групою країн за певний період часу (місяць, квартал, рік). Баланс зовнішньоторговельний складається за даними митної статистики і показує не тільки товари, які перетнули кордон, а й платежі та надходження від експорту й імпорту, які в часі можуть не збігатися з рухом товарів. Баланс вважається активним, якщо вартість експорту перевищує вартість імпорту, і пасивним, якщо експорт менший від імпорту. Баланс зовнішньоторговельний охоплює угоди з фактично оплаченими товарами та угоди, здійснювані в кредит. У тій частині, в якій зовнішньоторговельний баланс містить оплачені операції, він складає частину платіжного балансу держави.

Банк – фінансове підприємство, яке виконує комплекс базових функцій (акумулює грошові кошти та інші цінності, надає кредити, випускає в обіг гроші та цінні папери, здійснює грошові розрахунки та інші функції) з метою привласнення прибутку.

Банківський кредит – кошти, які надають кредитні установи (насамперед, банки) фізичним і юридичним особам у тимчасове користування з метою привласнення прибутку у формі відсотка.

Банківські монополії – об'єднання великих банків або окремі банки-гіганти, які відіграють вирішальну роль у банківській справі та привласнюють монопольно високі прибутки.

Банківські операції – операції, які забезпечують функціонування і прибутковість банків. Розрізняють пасивні (залучення депозитів) і активні (надання кредитів) операції.

Банківська система – сукупність різних видів банків та банківських об'єднань у їх взаємозв'язку та взаємодії, цілісність якої забезпечує регулювання центрального банку.

Банкрутство – неспроможність фірм, установ, фізичних осіб здійснювати платежі за борговими зобов'язаннями, яку засвідчує судова інстанція.

Бартер – безпосередній (без використання грошей) обмін одного товару на інший.

Безготівкові гроші – запаси на рахунках у банках.

Безпосередньо суспільна форма виробництва – організація суспільного господарства, за якої внаслідок радикального розширення й удосконалення відносин планомірності та організованості, процесу планування на мікро- і макрорівні, використання досягнень НТР задоволення більшої частини суспільних потреб відбуватиметься без перетворення продуктів праці на ринку на товар.

Безробіття – соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення не може знайти роботу, стає відносно надлишковою, поповнюючи резервну армію праці.

Білонні гроші – монети, номінальна вартість яких вища за внутрішню реальну вартість металу.

Бюджетна система – сукупність усіх бюджетів країни в їх взаємодії.

Валовий внутрішній продукт – сукупність вартостей усіх товарів і послуг (або доданих вартостей), створених всіма виробниками і резидентами. Валютна політика – сукупність заходів (економічних, політичних, правових, організаційних), які здійснюють державні органи, центральні банки та міжнародні валютно-фінансові організації у сфері валютних відносин.

Валютне законодавство – сукупність правових норм, які встановлюють порядок здійснення угод з валютними цінностями.

Валютне регулювання – діяльність державних органів щодо регулювання міжнародних розрахунків, управління обігом валюти, впливу на валютний курс національної валюти, а також контролю за валютними операціями, в тому числі за використанням іноземної валюти.

Валютний ринок – система міжнародних валютних відносин з приводу організації та купівлі-продажу національних й іноземних валют для забезпечення міжнародних платежів.

Валютний курс (обмінний) – курс (або ціна), за яким валюту однієї країни обмінюють на валюту іншої країни.

Валютні обмеження – система нормативних правил, встановлених у законодавчому або адміністративному порядку, які спрямовані на обмеження операцій з іноземною валютою, золотом та деякими іншими валютними цінностями.

Вартість – уречевлена в товарах та послугах суспільно необхідна праця й економічні відносини між товаровиробниками, що зумовлені суспільним поділом праці, обміном товарами й послугами.

Вартість грошей – кількість товарів і послуг, які можна обміняти на одиницю грошей; купівельна спроможність одиниці грошей; величина, обернена до рівня цін.

Вексель (з нім. – розмін) – письмове боргове зобов'язання, яке дає його власнику (векселетримачеві) право вимагати від боржника (векселедавця) зазначену в ньому суму платежу після закінчення встановленого терміну.

«Велика сімка» – група із семи розвинутих країн (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія і Канада), лідери яких регулярно зустрічаються для обговорення спільних економічних проблем і намагаються узгоджувати свою економічну політику.

Взаємозамінювані продукти – товари або послуги, які задовольняють одну і ту саму потребу (чай і кава, масло і маргарин та ін.). Для цих продуктів існує пряма залежність між ціною на один із них і попитом на другий, тобто коли ціна одного продукту знижується (зростає), попит на інший продукт зменшується (збільшується).

Вивезення капіталу – система економічних відносин, що виникає у процесі вивезення за кордон ТНК, державами та міжнародними фінансово-кредитними організаціями вартості у грошовій або товарній формі з метою виробництва і привласнення монополю високих прибутків, отримання інших переваг.

Виробнича ефективність – виробництво певного блага з найнижчими витратами; досягається тоді, коли виробляється обсяг продукції, за якого середні загальні змінні витрати мінімальні, а граничний продукт на грошову одиницю затрат кожного вхідного фактора однаковий.

Виробничі відносини – суспільна форма розвитку продуктивних сил, змістом якої є відносини (зв'язки) між людьми у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних і духовних благ.

Виробничі ресурси – сукупність ресурсів, що використовують для виготовлення товарів і послуг: земля, праця, капітал і підприємницькі здібності.

Витрати виробництва – частина вартості вироблених товарів або наданих послуг, яку підприємство витрачає на їх виготовлення або надання.

Відкрита економіка – економіка країни, яка, виходячи з національних інтересів, відкриває свої кордони для ввезення капіталу, імпорту товарів і послуг з інших країн, а з посиленням конкурентоздатності власної продукції вільно експортує свої товари і послуги, здійснює вивезення капіталу й міграцію робочої сили.

Вільна економічна зона – територія, де іноземні та вітчизняні фірми користуються податковими пільгами.

Вільна конкуренція – конкуренція, для якої характерні велика кількість конкурентів-виробників і конкурентів-покупців, вільний доступ товаровиробників до будь-якого виду діяльності.

Вільна торгівля – політика мінімального державного втручання у зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції.

Власність – соціологічна категорія, що виражає сукупність суспільних (економічних, правових та інших) відносин між людьми, прямо або опосередковано пов'язаних з розвитком продуктивних сил.

Власність економічна – виробничі відносини між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання, послуг тощо в усіх сферах суспільного відтворення.

Внутрішньогалузева конкуренція – боротьба між товаровиробниками, які діють в одній галузі народного господарства.

Галузь – група фірм, які виробляють однакові або подібні продукти.

Глобальні (з франц. – загальні) проблеми – комплекс зв'язків і відносин між державами та соціальними системами, суспільством і природою у загальнопланетарному масштабі, які зачіпають життєві інтереси народів усіх країн і можуть бути подолані їх спільними зусиллями.

Господарський механізм – система управління народним господарством за допомогою основних форм, методів і важелів використання економічних законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини і узгодження економічних інтересів основних класів, соціальних груп.

Готівка – сума випущених в обіг паперових і металевих грошей.

Гранична корисність – додаткова корисність, яку отримує споживач із додаткової одиниці товару або послуги.

Граничні витрати – приріст витрат на виробництво додаткової одиниці продукції (або зменшення витрат, коли виробництво скорочується на одиницю продукції).

Гроші – специфічний товар, який виконує роль загального еквівалента, завдяки чому в ньому виражається вартість усіх інших товарів і встановлюються економічні відносини між суб'єктами господарської діяльності.

Грошова система – форма організації грошового обігу, що історично сформувалася у країні й закріплена в національному законодавстві.

Грошові доходи – доходи, отримані у вигляді оплати праці, пенсій, стипендій, доходів від підприємницької діяльності, від власності, доходів від продажу нерухомого майна, продукції сільського господарства, доходів від надання різних послуг.

Девальвація (з лат. – зниження) – зниження обмінного курсу (ціни) грошової одиниці однієї країни до грошової одиниці іншої.

Дедукція – хід міркування від загальних положень до висновків; метод дослідження, згідно з яким правильність гіпотези (припущення) перевіряється через порівняння висновків, які випливають з неї, з фактами дійсності.

Демографічна політика держави – комплекс заходів державного регулювання процесу народжуваності населення, зокрема обмеження або стимулювання його зростання.

Демпінг – штучне зниження цін на товари (роботи, послуги) на зовнішніх ринках з метою усунення конкуренції.

Депозит – сума грошей, яку клієнт вносить на зберігання в банк.

Депресія (з лат. – придушую) – застій у розвитку народного господарства, в межах якого відбуваються поступове відновлення перерваних кризою зв'язків, переливання капіталу в перспективніші галузі, починається масове оновлення основного капіталу.

Державні витрати – відносини економічної власності (привласнення) між державою та юридичними й фізичними особами в процесі розподілу, споживання і використання частини національного доходу.

Державні доходи – виражені у грошовій формі відносини економічної власності (привласнення) між державою та юридичними й фізичними особами в процесі вилучення державою частини необхідного та додаткового продукту.

Державне регулювання економіки – комплекс форм та засобів централізованого впливу на розвиток економічних об'єктів і процесів для стабілізації економічної системи та її розширеного відтворення.

Державний бюджет – відносини економічної власності між державою, з одного боку, фізичними та юридичними особами – з іншого, з приводу вилучення (привласнення) в останніх частини необхідного та додаткового доходу й розподілу його відповідно до функцій держави.

Державний кредит – кредит, наданий державі (в тому числі місцевим органам влади) фізичними та юридичними особами.

Дефіцит бюджету – надлишок видатків державного бюджету над надходженнями до нього; звичайно фінансується шляхом позик (інший шлях – емісія грошей); рівень дефіцитності бюджету обчислюють як відношення дефіциту до ВВП, виражене у відсотках.

Дивіденд – величина виплат за акції, яка залежить від прибутку, вказаного в балансі акціонерного товариства.

Диференціальна земельна рента – дохід землевласників або орендарів, отриманий за рахунок використання середніх і кращих за родючістю та місце розташуванням земель і застосування найманої праці.

Діловий цикл – періодичне коливання рівня ділової активності – обсягу національного виробництва, доходу, зайнятості тощо. Звичайно триває кілька або кільканадцять років. Діловий цикл містить чотири фази: спад (реальний ВВП зменшується); дно (найнижча точка спаду); піднесення (реальний ВВП зростає); вершина (найвища точка піднесення).

Домогосподарство – економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб; постачає економіку ресурсами і використовує отримані, гроші для купівлі товарів та послуг, які задовольняють матеріальні потреби людини.

Досконала конкуренція – структура ринку з великою кількістю продавців і покупців; пропоновані товари на такому ринку однорідні та жодна фірма не може впливати на ринкову ціну.

Дохід – потік зарплати, відсотків, дивідендів та інших грошових надходжень, які отримує особа чи країна протягом певного часу (звичайно року).

Екологічна криза – різке загострення суперечностей між людиною і природою, їх конфлікт, глобальне порушення рівноваги у природному кругообігу речовин внаслідок панування капіталістичної власності, державної власності в країнах колишнього СРСР та Східної Європи, з також господарської діяльності людей, ірраціональних процесів народонаселення тощо.

Економіка (з грец. – ведення домашнього господарства) – наука про економічні відносини між людьми в процесі праці, безпосереднього виробництва товарів і послуг, а також у сфері їх обміну, розподілу та споживання.

Економічні інтереси – усвідомлені економічні потреби окремих людей, соціальних верств, груп та класів, які виявляються у поставлених цілях, конкретних завданнях та діях щодо їх досягнення.

Економічні потреби – ідеальний внутрішній мотив людини, що спонукає її до економічної діяльності для забезпечення власного добробуту та добробуту членів родини.

Економічна безпека – стан незалежності держави у формуванні й розвитку її економічної системи та комплекс заходів щодо її забезпечення. Економічна глобалізація – процес діалектичної взаємодії національних та глобальних економічних відносин, що управляється відповідними законами та закономірностями і здійснюється під егідою наднаціональних економічних структур, за якого відбувається поступове обмеження національних рис людини економічної і відповідних економічних відносин.

Економічна ефективність – досягнення найвищих результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці.

Економічна інтеграція – співпраця між національними господарствами різних країн і повна або часткова їх уніфікація; ліквідація бар'єрів у торгівлі між цими країнами; зближення ринків цих країн з метою утворення одного великого (спільного) ринку.

Економічна категорія – теоретичне вираження, мислена форма економічних, передусім виробничих, відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил, економічних явищ і процесів, які реально існують.

Економічна модель – виведення закономірностей розвитку економіки із відповідних економічних фактів.

Економічна небезпека – поступова втрата власності народу на своє національне багатство і здатності держави здійснювати незалежну політику в інтересах народу, а також поступове перетворення країни на сировинний придаток, джерело дешевих ресурсів.

Економічна система – 1) спосіб організації національної економіки.

1) сукупність усіх видів економічної діяльності та економічних відносин між людьми у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл і споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства.

Економічна суперечність – суттєве, закономірне відношення і взаємодія між протилежними сторонами економічного явища чи процесу, внаслідок якої вона (суперечність) є їх рушійною силою розвитку, а в гносеологічному (пізнавальному) аспекті – основою пізнання сутності економічних законів та категорій.

Економічна теорія – наука, що вивчає закони розвитку економічних систем і передусім економічних відносин, які виникають з приводу виробництва і привласнення товарів і послуг в усіх сферах суспільного відтворення, а також ті аспекти еволюції національної свідомості, духу народу, його культури, психології, моралі тощо, які впливають на прогрес економіки. Економічна теорія (економікс) – наука, що досліджує дії людей у процесі вибору рідкісних ресурсів для виробництва, обміну, розподілу та споживання різних товарів.

Економічний закон – внутрішньо необхідні, сталі й істотні зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ, процесів, підсистем і елементів цілісної економічної системи.

Економічне зростання: 1) збільшення реального обсягу продукції (ВВП) у країні; 2) процес кількісно-якісних зрушень у межах технологічного способу виробництва, зумовлених відповідними суперечностями та

чинниками, який виражається у збільшенні обсягів суспільного виробництва, сукупного суспільного продукту.

Економічний прогрес – поступальний розвиток усієї економічної системи, кожного її елемента і підсистеми, на основі якого відбувається соціальний прогрес.

Економічний суверенітет України – власність українського народу на своє національне багатство, на основі якої уповноважені ним органи влади самостійно здійснюють регулювання економіки та зовнішньоекономічної діяльності в інтересах всього населення.

Економічний цикл – рух виробництва від початку попередньої до початку наступної кризи.

Економічні ресурси – всі види ресурсів, які використовуються в процесі виробництва товарів і послуг.

Економічні суб'єкти (учасники ринкового процесу) – ті, хто самостійно ухвалює рішення, планує і реалізує у сфері господарської діяльності практичні заходи. Є три основні учасники ринкового процесу: домогосподарства, ділові підприємства (фірми) і держава.

Економічні функції держави – сукупність напрямів державного регулювання економіки: правове регулювання економіки; сприяння конкуренції та пом'якшення наслідків від недоліків і слабих ринку; організація виробництва благ громадського вжитку; коригування побічних наслідків (переливів); перерозподіл доходів; здійснення макроекономічної політики.

Експорт – товари й послуги, вироблені в країні та продані покупцям інших країн.

Екстенсивний тип економічного зростання – зростання, що ґрунтується на кількісному збільшенні трудових і матеріальних ресурсів, які залучаються у виробництво.

Еластичність – міра чутливості попиту і пропозиції до зміни факторів, які їх визначають, насамперед до зміни вартості товарів.

Ефект доходу – вплив зміни ціни продукту на реальний дохід споживача (купівельну спроможність) і, отже, на кількість продукту, яку споживач купить.

Ефект заміщення – вплив, який зміна ціни споживчого блага може справити на кількість продукту, котру споживач купить за умови, що його дохід не змінюється.

Ефективна зайнятість – зайнятість, що здійснюється відповідно до вимог основного економічного закону, інтенсивного типу відтворення та критеріїв економічної доцільності й соціальної результативності, зорієнтована на скорочення ручної, непрестижної, важкої праці.

Ефективний розподіл ресурсів – розподіл ресурсів в економіці між виробництвом різних товарів і послуг, який максимізує задоволення потреб споживачів.

Ефективність суспільного виробництва – найважливіша узагальнююча характеристика результативності суспільного виробництва, яка відображає відношення величини створених товарів і наданих послуг до сукупних витрат суспільної праці.

Європейський Союз (ЄС) – асоціація європейських держав, утворена в 1957 р. (раніше - Європейське економічне співтовариство) з метою поступової ліквідації мита та імпорتنих квот у торгівлі між країнами-членами, запровадження спільного мита на імпорт товарів із третіх країн, вільного переміщення робочої сили та капіталів у межах країн – членів асоціації та узгодження економічної політики в інших сферах.

Зайнятість – система соціально-економічних відносин між людьми, що виникає в процесі їхньої діяльності, зорієнтованої на задоволення своїх потреб, а також при забезпеченні працездатного населення робочими місцями та здійсненні розширеного відтворення робочої сили.

Закон Вальраса – закон, згідно з яким сукупна сума попиту в народному господарстві за вартістю завжди дорівнює сумі пропозиції (поняття рівноваги й вартості збігаються).

Закон вартості – загальний економічний закон (діє в деяких суспільних способах виробництва, який виражає внутрішньо-необхідні, суттєві й сталі зв'язки між суспільно необхідною працею (витраченою на виробництво товару з урахуванням умов її відтворення) і цінами товарів за умов відносної відповідності попиту та пропозиції.

Закон зростання потреб – закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між розвитком продуктивних сил, суспільним виробництвом, з одного боку, і досягнутим рівнем задоволення потреб (або особистим споживанням), а також зростанням потреб суспільства, їх кількісно-якісним зростанням і вдосконаленням – з іншого.

Закон інтернаціоналізації виробництва – закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між процесом переростання виробництвом меж національних країн, з одного боку, і поступовим формуванням механізму поєднання особистісних і речових факторів виробництва, взаємодії людини з природою, відтворення самої людини на інтернаціональному рівні – з іншого.

Закон конкуренції – об'єктивний економічний закон, що виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між відособленими товаровиробниками (у їх суперництві й боротьбі за найвищу результативність виробництва), з одного боку, і споживачами їх продукції – з

іншого, внаслідок чого підприємці змушені знижувати витрати виробництва, поліпшувати якість товарів і послуг тощо.

Закон концентрації виробництва – закон, що виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між розвитком продуктивних сил і процесом конкуренції (дії відповідних законів), під впливом яких відбувається зосередження факторів виробництва (речових і особистісних) на великих підприємствах.

Закон монополізації виробництва – закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між конкуренцією великих підприємств однієї або споріднених галузей промисловості та процесами концентрації й централізації виробництва і власності, завдяки яким у все меншій кількості компаній зосереджується все більша частка виробленої продукції.

Закон Оукена – зворотна залежність між рівнем безробіття і реальним ВВП, яка показує, що зниження безробіття на 1 % збільшує реальний ВВП приблизно на 2 %.

Закон підвищення екологічних потреб – закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між зростанням інтенсивності праці, нервових, психічних та емоційних навантажень на людський організм за умов забруднення та погіршення довкілля і необхідністю задоволення екологічних потреб для належного відтворення людини як біологічної (природної) істоти.

Закон попиту – за незмінюваності всіх інших параметрів зниження ціни зумовлює відповідне зростання величини попиту, і навпаки.

Закон попиту і пропозиції – закон, згідно з яким пропозиція формує попит через асортимент виготовлених товарів і запропонованих послуг та їх ціни, а попит визначає обсяг і структуру пропозиції, впливаючи при цьому на виробництво.

Закон пропозиції – закон, що виражає прямо пропорційну залежність між ціною товару і тією його кількістю, яка може бути запропонована для продажу (за рівності всіх інших умов).

Закон Сея – закон, згідно з яким продавець товару чи послуги отримує за їх реалізацію гроші, купує за них інші товари або послуги, тому пропозиція породжує власний попит і в господарстві вони автоматично урівноважуються по всій сукупності реальних товарів і послуг, тому неможливі їхнє надвиробництво і дефіцит.

Закон циклічного розвитку – закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між періодичним оновленням елементів технологічного способу виробництва в межах різних типів циклічних коливань та відповідними структурними змінами інших елементів економічної системи (відносин економічної власності, господарського

механізму) і відновленням через певний час на цій основі макроекономічної рівноваги.

Закони грошового обігу – закони, що виражають внутрішньо необхідні, сталі і суттєві зв'язки між кількістю необхідних для обігу грошей і швидкістю їх обігу; цінами товарів, що підлягають реалізації, і вартістю грошей. Законодавство валютне – сукупність правових норм, що регулюють порядок здійснення угод з валютними цінностями всередині країни, угод між резидентами й нерезидентами, а також порядок ввозу, вивозу, переказування та пересилання за кордон чи із-за кордону національної та іноземної валюти й інших валютних цінностей.

Заощадження – відкладений попит, або частина доходу, що залишається в розпорядженні власника, за винятком витрат на особисте споживання.

Заробітна плата – грошове вираження вартості й ціни товару робоча сила та частково результативності функціонування робочої сили.

Засоби праці – створена за законами природи річ або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці.

Земельна рента – економічна форма реалізації власності на землю у вигляді доходу, який створюється найманими працівниками, але привласнюється власником землі за і здачу в оренду.

Змішана економіка – модель соціально-економічного розвитку, що передбачає оптимальне поєднання приватної, колективної і державної форм власності, плану і ринку, проведення інституційно-соціальних реформ та національного економічного планування з метою побудови прогресивнішого ладу.

Змовницька олігополія – виникає тоді, коли декілька фірм, які охоплюють олігопольну галузь, досягають таємної угоди про запровадження цін, поділ ринків або якоесь інше обмеження конкуренції.

Зовнішня політика – це діяльність держави у сфері регулювання зовнішніх відносин, яка впливає з інтересів країни та її суб'єктів.

Імпорт – видатки окремих осіб чи фірм на товари і послуги, вироблені в інших країнах.

Інвестиції – вкладення в розвиток відносин економічної власності на основі вдосконалення продуктивних сил.

Індукція – хід міркувань від фактів до узагальнень.

Інституціоналізм – один із напрямів західної економічної думки, який основне значення надає аналізу ролі інститутів у прийнятті економічних рішень та в економічній діяльності, їх спрямованості й ефективності.

Інтелектуальна власність – власність на інтелектуальний продукт.

Інтенсивний тип економічного зростання – зростання національної економіки, яке ґрунтується на якісному вдосконаленні та ефективному використанні факторів виробництва на основі науково-технічного прогресу.

Інтенсивність праці – витрати праці за одиницю робочого часу.

Інтернаціоналізація виробництва – економічна форма розвитку міжнародного поділу праці та міжнародного усуспільнення виробництва.

Інфляція – знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності, що виявляється у зростанні цін.

Інфляція витрат – форма інфляції, яка виникає внаслідок зростання витрат виробництва, які переносяться на ціни товарів, що виготовляються, і оплачуються споживачами або входять у витрати іншого підприємства і спричиняють зростання цін на інші товари.

Інфляція попиту – форма інфляції, що виникає за зростання попиту за рахунок додаткової емісії грошей при повній завантаженості виробничих потужностей і повній зайнятості (цей вид інфляції є емісійним).

Інформаційна незалежність – здатність держави на основі інформаційних технологій “інтелектуальних” суперкомп’ютерів п’ятого та шостого покоління, найновіших систем зв’язку, сучасних персональних комп’ютерів) забезпечити організаціям, кожній особі отримання будь-якої інформації, накопиченої людством, а також власність держави на свій інформаційний простір.

Інформаційне суспільство – найрозвинутіша епоха людської цивілізації, що настає внаслідок інформаційної революції та базується на інформаційній технології, автоматизації та роботизації всіх сфер і галузей економіки й управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв’язку, що якісно змінює зміст праці, надає кожній особі (що закріплюється законодавчими актами) будь-яку інформацію і знання.

Інфраструктура – капітальні блага, які зазвичай забезпечує держава для використання їх усіма громадянами і фірмами (наприклад, автомагістралі, мости, міські транспортні системи, системи водопостачання, водоочисні споруди, аеропорти тощо).

Іпотечний кредит – кредит, який банки та спеціалізовані фінансово-кредитні інститути надають у формі довготермінових позичок під заставу нерухомості.

Кадрова незалежність – здатність держави розвивати на рівні сучасних вимог системи освіти, охорони здоров’я, культури, зорієнтовані на усунення кадрової небезпеки, і формувати на цій основі патріотично налаштований кадровий потенціал.

Капітал – виробниче відношення між найманими працівниками і капіталістами, за якого знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінові вартості є засобом привласнення частини чужої праці.

Капіталізація доходів – визначення ціни певного об'єкта купівлі-продажу на основі доходу, який приносить цей об'єкт.

Картель – об'єднання кількох підприємств однієї галузі виробництва, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, виробничу та комерційну самостійність, а домовляються про частку кожного в загальному обсязі виробництва, ціну, ринки збуту.

Кейнсіанство – один з напрямів сучасної макроекономічної теорії, представники якого вважають за необхідне активне державне регулювання економіки, здійснюють комплексний аналіз опосередкованого впливу держави на розвиток макроекономічних процесів.

Класична школа – панівний до появи робіт Джона Кейнса напрям аналітичної економії, засновником якого був Адам Сміт. Школа виходила з того, що природні економічні закони (конкуренція, ціни, індивідуальні егоїстичні інтереси тощо) є найкращим механізмом узгодження приватних і суспільних інтересів, розподілу ресурсів та доходів, стимулювання ефективного розвитку економіки.

Комерційний кредит – кошти, які підприємства (фірми, компанії) надають іншим підприємствам у формі продажу товару з відстрочкою платежу й оформляють векселем з метою отримання позичкового відсотка.

Комунальна власність – форма колективної власності, за якої засоби виробництва, результати виробництва та праці привласнюються територіальними колективами (громадами).

Конверсія – перехід від процесу мілітаризації економіки до економіки роззброєння, переведення військового виробництва на випуск продукції, призначеної для мирного використання.

Конвертована валюта – національна грошова одиниця, яка вільно (через купівлю-продаж) обмінюється на іноземні валюти, виконує функції світових грошей, тобто вільно використовується у міжнародному платіжному обігу для здійснення міжнародних розрахунків.

Конгломерат (з лат. – нагромадження) – монополістичне об'єднання, утворене внаслідок поглинання прибуткових різногалузевих підприємств, які не мали виробничої й технічної спільності.

Конкретна праця – суспільна праця, що витрачається в особливо доцільній формі з використанням певних засобів і предметів праці з певною метою і створює специфічну споживчу вартість.

Конкуренція (з лат. – змагання, суперництво) – боротьба між товаровиробниками за найвигідніші умови виробництва і збуту товарів та послуг, за привласнення найбільших прибутків.

Концентрація виробництва – зосередження засобів виробництва, працівників і обсягів виробництва на великих підприємствах.

Концентрація капіталу – зростання масштабів відокремлено функціонуючих форм капіталу.

Кооперація праці – форма організації праці, виконання робіт, за якої значна кількість людей планомірно і спільно бере участь в одному або різних пов'язаних між собою трудових процесах.

Кредит (з лат. – позика) – форма руху позичкового капіталу, що виражає відносини економічної власності між кредиторами й позичальниками і забезпечує перетворення грошового капіталу на позичковий. Кредитна система (з погляду економічної форми) – сукупність кредитних відносин економічної власності, форм кредиту та методів кредитування.

Кредитні гроші – найрозвинутіша форма грошей, яка є знаком (символом) вартості, виконує роль загального еквівалента, забезпечує рух позичкового капіталу та еволюцію кредитних відносин.

Криза – головна фаза економічного циклу, що супроводжується різким скороченням обсягів виробництва, зростанням безробіття тощо і продовжується до встановлення відносної ринкової рівноваги.

Критерії економічного прогресу – ознаки, показники, на основі яких обґрунтовується оцінка сутності, в тому числі якості, поступального розвитку економічної системи і головної продуктивної сили – людини.

Кругообіг капіталу – безперервний рух капіталу, в якому він послідовно перетворюється з однієї форми на іншу і робить повний кругообіг з приростом.

Лібералізація економіки – перехід до приватної капіталістичної власності та заснованого на ній ринкового механізму саморегулювання як основної підсистеми господарського механізму.

Лібералізм (з лат. – вільний) – сукупність поглядів, основним змістом яких є заперечення необхідності втручання держави в економічне життя й розуміння механізму самоорганізованого ринку як єдиного ефективного регулятора господарських процесів.

Лізинг – довгострокова оренда (на термін від 6 місяців до декількох років) машин, устаткування, транспортних засобів, споруджень виробничого призначення, що передбачає можливість їхнього наступного викупу орендарем.

Лізингова компанія – компанія (лізингодавець), що придбає устаткування за свій рахунок і здає його в оренду на кілька років.

Ліквідність: 1) у діловій термінології здатність перетворення активів фірми, цінностей у готівку, мобільність активів; 2) здатність позичальника забезпечити своєчасне виконання боргових зобов'язань; платоспроможність; 3) здатність ринку поглинати цінні папери, міра їхніх продажів при існуючому рівні цін, без їхньої істотної зміни; 4) у широкому значенні слова - ефективність, дієвість.

Ліміт – гранична кількість, установлене кількісне обмеження на купівлю, продаж, кредит, обсяги угод, ввіз і вивіз товарів, видобуток корисних копалин, використання природних ресурсів, рівень оплати праці, валютні операції.

Ліцензія: 1) дозвіл на здійснення експортно-імпортних операцій, ввіз і вивіз товарів в обмежених межах, виданий державними органами з метою контролю експорту, імпорту, руху валюти; 2) надання організаціям і особам права використання захищених патентами винаходів, технології, технічної і комерційної інформації; 3) дозвіл на здійснення різноманітних видів діяльності у визначених межах, виданий державними органами щодо тих видів, що мають потребу в обмеженні з метою стягування платежів за виданий дозвіл (наприклад, ліцензії на відстріл рідких диких тварин).

Ломбард – установа, що видає позички під заставу рухомого майна, речей, переданих установі на збереження. Оцінювання вартості речей здійснюється за згодою сторін. Власникові речі видається іменний ломбардний квиток (розписка). У випадку неповернення позички, невикупу майна його власником воно переходить у власність ломбарду і може бути продано ним. Іноді майно здають у ломбард як у надійне сховище, а не з метою одержання кредиту. Кредити під заставу майна засновані вперше в XV ст. у Франції лихварями, вихідцями з Ломбардії, звідки й походить слово «ломбард».

Людські ресурси (людська праця) – один з головних факторів виробництва; характеризується кількістю та якістю людських зусиль, які спрямовуються на виробництво товарів і послуг.

Макроекономіка – наука про національну економіку як єдине ціле; вивчає загальний рівень виробництва, зайнятості, цін, доходу та інші сукупні економічні змінні.

Маркетинг (з англ. – ринок) – системне вивчення ринку і потреб споживачів, організація й управління на цій основі діяльністю фірми, компанії щодо розробки (конструювання) нових видів товарів, їх виробництва і збуту з метою отримання прибутку.

Марксизм – система філософських, економічних і політичних поглядів, яку в XIX ст. розвинув К. Маркс. Марксизм передрікав, що ринкова економіка, або капіталізм, неминуче загине внаслідок зростання її внутрішніх суперечностей, а могильником капіталізму стане пролетаріат, якого дедалі нещадніше експлуатуватимуть.

Менеджери (з англ. управляючий) – соціальний прошарок суспільства, сформований з професійних управляючих (директорів компаній і фірм, керівників підрозділів підприємства тощо).

Менеджмент – цілеспрямований вплив власників підприємств (а також фірм і компаній) та менеджерів різних ланок на потреби й інтереси

інших працівників для ефективної організації колективної праці з метою привласнення максимального прибутку.

Меркантилізм – економічна школа в аналітичній економії (XV – XVII ст.), представники якої ототожнювали багатство нації з золотом і вважали, що економічна політика має сприяти припливу до країни більшої кількості золота підтриманням активного торговельного балансу.

Метод економічної теорії – шлях пізнання системи економічних відносин у їх взаємодії з розвитком продуктивних сил, мисленого відтворення у теорії діалектики, у системі економічних законів та категорій цієї взаємодії.

Механізм використання економічних законів – комплекс заходів, спрямованих на подолання антагоністичних форм розвитку суперечностей (які пронизують закони), формування науково обґрунтованої системи управління народним господарством передусім шляхом використання економічних, правових та адміністративних важелів.

Механізм дії економічних законів – послідовність розвитку внутрішніх суперечностей різних груп та типів економічних законів, а отже, боротьба суперечливих сторін, чинників, що їх визначають, та ін.

Мито – податок на імпортовані товари.

Міжгалузєва конкуренція – конкуренція між товаровиробниками, які діють у різних галузях народного господарства.

Міжнародна міграція робочої сили – процес переміщення працездатного населення у межах світового господарства в пошуках роботи, кращих умов життя та ін., а також сукупність економічних відносин з приводу організації цього процесу та привласнення результатів праці мігрантів.

Міжнародна політика – це сукупність методів і засобів, спрямованих на досягнення цілей і завдань, що впливають з інтересів суб'єктів міжнародних відносин.

Міжнародна торгівля – торгівля між країнами, яку формують ввезення (імпорт) та вивезення (експорт) товарів і послуг, що підпорядковуються дії відповідних законів.

Міжнародний поділ праці (МПП) – це процес відособлення на міжнародному рівні різних видів трудової діяльності, які взаємодіють один з одним і взаємодоповнюють один одного, складаючи об'єктивну основу міжнародного обміну товарами, послугами та результатами інших видів діяльності.

Міжнародний кредит – кредит, наданий державою або кредитно-фінансовим інститутом однієї країни відповідним установам іншої на певний термін.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) – система техніко-економічних, організаційно-економічних і виробничих відносин (або

економічної власності) між економічними суб'єктами різних країн з приводу організації руху товарів, робочої сили та інших об'єктів і привласнення отриманих при цьому результатів.

Мінова вартість – властивість товару обмінюватися; пропорція, в якій один товар обмінюється на інші.

Мінімальна заробітна плата – найнижча заробітна плата, яку працевластодавці на законній підставі платять за роботу.

Мінімальна ціна – офіційно встановлена ціна, яка перевищує рівноважну ціну.

Монетаризм (з англ. – гроші) – економічна концепція, згідно з якою грошова маса в обігу відіграє визначальну роль у формуванні економічної кон'юнктури та встановленні причинно-наслідкових зв'язків між зміною кількості грошей і величиною валового національного продукту, а також у розвитку виробництва.

Монополізований ринок – ринок, на якому один-два виробники або продавці можуть зосередити у своїх руках усю або переважну масу виробленої продукції, всю сукупність товарів певного виду і диктувати ціни.

Монополія (з італ. моно – один, полія – продаю) – окремі наймогутніші підприємства або об'єднання підприємств, які виготовляють переважну кількість певної продукції, внаслідок чого впливають на процес ціноутворення і привласнюють високі (монополні) прибутки.

Монопольна рента – форма економічної реалізації власності на унікальні за родючістю землі, джерелом якої є праця найманих працівників та частина доходів покупців, що надходить до землевласника через механізм монопольних цін.

Моральне зношування – втрата основними фондами частини своєї вартості без відповідного фізичного зношування, яка не переноситься на вартість створюваного продукту.

Народна економіка – економіка, яка ґрунтується на домінуванні трудової колективної власності, принципах самоуправління і всебічного соціального контролю й захисту працівників з використанням інших форм власності (в тому числі приватної) та національного і наднаціонального демократичного економічного планування.

Народонаселення – сукупність індивідів, які, відповідно до соціобіологічної та економічної сутності людини, здійснюють власну життєдіяльність у межах певного ладу, вступають між собою у суспільні відносини (економічні, політичні, правові, сімейні, національні, культурні тощо).

Натуральне виробництво – виробництво, за якого продукти праці призначаються для задоволення власних потреб виробництва, для споживання всередині господарства, що їх виробило, а відносини між людьми ґрунтуються здебільшого на експлуатації.

Науково-технічна революція (НТР) – докорінні зміни взаємодії людини і природи, а також у системі продуктивних сил та техніко-економічних відносин.

Науково-технічний прогрес (НТП) – якісні (еволюційні) та істотні (революційні) зміни засобів і предметів праці, технологій тощо, тобто існуючої системи продуктивних сил, на основі досягнень науки та інформації, а також аналогічні зміни техніко-економічних відносин – відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва, його концентрації тощо.

Національне багатство – сукупність створених і нагромаджених у країні працею всього суспільства матеріальних благ, рівня освіти, виробничого досвіду, майстерності, творчого обдарування населення, які призначені для розширеного відтворення і досягнення головної мети суспільства.

Національний дохід – сума факторних доходів; різниця між чистим національним продуктом (ЧНП) і непрямими податками.

Національний ринок – сукупність окремих сегментних ринків у їхній взаємодії та взаємозалежності в межах народного господарства.

«Невидима рука» – концепція, запроваджена в аналітичну економію Адамом Смітом. Згідно з цією доктриною, кожна людина, прагнучи власної вигоди, в умовах ринкової економіки водночас немовби керується “невидимою рукою”, щоб у кінцевому підсумку сприяти вигоді всіх і кожного.

Недосконала конкуренція – ринкова ситуація, коли фірма (або декілька фірм) виробляє і постачає таку частку продукту, що може вирішально впливати на формування ціни. До недосконалої конкуренції відносять чисту монополію, олігополію і монополістичну конкуренцію.

Неокласичний синтез – узагальнююча економічна концепція, в якій поєднуються раціональні теорії ціноутворення і розподілу доходів у межах неокласичного напрямку (зокрема, в межах концепції загальної економічної рівноваги) та зростання національного доходу в межах кейнсіанського напрямку економічної теорії.

Нецінова конкуренція – боротьба між товаровиробниками за споживача через упровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, що зумовлює поліпшення якості продукції, її асортименту.

Номінальна заробітна плата – грошова сума, яку отримує працівник за продаж капіталістові своєї робочої сили.

Нуліфікація (з лат. – знищення) – вид грошової реформи, за якого знецінені грошові знаки анулюються, оголошуються недійсними.

Облігація – цінний папір, який приносить процент. Облігації випускають корпорації та уряди і гарантують у майбутньому повернення суми грошей (ціна облігації) плюс процент у точно встановленому розмі-

рі. Оборот капіталу – постійно повторюваний кругооборот всього авансового капіталу.

Оборотні виробничі фонди (оборотний капітал) – частина продуктивного капіталу, яка повністю бере участь у процесі виробництва, витрачається за один виробничий цикл, а вартість її при цьому повністю переноситься на новостворений продукт і після реалізації продукції повертається до підприємця у грошовій формі.

Олігополістичний ринок – ринок, на якому кілька продавців певних товарів чи послуг можуть домовлятися між собою (письмово або усно) щодо поділу ринків збуту і впливати на рівень цін, тобто існує групова монополія.

Олігополія – ринок, на якому декілька фірм продають стандартизований або диференційований продукт; вхід нових фірм на цей ринок ускладнений; фірми на цьому ринку мають обмежений контроль над ціною продукту внаслідок взаємозалежності (за винятком змови між фірмами); на такому ринку типовою є нецінова конкуренція.

Олігопсонія – ринок, на якому є лише декілька покупців.

Оренда землі – тимчасове надання землі за плату капіталістові-орендарю або селянинові, який не наймає робочої сили.

Основні виробничі фонди (основний капітал) (в аспекті суспільної форми) – частина продуктивного капіталу, яка повністю бере участь у процесі виробництва, але переносить свою вартість на новостворений продукт частинами, в міру свого зношування.

Паперові гроші – грошові знаки або символи повноцінних грошей, які наділені примусовим курсом і випускаються для витрат держави.

Паритет купівельної сили – співвідношення між двома (кількома) валютами за їх купівельною спроможністю щодо товарів чи послуг (частковий паритет) або щодо всього суспільного продукту (повний паритет), а також через зіставлення витрат виробництва.

Партнерство (господарське товариство) – правова форма фірми, що об'єднує двох або більше власників, які погоджуються розподіляти між собою прибутки чи збитки фірми у певній пропорції.

Пасивні операції – операції, змістом яких є отримання позички, що здійснюються з метою акумуляції коштів для наступного фінансування активних операцій.

Піднесення – швидке зростання виробництва, яке супроводжується скороченням безробіття, розширенням обсягів кредиту та ін., внаслідок чого економіка виходить на рівень, який перевищує попередні рівні.

Підприємництво – самостійне організаційно-господарське новаторство на основі використання різних можливостей для випуску нових або старих товарів новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту тощо для отримання прибутків та реалізації власної мети.

Підприємство – основна ланка народного господарства, самостійний суб'єкт, який забезпечує планомірне виробництво більшості товарів і послуг, здійснює науково-дослідницьку, комерційну діяльність з метою привласнення прибутку.

Пільги – переваги, додаткові права, надані визначеним категоріям громадян чи окремим організаціям, підприємствам, регіонам. Найчастіше такі переваги мають форму повного чи часткового звільнення від сплати податків (податкові пільги) і від внесення інших обов'язкових платежів (наприклад, безплатний проїзд у суспільному транспорті), а також звільнення від виконання загальних для всіх обов'язків чи форму додаткових виплат (підвищені стипендії, пенсії, посібники).

Повна зайнятість – надання суспільством усьому працездатному населенню можливості займатися суспільно корисною працею, на основі якої здійснюється індивідуальне (у межах сім'ї), колективне (за участю фірм, компаній) та суспільне (за участю держави) відтворення робочої сили і задоволення усіх потреб.

Податки – примусове вилучення (привласнення) державою частини необхідного та додаткового продукту з фізичних та юридичних осіб відповідно до прийнятих законів з метою виконання державних функцій.

Податок на додану вартість (ПДВ) – податок, який накладають на різницю між вартістю товарів, проданих фірмою, і вартістю матеріалів і послуг, куплених фірмою в інших фірм.

Поділ праці – процес відокремлення різних видів людської діяльності, що виявляється у спеціалізації працівника на виготовленні одного продукту, окремих його деталей або на виконанні певної трудової операції.

Пожавлення – зростання виробництва в обсягах, які були досягнуті перед кризою.

Політична економія – наука, яка вивчає виробничі відносини між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання різноманітних товарів та послуг.

Попит – платоспроможна потреба або сума грошей, яку покупці можуть і мають намір заплатити за необхідні для них товари і послуги.

Посткейнсіанство – один з етапів еволюції кейнсіанства, представники якого розглядають теорію Кейнса лише як елемент нової системи економічних поглядів поряд з поглядами представників інституціонального напрямку (їхніх теорій ринку та ціноутворення), з деякими положеннями Маркса з проблем відтворення за капіталізмом.

Право власності – санкціоноване державою законодавче закріплення вольових відносин між людьми в правових законах, актах і нормах, які є формою вияву відносин економічної власності.

Праця – цілеспрямована, усвідомлена діяльність людей, у процесі якої вони видозмінюють зовнішню природу, опосередковують, регулю-

ють і контролюють обмін речовин між людиною і природою і водночас змінюють, вдосконалюють себе.

Предмет праці – речовина природи, на яку людина діє в процесі праці, піддаючи її обробленню.

Предмет економічної теорії: 1) система економічних відносин у процесі діалектичної взаємодії з розвитком продуктивних сил в усіх сферах суспільного відтворення, а також пізнання законів та закономірностей такої взаємодії, цілісність і взаємоорганізованість якої забезпечується сучасним господарським механізмом; 2) відносини економічної власності і влади у взаємодії з розвитком продуктивних сил, притаманні їм закони і суперечності, економічна політика держави, а також закономірності цієї взаємодії, розвиток основних інститутів суспільства.

Прибуток (з якісного боку) – перетворена форма додаткового продукту й додаткової вартості, яка виражає відносини між власниками засобів виробництва і найманими працівниками з приводу його створення і привласнення.

Приватизація – перехід державної власності в руки окремої особи або сім'ї.

Приватне підприємство – вид підприємства, в якому суб'єктом є одна фізична особа, що несе повну відповідальність перед кредиторами і самостійно управляє всіма стадіями виробничої та комерційної діяльності.

Принцип матеріалізму (щодо пізнання суспільного способу виробництва) – принцип, який передбачає необхідність з'ясування причин виникнення й розвитку виробничих відносин, виокремлення в способі виробництва його первісних рушійних сил – продуктивних сил.

Природний рівень безробіття – такий рівень безробіття, за якого чинники, що підвищують і знижують заробітну плату і ціни, перебувають у рівновазі. За цього рівня безробіття темп інфляції не змінюється. Основними чинниками зниження природного рівня безробіття є поліпшення інформованості населення про вільні робочі місця, вдосконалення професійної підготовки з дефіцитних спеціальностей тощо.

Продуктивні сили – фактори (передусім людина), які забезпечують перетворення речовин природи відповідно до потреб людей, створюють матеріальні й духовні блага і визначають зростання продуктивності суспільної праці.

Продуктивність праці – кількість продукції, виробленої за одиницю робочого часу.

Пропозиція – сукупність товарів і послуг з певними цінами, які виробники готові продати на ринку.

Проста праця – праця, яка не потребує відповідної освіти та кваліфікації.

Протекціонізм – державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції та сприяння національним компаніям у проникненні на зовнішні ринки.

Процес інтернаціоналізації грошових відносин – побудова цілісної інтернаціональної системи грошових відносин на основі перетворення світових грошей на матеріального носія інтернаціональної вартості і процесу інтернаціоналізації товарно-грошових відносин.

Раціональна зайнятість – зайнятість, яка має місце в суспільстві з урахуванням доцільності перерозподілу і використання трудових ресурсів, їх статево-вікової та освітньої структури.

Реальна заробітна плата – кількість споживчих вартостей (товарів і послуг), які працівник може придбати за свій грошовий заробіток за певного рівня цін після сплати податків.

Ревальвація (з лат. – оцінка) – підвищення обмінного курсу грошової одиниці однієї країни до грошової одиниці іншої країни.

Рента – дохід осіб, що забезпечують національну економіку земельними ресурсами.

Реструктуризація підприємств – довготермінові сутнісно-якісні зміни структури елементів цілісної економічної системи (техніко-економічних, організаційно-економічних відносин, відносин економічної власності, форм та методів управління) на мікрорівні та їх організаційно-правових форм з метою підвищення ефективності праці та конкурентоспроможності.

Речовий зміст способу виробництва – процес розвитку продуктивних сил, які виражають процес праці, ставлення людини до природи, техніко-економічні зв'язки і відносини між людьми.

Ринкова економіка (ринкове господарство) – тип економіки, заснований на приватній власності, в якому відбувається вільна гра ринкових сил.

Ринок засобів виробництва, або ринок капіталу (за термінологією економікс), – сукупність економічних відносин між різними суб'єктами підприємницької діяльності з приводу організації купівлі-продажу засобів і предметів праці та їх використання.

Ринок золота – сукупність економічних відносин з приводу організації та купівлі-продажу золота.

Ринок інтелектуальної власності – підсистема економічних відносин між різними господарюючими суб'єктами з приводу організації, використання і купівлі-продажу патентів, ліцензій та інших об'єктів інтелектуальної власності.

Ринок послуг – сукупність економічних відносин між виробниками і споживачами із приводу організації, надання та купівлі-продажу послуг.

Ринок предметів споживання – підсистема економічних відносин між економічними суб'єктами (передусім, продавцями і покупцями) з приводу організації, використання і купівлі-продажу товарів тривалого

користування (телевізорів, холодильників, автомобілів, відеотехніки, пральних машин тощо) та поточного споживання.

Ринок робочої сили – сукупність економічних відносин з приводу організації, купівлі-продажу робочої сили та її використання між зайнятими і незайнятими найманими працівниками, з одного боку, підприємцями і біржами праці (державними і приватними) – з іншого.

Робоча сила – сукупність фізичних, розумових і організаторських властивостей людини, набутих знань і досвіду, які вона застосовує в процесі виробництва для створення необхідного і додаткового продукту.

Роздержавлення – процес переходу державної власності в інші недержавні форми: приватну, кооперативну, акціонерну та ін.

Світова організація торгівлі (СОТ) – організація, заснована в 1994 р. Генеральною угодою з тарифів і торгівлі з метою забезпечення вільного доступу до напівзакритих ринків країн-учасниць.

Світове господарство – сукупність національних господарств та економічних взаємозв'язків між ними, або сукупність економічних відносин, які функціонують на національному та міжнародному рівнях і підпорядковуються дії відповідних законів.

Світовий ринок – сукупність сучасних національних ринків окремих країн у їх взаємодії, пов'язаних міжнародними економічними відносинами та наднаціональним регулюванням.

Синдикат – об'єднання низки підприємств однієї галузі промисловості, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва, але втрачають власність на вироблений продукт, а отже, зберігають виробничу, але втрачають комерційну самостійність.

Синтез (з грец. – складання) – поєднання розрізаних раніше частин і сторін у цілісність з урахуванням взаємозв'язків між ними.

Система управління – свідомо організований, цілеспрямований і активний вплив різних суб'єктів управління на процес розвитку та функціонування суспільного способу виробництва, економічної системи, їх окремих підсистем та елементів.

Складна праця – праця, для виконання якої потрібні спеціальна підготовка, оволодіння певною спеціальністю, що, у свою чергу, передбачає потребу в здобутті освіти.

Соціальна ефективність – відповідність господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства, інтересам окремої людини.

Соціальна політика сучасної держави – комплекс соціально-економічних заходів держави та організацій, спрямованих на послаблення нерівності у розподілі доходів та майна, на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень та ін.

Соціально-економічний уклад – особливий тип виробничих відносин, передусім відносин економічної власності, якому властиві специфічні закони розвитку.

Соціально-орієнтована ринкова економіка – модель соціально-економічного розвитку, що передбачає переважання приватної власності та ринку в процесі їх поєднання з державною власністю і державним регулюванням та системою соціального захисту населення.

Споживання – сума грошей, які витрачають люди на придбання матеріальних благ і послуг для задоволення власних потреб (фізіологічних, соціальних і духовних).

Споживча вартість – певна річ або послуга, яка завдяки своїм корисним властивостям задовольняє різноманітні людські потреби.

Споживчий кредит – кошти, які банки, спеціалізовані кредитні інститути та торгові компанії надають фізичним особам для придбання товарів тривалого користування.

Структура ринку – сукупність окремих ринків у межах національної економіки або внутрішнього ринку, а також світового ринку та його окремих регіонів і взаємодія між ними.

Структурна криза – кризові явища тривалого нециклічного характеру, що проявляються в занепаді окремих галузей і комплексів (груп) галузей народногосподарського значення, порушують ключові загальноекономічні (відтворювальні) пропорції.

Суверенітет – повна незалежність держави від інших держав у її внутрішніх справах і зовнішніх відносинах.

Суспільна форма – виробничі відносини, або відносини економічної власності, соціально-економічні зв'язки і відносини між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, предметів споживання, об'єктів інтелектуальної власності й послуг тощо у всіх сферах суспільного відтворення.

Сутність – комплекс внутрішньо необхідних, постійних та глибинних зв'язків і відносин, які визначають основні ознаки, особливості й тенденції розвитку певної матеріальної системи.

Сучасний ринок – сукупність економічних відносин між домашніми господарствами, різними типами підприємств, фірм та компаній (насамперед, великими компаніями) і державою (у тому числі наднаціональними органами) з приводу купівлі товарів і послуг у сфері обміну та механізм забезпечення цього процесу відповідно до законів товарного виробництва і грошового обігу.

Тіньова економіка – вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених доходів, на ухилення від різних форм (державного, наддержавного, громадського) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів діяльності.

Товар – продукт праці, що завдяки своїм корисним властивостям задовольняє потреби людей і вироблений для обміну на основі суспільно-необхідних витрат.

Товарна біржа – постійно діючі ринки, де купівля-продаж товарів здійснюються на основі встановлених стандартів і зразків, відповідних форм документів, якими регламентуються номенклатура, обсяг, ціни, терміни і види поставки та інші умови.

Товарне виробництво – спосіб організації суспільного господарства, за якого окремі економічні блага (продукти і послуги) виготовляють економічно відокремлені виробники, і для задоволення суспільних потреб необхідні купівля-продаж цих благ, що стають товарами, на ринку.

Транснаціональні корпорації (ТНК) – наймогутніші монополії, що діють у міжнародному масштабі й на основі монополізації значної частини світового промислового виробництва, об'єктів інтелектуальної власності, торгівлі привласнюють найвищі (транснаціональні) прибутки.

Трест (з англ. – довіра) – об'єднання низки підприємств однієї або кількох галузей промисловості, учасники якого втрачають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, виробничу й комерційну самостійність, тобто об'єднують виробництво, збут, фінанси, управління, а на суму вкладеного капіталу власники окремих підприємств отримують акції тресту, які дають їм право брати участь в управлінні й привласнювати відповідну частку прибутку.

Трудовий колектив (у політико-економічному значенні) – суб'єкт економічних відносин, насамперед відносин економічної власності, а також сукупний працівник, який забезпечує раціональне використання наявних матеріально-речових ресурсів для створення і привласнення доходу.

Фактори виробництва – важливі об'єкти або елементи, які здійснюють вагомий вплив на можливість і результати виробництва, але речові елементи яких не є джерелом національного доходу.

Фізичне (матеріальне) зношування – поступова втрата основними виробничими фондами своєї споживчої вартості, а водночас і частини вартості, яка переноситься на вартість створюваного продукту.

Фінанси (з франц. – платити) – система відносин економічної власності, які формуються і розвиваються між державою, підприємствами і громадянами щодо привласнення частини національного доходу через механізм оподаткування та його розподілу відповідно до виконуваних державою функцій.

Фінансова криза – глибокий розлад фінансової системи країни, що супроводжується зростанням темпів інфляції, неплатежами, різким, переважно знижувальним, коливанням валютних курсів та курсів цінних паперів, впливом іноземних інвестицій.

Фінансова система – сукупність різних видів фінансів (та виконуваних ними функцій) у їх взаємодії та взаємозв'язку.

Фінансовий ринок (у вузькому значенні – грошовий ринок, ринок позичкових капіталів) – сукупність економічних відносин з приводу організації купівлі-продажу вільних грошових коштів та їх перетворення на грошовий капітал.

Фонд заміщення – частина суспільного продукту, яка використовується на відновлення зношених засобів виробництва, а за натуральним складом є засобами та предметами праці.

Фонд споживання – частина суспільного продукту, яка використовується для індивідуальних і суспільних потреб членів суспільства.

Фондова біржа – установа, організований ринок, на якому власники здійснюють процес купівлі-продажу цінних паперів.

Функція управління – вид діяльності, у процесі якої здійснюється ефективний вплив на об'єкт управління і розв'язується поставлене завдання, досягається мета.

Цінова конкуренція – боротьба між товаровиробниками за споживача через зменшення витрат виробництва, зниження цін на товари і послуги без істотної зміни їх якості й асортименту.

Централізація виробництва – збільшення масштабів виробництва продукції внаслідок об'єднання кількох окремих підприємств в одне із загальним управлінням.

Централізація капіталу – збільшення розмірів капіталу внаслідок об'єднання або злиття раніше самостійних капіталів.

Чек – письмове розпорядження власника поточного рахунка в банку про виплату певній особі зазначеної в ньому суми грошей.

Юридична власність – загальна умова виробництва, його передумова, вияв волі певного класу з правовим оформленням цієї волі в юридичних актах і нормах у праві власності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д.* Економічна теорія. Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001. – 581 с.
2. *Базелер У., Сабов З., Хайнрих Й., Кох В.* Основы экономической теории: принципы, проблемы, политика. Германский опыт и российский путь. – СПб: Питер, 2000. – с. 229 – 279.
3. *Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С.* Політична економія: Підручник. – К: Вид. Ельга „Ніка-Центр”. – 2002. – 527 с.
4. *Башнянин Г.І., Шевчук Є.С.* Політична економія. Навч. посібник/ За ред. д.е.н. проф. Г.І. Башнянина та к.е.н. Є.С. Шевчука. 3-тє видання, перероб. і виправл. – Львів: Новий Світ-2000, 2004., – 480 с.
5. *Білик В.О.* Економічна теорія: Навч. посібник / За ред. В.О. Білика, П.Т. Саблука; 4-тє видання, перероб. і доп. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 560 с.
6. *Борисов Е.Ф.* Экономическая теория. Курс лекций: учеб. пособие для студентов вузов. 2-е изд. – М.: Юрайт, 2002. – 384 с.
7. *Брагинский С.В., Повзнер Я.А.* Политическая экономика: дискуссионные проблемы, пути обновления. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
8. *Бутук А.И.* Экономическая теория: Учеб. пособие. – К.:Викар.– 2000.
9. *Ватаманюк З.І. та ін.* Економічна теорія: макро- і Мікроекономіка. Навч. посібник / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – К.: Вид. Дім Альтернативи, 2001.
10. *Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р.* Макроэкономика. – СПб: ЗАО «Издательство «Питер»»; 2000. – с. 6 – 14.
11. *Гальчинський А.С., Єщенко П.С, Палкін Ю.І.* Основы економічної теорії: Підручник. – К.: Вища шк., 1995. – 471 с.
12. *Гелбрейт Дж. К.* Экономические теории и цели общества. – М.: Прогресс, 1976.
13. *Гене́за* ринкової економіки: Терміни. Поняття. Персоналії. Навч. словник-довідник / За наук. ред. Г.І.Башнянина і В.С. Іфтемічука. – Львів: Магнолія плюс, 2004.
14. *Горобчук Т.Г.* Мікроекономіка. Навч.посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
15. *Економічна* теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посібник. для студ. економ, спец. вищ. навч. закл./ За ред.: З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Основи, 2000.
16. *Заглинська Л.В., Заглинський А.О., Матусевич М.К., Самборський І.О.* Загальні основи економічної теорії. – К., 2002. – 408 с.
17. *Заглинський А.О., Матусевич М.К.* Політична економія. Навч. посібник. – Рівне: Волинські обереги, 2000 р. – 408 с.

18. *Задоя А.А., Петруня Ю.Е.* Основи економіки: Учеб. посібник. – К.: Вища шк. – Знання, 1998. – 478 с.
19. *Иохин В.Я.* Экономическая теория. – М.: Юрист, 2000. – 473 с.
20. *Історія економічних вчень /* За ред. Корнійчука – К.: Знання-Прес, 1998 – 358 с.
21. *Економічна теорія /* За ред. Предборського В.А. – К.: Кондор, 2003. – 492 с.
22. *Економічна теорія: Підручник /* За ред. В.М. Тарасевича. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 784 с.
23. *Климко Г.Н., Нестеренко Л.О., Канищенко Л.О.* Основи економічної теорії: політ економічний аспект: Підручник / За ред. Климко Г.Н., Нестеренко Л.О. – 2-ге видання, перероб. і доп. – К.: Вища шк., – Знання, 1997. – 743 с.
24. *Корнійчук Л.Я.* Історія економічних вчень: Навч. посібник / За ред. Л.Я. Корнійчука, Н.О. Титаренко та ін. – К.: Фенікс, 1998. – 415 с.
25. *Макконнелл К.Р., Брю С.Л.* Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ.: В 2 Т. – М.: Республика, 1992. – Т.2. – 400 с.
26. *Мочерний С.В.* Економічна теорія: Підручник для студентів ВУЗів. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 592 с.
27. *Мочерний С.В.* Основи економічної теорії: Підручник для студентів ВУЗів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 464 с.
28. *Ніколенко Ю.В.* Політекономія: Підручник. – К.: ЦУЛ, 2003. – 412 с.
29. *Основи економічної теорії: Підручник у 2 кн. Кн. 1: Суспільне виробництво. Ринкова економіка /* Ю.В. Ніколенко, А.В. Демківський, В.А. Євтушевський та ін.; За ред. Ю.В. Ніколенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1998. – 272 с.
30. *Основи економічної теорії: Підручник у 2 кн. Кн. 2: Підприємництво, маркетинг, менеджмент. Відтворення в національному та світовому господарстві /* Ю.В. Ніколенко, М.М. Віденко, А.В. Шегда та ін.; За ред. Ю.В. Ніколенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1998. – 272 с.
31. *Основи економічної теорії: Політекономічний аспект: Підручник для ВНЗ /* Г.Н.Климко – К.: Знання. – 2002. – 615 с.
32. *Павленко І.М.* Мікроекономіка: Навч. посібник. – К.: Центр навч. л-ри., 2006. – 288 с.
33. *Панчишин С.О.* Макроекономіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 253 – 280 с.
34. *Політекономія. Учебник для вузов /* Под ред. Д.В. Валового. Изд. 2-е. – М.: ЗАО, 2000. – 408 с.
35. *Політична економія: Навч. посібник /* Кривенко К.Т. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с.

36. *Рибалкін В.О.* Політекономія: Навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / За ред. В.О. Рибалкіна, В.Г. Бодрова. – К.: Академвидав, 2004. – 672 с. (Альма-матер).
37. *Рыбалкин и др.* Основы экономической теории. – К.: Альма-Матер, 2000. – 352 с.
38. *Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М.* Макроекономіка: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – с. 10 – 29.
39. *Старостенко Г. Г.* Політична економія: Навч. посібник – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 344 с.
40. *Шевчук В.* Міжнародна економіка: Теорія і практика. – Навч. посібник. – Львів: Каменяр, 2003.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Віра Степанівна КОСТЮК
Андрій Миколайович АНДРЮЩЕНКО
Ірина Петрівна БОРЕЙКО

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – Б. А. Сладкевич
Друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки – Б. В. Борисов

Підписано до друку 02.07.2008. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgС.
Умовн. друк. арк. 16.
Наклад 1000 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006